

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Електронне наукове видання
«Вісник Асоціації кримінального права України» включено до
Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»
(наказ МОН України № 627 від 14 травня 2020 року)

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

УДК 343

ISSN 2311-9640

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Електронне наукове видання

Випуск 2(18) / 2022

*Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет постановою
Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 28/4 від 01 листопада 2022 року*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень
Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до
наказу Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409»
від 14 травня 2020 року № 627 електронне наукове видання «Вісник Асоціації
кримінального права України» включено до Переліку наукових фахових видань
України з присвоєнням категорії «Б»*

© ГО «ВАКП», 2022

Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2022. – Вип. 2(18). – ISSN 2311-9640 (online)

В електронному науковому збірнику Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права» висвітлюються актуальні питання з кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Редакційна колегія

Головкін Б. М., докт. юрид. наук, проф. (головний редактор); **Борисов В. І.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, докт. юрид. наук, проф. (заст. головного редактора); **Баулін Ю. В.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, докт. юрид. наук, проф. (наук. редактор); **Євтєєва Д. П.**, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. (наук. редактор); **Гродецький Ю. В.**, канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар); **Ласковська Катажина**, докт. юрид. наук, проф. (Польща); **Аркуша Л. І.**, докт. юрид. наук, проф.; **Вільчик Т. Б.**, докт. юрид. наук, проф.; **Лапкін А. В.**, канд. юрид. наук, доц.; **Маринів В. І.**, канд. юрид. наук, проф.; **Орловський Р. С.**, д.-р. юрид. наук, проф.; **Савченко А. В.**, докт. юрид. наук, проф.; **Халимон С. І.**, докт. юрид. наук, доц.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409» від 14 травня 2020 року № 627 електронне наукове видання «Вісник Асоціації кримінального права України» включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б».

Науковий збірник індексується в міжнародних наукометричних базах даних:
Index Copernicus Journals Master List; Google Scholar; WorldCat;
Scientific Indexing Services (SIS); General Impact Factor (GIF);
ResearchBib – Academic Recourse Index

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет постановою
Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 28/4 від 01 листопада 2022 року

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

- Козаченко О. В., Мусиченко О. М.* Культуро-антропологічний вимір сучасного кримінального права: від доктрини до нормативного регулювання 1–15
- Борисов В. І.* Кримінальний кодекс України 2001 року: хроніки підготовки та прийняття 16–33
- Shepitko Mykhaylo, Senatorova Oksana, Zadoia Kostiantyn, Ponomarenko Yuri.* International Criminal Law Perspectives on Artificial Intelligence in Ukraine: between the war and legal reformation (*Шепітько М. В., Сенаторова О. В., Задоя К. П., Пономаренко Ю. А.* Міжнародні перспективи штучного інтелекту в Україні: між війною та реформуванням) 34–51
- Зінченко І. О., Шевченко Є. В.* Розвиток вчення про інститут множинності кримінальних правопорушень у наукових працях професора М. І. Бажанова 52–68
- Денисов С. Ф., Заїка Д. Є.* Дослідження особливостей правового регулювання пробації в Україні 69–94

ПИТАННЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

- Дудоров О. О., Мовчан Р. О.* Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону 95–117
- Демидова Л. М.* Синхронізація українського кримінального законодавства з Хартією основних прав Європейського Союзу 118–133
- Політова А. С.* Практика притягнення до відповідальності за статтею 126-1 КК України та шляхи підвищення її ефективності 134–151
- Радутний О. Е.* Кримінально-правова охорона нових форм економічної діяльності 152–171

КРИМІНОЛОГІЯ

- Шрамко С. С.* Впровадження в Україні державної політики щодо зниження тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод 172–185

НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ

<i>Гродецький Ю. В.</i> Кримінальне правопорушення. Злочин. Кримінальний проступок	186–206
<i>Тацій В. Я., Пономаренко Ю. А.</i> Об'єкт кримінального правопорушення	207–210
<i>Тютюгін В. І.</i> Судимість як один із засобів кримінальної відповідальності	211–250

УДК 343.222:340.134(477)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267252>

О. В. Козаченко,

докт. юрид. наук, проф., завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»;

О. М. Мусиченко,

PhD, доц., доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

КУЛЬТУРО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ВІД ДОКТРИНИ ДО НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Поширення культурологічної методології на проблеми сучасного кримінального права дало можливість сформулювати нове за змістом доктринальне визначення кримінального права як узгоджену на культурологічних засадах систему соціальних воль, орієнтовану на захист цінностей соціального, матеріального і духовного характеру, які є здобутками людської культури і належать людині. Запропонований культурологічний вимір дозволив обґрунтувати доцільність визнання антроподицеї в якості парадигми сучасного кримінального права.

Набула подальшого розвитку ідея періодизації генезису кримінального права з виділенням трьох якісно відмінних періодів премодеิร์น, модерну та постмодерну, кожний з яких виокремлюється особливою роллю людини, яку вона відіграє в культурі загалом і кримінальному праві зокрема.

У статті надається відмінне від догматичного сприйняття розуміння соціальної справедливості як мети застосування кримінального права, яке в умовах домінування принципу верховенства права є більш складним явищем, ніж у традиційному розумінні відповідності між кримінальним правопорушенням і покаранням.

Запропонований в роботі підхід дозволяє отримати кримінальне право нового зразка, в якому людина, незалежно від характеру участі у кримінально-правових відносинах, забезпечена низкою прав та правових можливостей щодо захисту власних, або таких, що нею представляються,

інтересів. Крім того, такий підхід створює підстави для подальшого дослідження менш глобальних, але від того не менш актуальних проблем кримінального права, зокрема, забезпечення об'єктивної криміналізації, формування узгодженої системи кримінально-правових заходів як правового наслідку вчинення суспільно небезпечного діяння, співвідношення заходів впливу щодо фізичних та юридичних осіб тощо.

***Ключові слова:** культуру-антропологічна методологія; верховенство права; культуру-антропологічна дефініція кримінального права; періодизація кримінального права; антроподицея; соціальна справедливість як мета кримінального права*

Постановка проблеми. Кримінальне право, більше ніж будь-які інші галузі права, орієнтоване на перманентну зміну з метою визначення таких форм суспільно небезпечної поведінки, які потребують застосування найбільш суворих заходів правового впливу. Такі заходи об'єднані в межах саме кримінального права. Проблематика подальшого розвитку кримінального права в умовах сьогодення пов'язана з двома факторами: по-перше, визначаючи вектор розвитку кримінального права, слід зберегти ті цінності, які переконливо довели свою ефективність (йдеться про соціальну обумовленість криміналізації, домінування покарання як однієї з найдієвіших форм кримінально-правового впливу), по-друге, зважаючи на вимоги різних проявів верховенства права як найвищої цінності в правовій державі, виникає необхідність формування новел, які покликані модернізувати кримінальне право (як приклад, поява інституту кримінальних проступків, додаткових до покарання, нових кримінально-правових заходів, як-от спеціальна конфіскація, обмежувальні заходи, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо). Необхідність вирішення цих взаємопов'язаних проблем обумовлює розширення методологічних підходів до кримінально-правових досліджень. Сьогоднішні тенденції в науковому пошуку – це відхід від позитивізму на користь гуманітарній методології, в межах якої, на наш погляд, найбільш перспективною є культуру-антропологічний вимір кримінально-правових реалій, за якого культуруологічний підхід здатний

висвітлювати людину та її діяльність у різних соціальних процесах через призму загальноновизнаних культурних цінностей, а в свою чергу антропологічна складова здатна розкрити і з'ясувати антропоцентриський феномен кримінально-правових встановлень.

Стан дослідження. Слід наголосити, що сьогодні робляться тільки перші спроби поширити антропологічну методологію на дослідження та вирішення проблем генезису права¹ та державності², які здебільшого стосуються аналізу вказаних реалій як певних цілісних соціальних феноменів, без спроб застосувати культуро-антропологічну методологію до окремих галузей права, серед яких, як вже вказувалось, особливе місце займає кримінальне право.

Постановка завдання. Основна мета даної роботи – висвітлити результати застосування культуро-антропологічної методології щодо аналізу минулого, сучасного стану та прогнозування перспектив подальшого розвитку кримінального права в його доктринальній, нормативній та правозастосовній трихотомії. Використання комплексної методології, до якої відноситься культуро-антропологічний вимір, та багатоаспектність сучасного кримінального права унеможливають проведення дослідження всіх проявів останнього в межах однієї публікації обраного формату наукової статті, натомість існує можливість представлення результатів застосування культуро-антропологічної методології щодо удосконалення підходів до періодизації генезису кримінального права із визначенням парадигми сучасного стану даної галузі права, її дефініції та вимог щодо мови (доктринальний рівень), переосмислення з метою підвищення ролі антропоцентриських засад криміналізації та пеналізації (нормативний рівень)

¹ Завальнюк В. В. Антропологізація права: традиції та сучасність: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 344 с.; Ogneviuk H. Z. Anthropological approaches in legal certainty research. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. № 14. P.62–72. URL: <http://ampr.diiit.edu.ua/article/view/150573>.

² Хміль В. В., Хміль Т. В. Антропологічна компонента природи держави. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2015. Вип. 7. С. 7–15.

введення додаткових запобіжників щодо волюнтаристського застосування положень кримінального права (правозастосовний рівень).

Виклад основного матеріалу. Сучасному праву взагалі і кримінальному праву зокрема притаманна низка ознак, які свідчать про певний період стагнації. Не зосереджуючись на аналізі причин даного процесу, до таких проявів відносимо наступне. По-перше, відсутність чітких меж правового регулювання, що супроводжується експансією етатистського права (позитивного права, яким забезпечується захист у першу чергу державних інтересів) у різні сфери соціального буття, які традиційно регулюються іншими видами соціальних норм (релігійними, корпоративними, звичаєвими тощо). По-друге, якщо криза праворозуміння та його функціональності торкнулася всіх країн, то додатковим викликом для пострадянського права виступає як необхідність реформуванням механізму державної влади на демократичних засадах з перспективою розбудови соціальної держави, так і встановлення нових орієнтирів соціально-культурного і державно-правового розвитку громадянського суспільства. По-третє, криза права детермінована проблемою визначеності прав людини, дослідження якої обросло штампами, й отримує тенденцію до перетворення на цитатно-гаслову науку, яка зосереджується виключно на проголошенні істин без забезпечення їх реалізації в умовах домінування природного права. По-четверте, поступовою є втрата зв'язку між правом і культурою, яка своїм розвитком забезпечила формування правових засад регулювання відносин у суспільстві. Цей процес значно збіднив зміст самого права і дезорієнтував його, позбавивши визначальної парадигми свого існування³. Все це обумовлює пошук новітніх методологічних засад, які здатні зорієнтувати право на його послідовний розвиток та забезпечити його ефективне функціонування. Таким може стати культурологічний підхід.

³ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. С. 4-5.

Культуро-антропологічний вимір права уособлює два абсолютно самодостатніх підходи, об'єднання яких здатне нівелювати певні прогалини їх автономного використання. Загальновідомо, що антропологічний підхід у правових аналізах має важливе пізнавальне значення для дослідження праволюдської проблематики, правової свідомості та культури, антропоцентричних закономірностей генезису правової системи або окремих правових категорій тощо⁴. Однак, абсолютизація антропологічного підходу інколи супроводжується формуванням хибних ідей і теорій, здатних забезпечити скоріше регрес, аніж прогрес права. Загальновідомим прикладом є популярна концепція радянського періоду, так звана теорія «нового соціального захисту», яка отримала не тільки доктринальне схвалення, але й нормативне втілення. Ця теорія, яка, на жаль, стала практикою, вимагала підкорення всіх цілей кримінально-правового регулювання виключно єдиній меті – захисту суспільства від злочинця, задля чого юридичним регламентом можна нехтувати. Результатом застосування нового соціального захисту стала реальність притягнення до кримінальної відповідальності за відсутності кримінального правопорушення або вини особи у його вчиненні. Культурологічний вимір права в поєднанні з антропологічним підходом дозволяє розширити потенціал останнього. З точки зору культури право є системою ідей, цінностей, встановлень, які забезпечують формування певних стереотипів поведінки, що схвалюються соціумом як такі, що відповідають людським очікуванням. Право, разом з мораллю, звичаями, релігією є одним зі способів соціальної організації, контролю та захисту усіх членів суспільства. Таким чином, культурологічний вимір кримінального права, враховуючи обумовленість права надбаннями культури, споріднюється з

⁴ Завальнюк В. В. Антропологізація права: традиції та сучасність: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 344 с.; Kovnierova I. O. Anthropological foundations of the concept of «crime» in historico-philosophical discourse. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2020. № 17. P. 131–143. URL: <http://ampr.diiit.edu.ua/article/view/206727>; Rosen L. Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 105–108. URL: <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/jla/2/2/jla020211.xml>.

антропологічним виміром права, зосередженого на особистісній обумовленості права, і відповідно до якого людина відіграє доцентрову роль у побудові будь-якої соціальної структури, для регулювання й охорони найважливіших відносин якої використовується право, формують новий ракурс права.

Слід наголосити, що перш ніж поширити культуро-антропологічну методологію на кримінальне право, ми переконались, що її ефективність обґрунтовано доведена авторитетними філософами-методологами⁵. Огляд напрацювань адептів культуро-антропологічної методології переконує, що саме цей вимір здатний запропонувати нові рішення тих завдань, які ставляться перед сучасним кримінальним правом і які пов'язані з необхідністю підвищення ролі людини в системі правового регулювання.

Поширення культуро-антропологічної методології на дослідження кримінального права супроводжується формуванням цілої низки висновків теоретичного і прикладного характеру.

Заслуговує на увагу культуро-антропологічний вимір доктринальної дефініції кримінального права. Підкреслимо, що кримінальне право є особливою підсистемою культурних цінностей, які віддзеркалюють потреби людини, суспільства і держави в упорядкуванні соціального буття. Тому культуро-антропологічний вимір дефініції кримінального права вказує на те, що ця галузь права являє собою узгоджену на культурологічних засадах систему соціальних воль, орієнтовану на захист цінностей соціального, матеріального і духовного характеру, які є надбаннями культури, реалізація яких супроводжується застосуванням кримінально-правових заходів, орієнтованих на відновлення дозлочинного стану і відображає впорядкованість соціального буття через справедливе ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілої особи та інших

⁵ Kroeber A. L. *Anthropology. Race. Language. Culture. Psychology. Prehistory.* New York, 1948. 876 p.; Herskovits M. *Cultural Anthropology.* New York, 1955. 645 p.

учасників відносин, що виникають у зв'язку з учиненням суспільно небезпечного діяння, визнаного кримінально-протиправним⁶.

Застосування культуро-антропологічного виміру кримінального права вказує на поєднання двох сфер його буття: ідеальна сфера кримінального права, яка представляє собою систему правил поведінки, що об'єктивно склалась та існує в суспільстві, та реальна сфера кримінального закону, як особливого матеріального носія інформації про заборонене під загрозою застосування кримінально-правових заходів. Безконфліктне співіснування цих сфер зосереджує особливу увагу на їх об'єднуючій складовій – мові кримінального права, яка як є досить специфічною, адже знаково-сміслові символи кримінального закону мають максимально точно передавати волю законодавця, виключати приховані смисли, підтекст. Крім того, при створенні тексту кримінального закону слід враховувати специфіку широкого кола адресатів, на яку поширюється норма, – як суб'єкти кримінально-правових відносин, так і їх потенційні учасники⁷. Тому для адекватного розуміння змісту норми в кримінально-правових приписах повинні відображатися особливості мовно-культурної традиції, притаманної певному народу.

Культуро-антропологічний вимір кримінального права, у своєму нормативному прояві, вимагає закріплення визначальної мети свого існування, якою є соціальна справедливість. Соціальна справедливість в умовах домінування принципу верховенства права є більш складним явищем, ніж у традиційному розумінні відповідності між кримінальним правопорушенням і покаранням. Сучасний підхід до аналізу визначальних характеристик кримінально-правових заходів вимагає звернення уваги на таких напрямках забезпечення відповідності: по-перше, між суспільно

⁶ Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. Николаїв: Ліон, 2011. С. 64.

⁷ Musychenko, O., Streltsov, Y., Kozachenko, O., Vasyliaka, O., & Chornozub, L. Intelligibility of a criminal law: Theoretical and practical aspects. *Amazonia Investiga*. № 10 (44). 2021. P. 99. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1714/1863>.

небезпечним діянням і примусовими кримінально-правовими заходами, які застосовуються до особи, що його вчинила; по-друге, між шкодою, завданими збитками і заходами реституційно-компенсаційного характеру; по-третє, між позитивною постзлочинною поведінкою та реабілітаційно-заохочувальними заходами, – що в цілому визначає пошук узгодженості між інтересами людини, суспільства і держави.

Крім того, обраний вимір кримінального права вказує на необхідність врахування певних положень юридичної техніки, які продиктовані особливим відношенням до людини як домінанта права. Зокрема, при формулюванні диспозицій в статтях кримінального закону, в яких міститься вказівка на заборонену поведінку (Особливій частині Кримінального кодексу), на наш погляд, слід починати опис такої поведінки з фрази: «Особа, яка ...», що унеможливить вважати кримінально протиправними «не вчинки» (думки, емоції, почуття) особи, натомість дозволить вважати такими лише описані в законі діяння, крім того, перемістить акцент відповідальності за це на людину, а не власне діяння.

Застосування культуро-антропологічної методології в процесі реалізації положень кримінального права характеризується варіативністю і полягає у наступному: беззаперечному дотриманні загальних засад кримінального права з урахуванням необхідності досягнення мети соціальної справедливості в процесі вирішення кримінально-правового спору; пошуку балансу інтересів людини, суспільства і держави при застосуванні кримінально-правових заходів; надання переваги приватним засадам вирішення кримінально-правового спору; переведенні оцінки, при застосуванні кримінального права, з емоційного рівня на рівень логіки тощо.

Слід звернути увагу на унікальні риси, яких набуває культуро-антропологічна парадигма сучасного кримінального права. Особливістю кримінального права сьогодення слід визнати відновлення приватних засад правового регулювання, які у поєднанні з традиційним для цієї галузі права

публічно-правовим методом регулювання, здатні забезпечити баланс між примусом та заохоченням, який за радянських часів був порушений на користь примусу. Уявляється, що парадигмою сучасного кримінального права в процесі застосування культуро-антропологічного виміру варто визнати антроподицею, яка підносить людину, її інтереси до рівня стрижневого фактору як кримінально-правових положень, так і практики їх застосування. На це вказують і правові засади сучасного кримінального права, серед яких особливе місце займає верховенство права, що проголошує людину, її права і свободи вищою соціальною цінністю, а всі державно-правові механізми регулювання відносин між людьми повинні вибудовуватися з врахуванням цієї аксіоми.

Антроподицея, як парадигма кримінального права: по-перше, орієнтує на формування гуманістичних засад кримінального права, які реалізуються в процесі вирішення питання щодо характеру та змісту криміналізації (визнання діяння кримінально-протиправним) та пеналізації (відповідальність особи, яка вчинила кримінальне правопорушення); по-друге, вимагає врахування інтересів потерпілої особи в процесі пошуку адекватних форм впливу на поведінку злочинця; по-третє, акцентує увагу на шанобливому ставленні до інтересів третіх осіб, які стали суб'єктами кримінальних правовідносин або відносин, що виникають у процесі застосування кримінально-правових заходів.

Поширення культуро-антропологічної методології на кримінально-правову доктрину дає можливість запропонувати нові підходи і до періодизації кримінального права. Загалом періодизація в кримінально-правовій доктрині має важливе значення, оскільки саме вона здатна відділити дійсні соціальні цінності від кон'юнктурних, що характеризуються швидкоплинністю. За своїм змістом періодизація полягає у визначенні певних часових відрізків генезису культури і його складової частини – кримінального права, протягом яких такий процес характеризується

самобутністю, визначеною специфікою тих властивостей, які прийняті за основу періодизації. Враховуючи той факт, що визначальною властивістю культуро-антропологічного підходу є культура та її носій – людина, найбільш репрезентативною з точки зору даного дослідження є періодизація на три епохи розвитку культури загалом і кримінального права зокрема: премодерн, модерн і постмодерн. Розглянемо особливості окремих періодів генезису культури і права в їх умовній окремоті.

Культура періоду премодерну, яка в кожній країні має свої темпоральні межі, але в цілому перестає бути домінуючою з настанням Ренесансу, визначається відсутністю жорсткого відмежування людини від оточуючої її природи, а сама людина тільки робить перші спроби щодо власного самоусвідомлення як самостійного елемента об'єктивної дійсності. Саме тому світогляд людини премодерну характеризується початковою рефлексією щодо визначення місця та ролі самої себе в оточуючому світі. Характер взаємовідносин людини з природою може бути визначений формулою «природа в людині і людина в природі». Причому оточуючий світ людини премодерну обмежується здебільшого проявами самої природи і не поширюється на соціальну складову людського буття. Парадигма премодерну може бути визначена як «колективна самотність людини» і вказує на те, що основний конфлікт премодерну відбувається між природою і людиною, яка усвідомлює себе окремою від природи, але ще не частиною нової реальності – суспільства.

Визначальною властивістю кримінального права епохи премодерну слід визнати особливе ставлення до злочину як до «зла», «лиха», «бід», що характеризується ознаками, притаманними стихійним природнім проявам з небезпечними для людини наслідками. У свою чергу пошук адекватної форми віддання за злочинну поведінку вибудовується на засадах таліону, який став критерієм справедливості. Вважаємо, що принцип таліону в період премодерну мав універсальний характер, оскільки, будучи сформованим у

соціальному середовищі, він швидко набув правового змісту і активно застосовувався в різних галузях деліктного права.

Період модерну ознаменований усвідомленням людини як самостійного та автономного елемента об'єктивної дійсності. Людина епохи модерну є «не тільки актором, але й автором своєї власної драми». Детермінант модерну – Просвітництво – створив уявлення про можливість розбудови людиною власного майбутнього, яке залежить тільки від неї самої. Рефлексія епохи модерну спрямована не в минуле, що було притаманне попередній епосі, а у майбутнє. В цей період самовизначення людини завершується і вона починає кидати виклик середовищу, з якого вона вийшла – природі. Людина модерну – це людина з Розумом, який відповідно до світогляду метафізиків модерну є універсальним засобом вирішення всіх без виключення проблем, що постають перед людиною.

Етатистський зміст права в епоху модерну пов'язується не тільки з визнанням за злочином порушення правових установлень держави, але й відповідальністю, яку несе особа не перед іншими особами, а виключно перед державою. Таким чином, приватні засади регулювання суспільних відносин витісняються публічно-правовими, які характеризуються фактично необмеженим примусом і обмеженням природних прав та свобод людини.

Епоха модерну починає втрачати свій вплив у ХХ ст., як тільки людина почала усвідомлювати себе центром соціального буття. Нова епоха – постмодерн – формується на підґрунті ефективної науково-інноваційної діяльності людини, яка з одного боку призвела до підвищення рівня благополуччя, а з іншого – спричинила кризові явища і соціальну конфронтацію між тими, хто має доступ до користування здобутками цивілізації, і тими, хто їх виробляє, але не має можливості задовольняти за їх допомогою власні потреби. Формується ідеологія технократизму, відповідно до якої технологія та її здобутки є символами необмежених можливостей людини і одночасно породжують некритичне ставлення до себе і власного

соціального буття, а природа розглядається виключно як джерело виконання забаганок людини. Людина постмодерну – це людина, яка приписує собі трансцендентні, надзвичайні можливості, що стали можливими завдяки сучасним технологіям, а не якостям самої людини. Крім того, технократична криза стала передумовою для формування цілої низки глобальних проблем людства в екологічній, духовній і соціальній сферах. Криза духовності і криза соціалізації, дегуманізація соціальних зв'язків, девальвація інтелектуальної діяльності, зневіра у соціальну справедливість розглядаються як основні змістовні характеристики епохи постмодерну.

Кримінальне право постмодерну характеризується суттєвим розширенням регулятивної функції за рахунок помітного збільшення переліку обставин, які виключають кримінальну відповідальність або виступають імперативною підставою для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Причому покарання перестає розглядатися як безальтернативний правовий наслідок вчинення кримінального правопорушення. Кримінальний закон епохи постмодерну – це «маленький», але «жорсткий» закон, який містить широкий спектр правових заходів впливу на поведінку особи, сполучення яких дозволяє вирішити завдання кримінального права найменш обтяжливим для правопорушника способом з обов'язковим відновленням порушених прав потерпілих осіб.

Висновки. Таким чином, культуро-антропологічна методологія дозволяє застосувати нові підходи до осмислення кримінального права з позиції гуманітарної методології, що повністю відповідає завданню забезпечити формування різних галузей права, і в першу чергу кримінального, відповідно до домінування принципу верховенства права. Запропонований підхід дозволяє отримати кримінальне право нового зразка, в якому людина, незалежно від характеру участі у кримінально-правових відносинах, забезпечена низкою прав та правових можливостей щодо захисту власних, або таких, що нею представляються, інтересів.

Запропонований підхід створює підстави для подальшого дослідження менш глобальних, але від того не менш актуальних проблем кримінального права, зокрема, забезпечення об'єктивної криміналізації, формування узгодженої системи кримінально-правових заходів як правового наслідку вчинення суспільно небезпечного діяння, співвідношення заходів впливу щодо фізичних та юридичних осіб тощо.

Список використаних джерел

1. Herskovits M. *Cultural Anthropology*. New York, 1955. 645 p.
2. Kovnierova I. O. Anthropological foundations of the concept of "crime" in historico-philosophical discourse. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2020. № 17. P. 131–143. URL: <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/206727>.
3. Kroeber A. L. *Anthropology. Race. Language. Culture. Psychology. Prehistory*. New York, 1948. 876 p.
4. Musychenko, O., Streltsov, Y., Kozachenko, O., Vasyliaka, O., & Chornozub, L. Intelligibility of a criminal law: Theoretical and practical aspects. *Amazonia Investiga*. № 10 (44). 2021. P. 99. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1714/1863>.
5. Ogneviuk H. Z. Anthropological approaches in legal certainty research. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. № 14. P. 62–72. URL: <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/150573>.
6. Rosen L. Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*. 2018. Vol. 2. Issue 2. P. 105–108. URL: <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/jla/2/2/jla020211.xml>.
7. Завальнюк В. В. Антропологізація права: традиції та сучасність: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 344 с.
8. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.
9. Хміль В. В., Хміль Т. В. Антропологічна компонента природи держави. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2015. Вип. 7. С. 7–15.

REFERENCES

1. Herskovits, M. (1955). *Cultural Anthropology*. New York.
2. Kovnierova, I.O. (2020). Anthropological foundations of the concept of "crime" in historico-philosophical discourse. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. № 17. P. 131–143. URL: <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/206727>.

3. Kroeber, A.L. (1948). *Anthropology. Race. Language. Culture. Psychology. Prehistory*. New York.
4. Musychenko, O., Streltsov, Y., Kozachenko, O., Vasyliaka, O., & Chornozub, L. (2021). Intelligibility of a criminal law: Theoretical and practical aspects. *Amazonia Investiga*, 10 (44), 99. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1714/1863>.
5. Ogneviuk, H. Z. (2018). Anthropological approaches in legal certainty research. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 14, 62–72. URL: <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/150573>.
6. Rosen, L. (2018). Reconciling Anthropology and Law. *Journal of Legal Anthropology*, Vol. 2, Issue 2, 105–108. URL: <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/jla/2/2/jla020211.xml>.
7. Zavalniuk, V. (2018). *Antropolohizatsiia prava: tradytsii ta suchasnist: monohrafiia* [Anthropologization of law: traditions and modernity]. Odesa: Yurydychna literature [in Ukrainian]
8. Kozachenko, O. (2011). *Kryminalno-pravovi zakhody: kulturo-antropolohichniy vymir: monohrafiia* [Criminal law measures: cultural and anthropological dimension]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian]
9. Khmil, V.V., Khmil, T.V. (2015). *Antropolohichna komponenta pryrody derzhavy* [Anthropological component of the nature of the state]. *Anthropological dimensions of philosophical research*, issue 7, 7–15. [in Ukrainian]

Kozachenko O., Musychenko O. Cultural-anthropological dimension of modern criminal law

The spread of cultural-anthropological methodology to the problems of modern criminal law enabled to formulate a new doctrinal definition of criminal law as a culturally agreed system of social freedoms focused on protecting social, material and spiritual values that are the human culture achievements and belong to a person. The proposed cultural-anthropological dimension allowed us to substantiate the appropriateness of recognition anthropodicy as a paradigm of modern criminal law.

The idea of periodization of criminal law genesis was further developed with the identification of three qualitatively different periods of premodern, modern and postmodern, each of which is distinguished by a special role played in culture in general and criminal law in particular.

The article provides different understanding of social justice as the purpose of applying criminal law which is more complicated in the context of the rule of law dominance than in the traditional understanding of the compliance between crime and punishment.

The proposed approach allows to obtain a new type of criminal law, in which a person, regardless of the nature of participation in criminal relations, is provided with a number of rights and legal opportunities to protect their own, or

those represented by it, interests. In addition, it creates grounds for further study of less global, but no less relevant problems of criminal law, in particular, ensuring objective criminalization, the formation of a coherent system of criminal law measures as a legal consequence of a socially dangerous act, the ratio of measures to physical and legal persons, etc.

Key words: *cultural-anthropological methodology; the rule of law; cultural-anthropological definition of criminal law; the language of criminal law; periodization of criminal law; anthropodicy; social justice as the aim of criminal law.*

УДК 343.21

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267491>

В. І. Борисов,

докт. юрид. наук, проф., радник при дирекції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України; професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ 2001 РОКУ: ХРОНІКИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРИЙНЯТТЯ

Дослідження підготовки та прийняття Кримінального кодексу України 2001 року має пізнавальне значення для сучасного покоління вітчизняної юридичної спільноти, оскільки саме натеper в Україні Робочою групою з питань розвитку кримінального права (затверджена Указом Президента України № 584/2019 від 07.08.2019 р.) розробляється новий Кримінальний кодекс України. Автор поставив собі за мету показати наскільки відповідальним, складним та напруженим є процес опрацювання нормативно-правового акту кодифікованого рівня. Робота над проектом КК 2001 р. тривала понад 8 років, до його розробки були залучені найбільш кваліфіковані спеціалісти-практики, провідні науковці, викладачі вузів, працівники апарату Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України, і, звичайно, народні депутати України, які й прийняли його 5 квітня 2001 р. Кодекс також отримав позитивну міжнародно-експертну оцінку. КК України 2001 р. – це фактично перший фундаментальний нормативно-правовий акт, що став знаменною подією в розбудові України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. У статті визначенні основні етапи роботи над Кодексом, що пов'язані з утвердженням концептуальних положень та розробкою на їх основі нормативно-правового матеріалу, приведенням законопроєкту у відповідність до Конституції України 1996 р. та загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, процедурою його прийняття Верховною Радою України. За підрахунками автора всього було підготовлено робочою групою 10 редакцій Кодексу, кожна з яких була предметом прискіпливого обговорення. Зроблено висновок щодо значення КК 2001 р. у становленні України.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, законодавство про кримінальну відповідальність, проєкт Кримінального кодексу України, концептуальні положення, правова реформа, норма кримінального закону.

Чинний КК України був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. і набрав чинності з 1 вересня 2001 р. Цим подіям передувала напружена робота над проектом Кодексу робочої групи з провідних учених і практиків, що здійснювалася у період з 1992 по 2001 рр. Умовно її можна поділити на 3 етапи: 1. Утвердження основних концептуальних положень нового КК та підготовка законопроекту до розгляду Верховною Радою України; 2. Приведення проекту КК України у відповідність до Конституції України та загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права; 3. Завершальний етап: парламентські читання та прийняття Кримінального кодексу України.

Перший етап. Утвердження основних концептуальних положень нового КК та підготовка законопроекту до розгляду Верховною Радою України.

Нормативно-правовою підставою щодо забезпечення потреби незалежної України у формуванні концептуально нового законодавства стала постанова Президії Верховної Ради України від 31 жовтня 1991 р. № 1759–XII «Про підготовку проектів законодавчих актів України», якою було доручено Кабінету Міністрів України організувати підготовку кодексів, основоположних для держави, в їх числі Кримінального кодексу України¹. 24 березня 1992 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 176-р були створені робочі групи з підготовки законопроектів та затверджені їх керівники, зокрема, керівником *групи з підготовки проекту КК України* було затверджено

В. В. Дацюка (на той час Генеральний прокурор України), його заступником – В. Я. Тація (ректора Національної юридичної академії України, тепер – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Керівникам робочих груп було доручено організувати роботу з опрацювання

¹ Про підготовку проектів законодавчих актів України: Постанова Президії ВР України від 31 жовтня 1991 р. № 1759-XII. *ВВР України*. 1991. № 52, ст. 780.

законопроектів та сформувані склади груп з найбільш кваліфікованих спеціалістів-практиків, наукових працівників, викладачів вузів.

Будучи ініціатором розробки базових для держави нормативно-правових актів, Верховна Рада постійно звертала увагу на необхідність прискорення роботи над проектами нових кодексів. Уже 28 квітня 1992 р. Верховна Рада України в Постанові «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні», спеціально звернула увагу на необхідність проведення інтенсивної роботи по підготовці з подальшим прийняттям низки важливих для держави кодексів, в їх числі і Кримінального кодексу України². Наполегливі заклики Верховної Ради знайшли належне розуміння та підтримку провідних науковців України та їх творчих об'єднань. 18 вересня 1992 р. Відділенням кримінально-правових наук Академії правових наук України (що на той час функціонувала як громадське об'єднання науковців) та фахівцями, рекомендованими до робочої групи Кабінету Міністрів, була проведена розширена нарада науковців України та представників практичних установ, на якій обговорені основні положення концепції проекту КК³ та сформовані додаткові групи підтримки з підготовки окремих його складових (розділів, статей). Надалі, 20 жовтня 1992 р. розпорядженням Віце-прем'єр-міністра України вже офіційно було затверджено склад робочої групи з 27 осіб щодо підготовки проекту КК України. До групи увійшли провідні фахівці з кримінального права: 15 професорів і докторів наук, представники Адміністрації Президента України та Кабінету Міністрів України, Секретаріату Верховної Ради України, Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України. На підставі цього розпорядження 21–22 грудня 1992 р. на всеукраїнській конференції у м. Харкові була схвалена концепція майбутнього КК України.

² Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-ХІІ. *ВВР України*. 1992, № 30. Ст. 426.

³ Пояснювальна записка до проекту Кримінального кодексу України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України. *Українське право*, 1997. Число 2(7). С. 127.

Надалі, у результаті інтенсивної роботи до 1 грудня 1993 р. було підготовлено *першу* редакцію проєкту КК України⁴, який було надано для ознайомлення до Верховної Ради України та Міністерства юстиції України. У подальшому члени робочої групи з підготовки законопроєкту обговорили його в Харкові з науковцями вищих навчальних і наукових закладів та представниками правоохоронних органів на науково-практичній конференції. Загалом конференцією було схвалено проєкт цього нормативно-правового акту. За результатами обговорення проєкт КК було доопрацьовано і, фактично, як *друга* його редакція, розмножено за допомогою Української правничої фундації та надіслано Генеральною прокуратурою України в березні 1994 р. до Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховного Суду України, Вищого арбітражного суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України. Також законопроєкт було спрямовано юридичним факультетам університетів України, вищим навчальним закладам Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України, Інституту держави і права НАН України. До кінця травня 1994 р. робочою групою були одержані відгуки на проєкт КК від більш ніж 140 установ центральної та місцевої влади, судових та правоохоронних органів. Пропозиції та зауваження надіслали також навчальні й наукові юридичні заклади України. Практично у всіх відгуках було дано високу оцінку підготовленому проєкту КК України.

Тут варто зазначити, що паралельно та з деяким випередженням, групою науковців на чолі з професором В. М. Смітєнком та під організаційним керівництвом Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і боротьби зі злочинністю розроблявся ще один (альтернативний) проєкт КК України. Саме роботу над цим проєктом, його перший варіант було розглянуто 16 вересня 1993 р. Президією Верховної Ради України, яка взяла проєкт до відома та відзначила позитивну роботу,

⁴ Там само. С. 128.

проведену Комісією разом з авторським колективом. У той же час Президією було вказано на необхідність продовження роботи щодо доопрацювання цього проєкту та доручено комісіям Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю і у питаннях законодавства і законності проаналізувати й заслухати на спільному засіданні питання про стан роботи над проєктом і можливість узгодження його з проєктом, що розроблявся за дорученням Кабінету Міністрів України. Стосовно позначеного була прийнята Постанова № 3439-ХІІ⁵. Керуючись цими настановами, розробники зазначеного варіанту нормативно-правового акту вже восени 1993 р. організували обговорення його в наукових колах і серед практичних працівників. Проєкт, однак, на цих обговореннях отримав різко негативні відгуки⁶. Оцінюючи таке ставлення до альтернативного проєкту необхідно зауважити, що його розробники по суті поставили під сумнів основні положення доктрини кримінального права, зокрема, фундаментальні принципи, вихідні інститути, загальне поняття злочину⁷, що на той час становлення національного права поділялося абсолютною більшістю провідних науковців. Ними у своїй діяльності керувалися також законодавці, судді та працівники правоохоронних органів України. Можливо саме тому, з дещо некоректних міркувань щодо захисту саме свого проєкту, Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку і боротьби зі злочинністю за підписом її Голови Я. Ю. Кондратьєва було надано негативний відгук на проєкт КК України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. Вочевидь, що така відкрита підтримка Комісії Верховної Ради України власного проєкту надала можливість розробникам альтернативного нормативно-правового акту продовжувати роботу з подальшим уточненням

⁵ Перший проєкт Кримінального кодексу незалежної України (1992–1998рр.): хрестоматія / за заг. ред. В. В. Кузнецова; укладачі: Сийплові М. В., Ступник Я. В., Нестерова І. А.; автор передмови Сийплові М. В.; автор біографічного нариса Кузнецов В. В. Ужгород: РІК-У. 2022. С.9.

⁶ Зазначена Пояснювальна записка. С. 128.

⁷ Приміром, загальне поняття «злочин» замінене на «карне діяння»; останнє поділено на «кримінальний проступок», «провинність», «кривду», «злочин» (у першому варіанті); здійснена відмова від ознаки «суспільна небезпечність»; суб'єктом карного діяння запропоновано визнавати також «юридичну особу».

та удосконаленням його положень, що, однак, не змінювало по суті основні концептуальні положення цього проєкту.

Варто зазначити, що підсумкові негативні висновки щодо проєкту робочої групи Кабінету Міністрів України містилися також у трьох відгуках практичних відомств (із більш ніж 140): прокуратур Чернігівської і Кіровоградської областей та арбітражного суду Житомирської області. Однак ознайомлення з цими відгуками засвідчило лише про необхідність уточнення та корегування окремих положень проєкту робочої групи Кабінету Міністрів України, а тому достатніх підстав для загальної негативної оцінки вони не давали.

Усі зауваження, одержані на проєкт робочої групи Кабінету Міністрів України, були приведені в єдину систему за розділами та статтями, що давало можливість їх аналізу в систематизованому вигляді. У червні 1994 р. були підтверджені повноваження керівників робочої групи В. В. Дацюка та В. Я. Тація, що було необхідним для організації подальшої роботи над проєктом (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 1994 р. № 466-р)⁸. У результаті подальшої активної роботи було доопрацьовано й надано для обговорення на пленарному засіданні робочої групи, що відбулося 30–31 серпня 1994 р., *третю* редакцію проєкту. Одноставно було прийнято рішення про те, що в такому вигляді проєкт може бути внесений (фактично удруге) до Верховної Ради України.

12 вересня 1994 р. проєкт було надано Кабінету Міністрів України, який 19 жовтня 1994 р. офіційно подав проєкт КК на розгляд Верховної Ради України⁹.

У пояснювальній записці до проєкту були зазначені джерела, що були досліджені та використані його укладачами. Це:

⁸ Газета «Урядовий кур'єр» № 106 від 3 липня 1994 р.

⁹ Зазначена Пояснювальна записка. С. 128.

1) наукові публікації з кримінального права (курси, підручники, коментарі, монографії, статті в збірниках і періодичній пресі, матеріали науково-практичних конференцій) – головним чином під кутом зору пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства;

2) автореферати докторських і кандидатських дисертацій з кримінального права – з метою якомога повнішого врахування рекомендацій, адресованих законодавцю, що містилися в них;

3) чинний на той час КК України 1960 р., особливо ті його положення, якими КК був доповнений за часів набуття Україною незалежності. Вони майже повністю збережені в проєкті. Були також збережені ті норми, що витримали випробування часом (див., наприклад, ст. 69 КК 1960 р. «Бандитизм», натепер, це ст. 257 КК 2001 р.);

4) слідчо-судова і прокурорська практика застосування кримінального законодавства в Україні за увесь час дії КК 1960 р. і особливо та, що склалася за часів набуття Україною незалежності;

5) матеріали з підготовки проєктів КК, що були напрацьовані в часи до отримання Україною незалежності, зокрема проєкт КК, підготовлений робочою комісією Президії Верховної Ради України;

6) кримінальне законодавство країн як ближнього, так і дальнього зарубіжжя, що було доступне для вивчення;

7) власний досвід наукової та практичної діяльності членів робочої групи, особливо досвід участі у законопроєктних роботах¹⁰.

Проєкт складався із Загальної та Особливої частин, які поділялися на розділи, а останні, своєю чергою, – на окремі статті з позначенням арабськими цифрами. Кожній статті було надано своє найменування, що відбивало сутність положень, що містилися в нормі статті. Саме найменування статті, разом із найменуванням розділу, повинно було дозволити правозастосовувачу (або й будь-якому користувачу Кодексу)

¹⁰ Зазначена Пояснювальна записка. С. 128–129.

більш-менш швидко зорієнтуватися у систематизованому масиві законодавчих норм. Оскільки більшість статей склалися із декількох частин, то вони були позначені цифрами в круглих дужках (наприклад, ст. 3 проєкту «Кримінальне законодавство України» мала три частини). У деяких випадках статті або частини статей КК були поділені на пункти, позначені цифрами, відокремленими однією дужкою (так, ст. 83 проєкту «Строки погашення судимості» було поділено на 10 пунктів. У чинному КК відповідна ст. 89 поділена на 9 пунктів).

Варто зазначити, що коли в робочій групі не було однастайності суджень щодо нормативних положень тієї чи іншої статті або щодо виключення із проєкту статті загалом, у тексті наводилися варіанти пропозицій з тим, щоб остаточно це питання було визначено законодавчим органом (наприклад, щодо норми, зазначеної в чинному КК у ст. 59 «Конфіскація майна» певні члени групи пропонували не включати її до проєкту).

Проєкт було надруковано в газеті «Іменем Закону» від 16 грудня 1994 р., що давало можливість ознайомитися з ним широкому колу громадян¹¹.

Оскільки Комісія Верховної Ради з питань правопорядку і боротьби зі злочинністю вже мала альтернативний законопроєкт КК, підготовлений робочою групою науковців на чолі з професором В. М. Смітінком, то з часу отримання проєкту КК, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, перед народними депутатами-членами як цієї Комісії, так й інших, що опікувалися правовими питаннями, постало завдання щодо визначення проєкту, який міг би бути рекомендований Верховною Радою як основний. 26 січня 1995 р. відбулося спільне засідання Комісій з питань правової політики і судово-правової реформи, законності і правопорядку та боротьби з організованою злочинністю і корупцією під керівництвом народного

¹¹ Зазначена Пояснювальна записка. С. 129.

депутата В. М. Стретовича. На засідання були запрошені члени робочих груп, представники центральних правоохоронних органів та Верховного Суду України. Більшість виступаючих надали перевагу проєкту Кабінету Міністрів України. Однак розробникам і основного, і альтернативного проєктів було вказано на необхідність більш чіткого визначення основних концептуальних положень проєктів КК, а також запропоновано продовжувати роботу над проєктами з урахуванням пропозицій, що надходили від науковців, суддів та працівників правоохоронних органів. При цьому, що важливо зазначити, була також звернута увага, що в Комісіях Верховної Ради народні депутати разом з науковцями та представниками громадськості в цей же час посилено працюють над проєктом Конституції України, положення якої після її прийняття повинні бути вихідними для кримінального законодавства, а отже підготовка остаточного варіанту проєкту КК була натеper пов'язана з прийняттям Конституції України.

15 травня 1995 р. відбулося друге спільне засідання Комісій Верховної Ради, що опікувалися правовими питаннями. Представники робочих груп доповіли про основні концептуальні положення проєктів КК, показали яким чином проходила робота над врахуванням пропозицій та зауважень, що були надані практичними відомствами. Проєкт, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України, знову отримав підтримку більшості присутніх на засіданні. У виступах робився наголос на практичній доцільності саме цього законопроєкту.

Незважаючи на те, що проєкт було передано до Верховної Ради, робоча група не припиняла своєї праці. На адресу розробників постійно надходили пропозиції від наукових і навчальних юридичних закладів, правоохоронних і правозастосовних органів України, окремих юристів. Та й самі розробники продовжували доповнювати проєкт КК як новими статтями, так і удосконалювати сформульовані раніше. Крім того, Верховна Рада прийняла декілька важливих доповнень до КК, вкрай необхідних для того часу

боротьби зі злочинністю. Зокрема, варто відзначити ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР, яким були значно реформовані норми КК України 1960 р. щодо відповідальності за деякі дії з наркотичними засобами. Це також ЗУ «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності посадових осіб» від 11 липня 1995 р. № 282/95-ВР, яким були внесені зміни і доповнення до глави VII КК «Службові злочини». Із врахуванням проведеної роботи робоча група надала у вересні 1995 р. до Кабінету Міністрів України *четверту* редакцію проєкту КК України¹².

Варто зазначити, що окрім груп з підготовки проєктів КК України також працювали творчі колективи, що здійснювали розробку проєктів кодексів галузей законодавства, суміжних з кримінальним. На певних етапах законотворчих робіт природно виникала потреба щодо узгодження окремих положень, понять, термінів цих проєктів з нормативним матеріалом проєкту КК України. Тому, 4 жовтня 1995 р. розпорядженням № 267/95-рп Президента України була створена комісія з доопрацювання та узгодження проєктів Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України. За ініціативою цієї комісії була проведена низка нарад з авторськими колективами проєктів суміжних кодексів.

Варіант проєкту, спрямований до Кабінету Міністрів, було також передано до Інституту української мови НАН України для здійснення термінологічної мовної експертизи. На початку лютого 1996 р. робоча група отримала висновок цього Інституту, який містив список термінологічних одиниць, редакційну правку тексту проєкту та пропозиції щодо удосконалення окремих термінів відповідно до вимог української мови. Робоча група значну більшість пропозицій врахувала. До проєкту, крім того,

¹² Цей варіант проєкту Кабінетом Міністрів України було офіційно спрямовано Голові Верховної Ради України О. О. Морозу (лист за підписом Прем'єр Міністра України С. К. Марчука від 3 січня 1966 р. № 39–3/4).

були внесені окремі додатки, ініційовані членами робочої групи. Цей варіант проєкту став його *п'ятою* редакцією.

За підтримки Української правничої фундації проєкт було перекладено англійською мовою та спрямовано до Ради Європи для проведення міжнародної експертизи, яку здійснили Директорат з правових питань Ради Європи та Інститут порівняльного міжнародного права (Швейцарія). У червні 1996 р. у Києві відбулася робоча нарада експертів Ради Європи з членами робочої групи з підготовки проєкту КК України, де проєкту була надана позитивна оцінка. Фахівцями були відзначені належний рівень юридичної техніки проєкту, визначеність та передбачуваність його нормативних положень. Низка зауважень були прийняті робочою групою для подальшого доопрацювання.

Другий етап. Приведення проєкту КК України у відповідність до Конституції України та загально визнаних принципів і норм міжнародного права.

Враховуючи прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, а також виданого з цього приводу розпорядження Кабінету Міністрів від 20 липня 1996 р. № 453¹³, адресованого розробникам проєкту, робоча група в серпні цього року здійснила роботу з приведення проєкту КК України у відповідність до Основного закону держави. Виходячи з того, що кримінальний закон – гарант забезпечення настанов Конституції щодо необхідності захисту прав і свобод людини і громадянина, найбільш важливих суспільних і державних інтересів, науковцями були проаналізовані конституційні положення стосовно норм як Загальної, так і Особливої частин КК України. Було констатовано, що загалом проєкт КК України відповідає Основному закону держави. При цьому прийняття Конституції дозволило розв'язати низку суперечливих питань, що виникали під час роботи над

¹³ Щодо необхідності узгодження проєкту з вимогами положень Конституції України було також зазначено першим заступником Міністра Кабінету Міністрів України М. Ф. Селівом у листі від 9 серпня 1996 р. № 15257/96/ф/к/, адресованому В. Я. Тацію – голові Комісії з доопрацювання проєктів Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого Кодексів України.

проєктом. Так, висловлювалися практичні зауваження щодо збереження в системі кримінальних покарань виправних робіт. Зауважувалося, що такі роботи – різновид примусової праці, що заборонена європейськими конвенціями з прав людини. Законодавець у ст. 43 Конституції України визначив позицію стосовно цього питання у такий спосіб: «Використання примусової праці забороняється». Проте «Не вважається примусовою працею ... робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду ...».

Правовою базою з'ясування відповідності законодавства України про кримінальну відповідальність загалом Конституції держави є їх принципи, тобто провідні ідеї суспільної правосвідомості¹⁴. При розробці КК України 2001 р. вплив конституційних принципів знайшов відображення у вирішенні багатьох питань. Особливо це стосується гуманітарно-соціального компонента кодексу, пов'язаного з охороною основних прав і свобод людини і громадянина. Наприклад, у ч. 2 ст. 2 КК України дослівно відтворено конституційне положення, що відображає принцип відповідальності особи лише за наявності її вини¹⁵: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ч. 1 ст. 62 Конституції України). Листом від 06.09.1996 р. № 469, адресованому Першому заступнику Міністра Кабінету Міністрів України М. Ф. Селівону, президент Академії правових наук України В. Я. Тацій повідомив про завершення робіт з узгодження проєкту КК України з вимогами положень Конституції України. Саме в цьому варіанті проєкту КК його розробниками було запропоновано замінити смертну кару як вид

¹⁴ Борисов В. І. Конституційна відповідність у системі чинників соціальної обумовленості кримінального закону. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України: тези доповідей наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції (29–30 червня 2006 р.)* / за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2006. С. 405–408.

¹⁵ Бажанов М. І. Розділ I «Поняття і система кримінального права. Наука кримінального права». *Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник* / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 12.

покарання на довічне позбавлення волі. При цьому було зауважено, що довічне ув'язнення не може бути застосовано до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років, до жінок, а також до чоловіків у віці понад 65 років (ст. 60 проєкту КК). При довічному ув'язненні передбачалась можливість умовно-дострокового звільнення після відбуття засудженим 25 років позбавлення волі (ч. 5 ст. 77 проєкту КК). Разом із тим, автори не стали повністю відмовлятися від смертної кари, зазначивши в ст. 48 проєкту КК, що в умовах воєнного стану спеціальним законом може бути передбачено застосування покарання у вигляді смертної кари.

Одночасно з цим, поруч із приведенням проєкту КК України у відповідність до Конституції України 1996 р., розробники проєкту вели роботу з врахування зауважень і пропозицій, що постійно надходили від науковців та практичних працівників. З урахуванням додаткових напрацювань проєкт КК (*шоста* редакція) був обговорений із представниками Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України. З урахуванням пропозицій та зауважень цих відомств була відпрацьована *сьома* редакція проєкту.

У 1997 р. проєкт був повторно вивчений експертами Ради Європи. 3–7 лютого 1997 р. у м. Гаага (Нідерланди) за ініціативою Міністерства юстиції України, Ради Європи та Нідерландського Гельсінського комітету була проведена експертна зустріч робочої групи з підготовки проєкту КК з фахівцями з Нідерландів, Італії, Португалії, Швеції та інших країн. Загальний висновок експертів полягав у тому, що проєкт відповідає загалом стандартам Ради Європи, підкреслювався високий технічний рівень проєкту. З урахуванням результатів експертизи було доопрацьовано проєкт КК України. Так, були удосконалені норми про відповідальність за вчинення злочину злочинною організацією та організованими групами, легалізацію

(відмивання) грошей, здобутих злочинним шляхом, за окремі злочини проти довкілля, громадської безпеки тощо.

Восьма редакція проєкту була обговорена за участю тих самих експертів у лютому-березні 1997 р. у Харкові на міжнародній науково-практичній конференції та двох міжнародних семінарах. На конференції, що відбулася

26–28 лютого 1997 р. взяли участь науковці України, які представляли майже всі учбові та наукові юридичні заклади України. На семінарі 12–13 березня 1997 р. проєкт було обговорено з суддями різних рівнів судів України. На семінарі, що відбувся 26–27 березня 1997 р. в обговоренні взяли участь прокурори та слідчі всіх областей України.

Учасники цих заходів високо оцінили проєкт КК, відзначили, що він базується на гуманістичних та демократичних засадах, ставить головним завданням охорону прав і свобод людини і громадянина. Унаслідок цих обговорень було напрацьовано *дев'яту* редакцію проєкту, який було надано робочою групою до Кабінету Міністрів для офіційного представлення у Верховну Раду.

У 1998 р. до Верховної Ради України було надано досить обґрунтований, та такий, що відповідав тогочасному рівневі юридичної науки та потребам суспільства, проєкт нового КК України.

Завершальний етап: парламентські читання та прийняття Кримінального кодексу України. При підготовці до першого читання проєкту КК він був обговорений 8 вересня 1998 р. на спільному засіданні Комісій Верховної Ради України, що опікувалися питаннями права в Україні. На цьому засіданні було розглянуто також альтернативний проєкт КК, представлений народним депутатом М. Н. Пилипчуком. Зі значною перевагою голосів вкотре було прийнято проєкт, розроблений робочою групою Кабінету Міністрів України. Комісіями було рекомендовано розробникам цього варіанту проєкту врахувати окремі положення

альтернативного проєкту. Так, до розділу V Особливої частини проєкту КК була додана низка нормативних положень, підготовлених розробниками альтернативного проєкту, якими передбачалася охорона відносин із забезпечення свободи совісті в Україні (зокрема, пошкодження релігійних споруд чи культових будинків – ст. 178 чинного КК; незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь – ст. 179 КК; посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів – ст. 181 КК). Після доопрацювання проєкт (десята редакція) 10 вересня 1998 р. було прийнято народними депутатами в першому читанні. Надалі, з урахуванням рекомендацій Верховної Ради України, Комітетом з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією спільно з Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності були внесені доповнення і уточнення до законопроєкту. Так, народними депутатами була змінена назва розділу II Загальної частини КК з «Кримінальний закон» на «Закон про кримінальну відповідальність». До норм цього розділу також було уведено термінологічний зворот «законодавство України про кримінальну відповідальність»¹⁶. Народний депутат О. М. Бандурка на тлі цих доповнень запропонував змінити і назву законопроєкту на «Кодекс законів України про кримінальну відповідальність», що не знайшло підтримки. Однак більшість слухних пропозицій була підтримана та внесена до проєкту КК. Зокрема, визначення «Поняття злочину» (тепер «Поняття кримінального правопорушення» – ст. 11 КК) доповнено ознакою «вчинене суб'єктом злочину», так само була змінена редакція визначення «Поняття співучасті» (ст. 26 КК) – слова «участь двох або більше осіб» замінено на «участь декількох суб'єктів злочину»¹⁷. Були піддані корегуванню також норми й Особливої частини КК. Приміром, народний депутат В. І. Альохін

¹⁶ Куц В. Новий кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків: Ксилон, 1999. С. 2.

¹⁷ Там само, С. 4.

запропонував додати в статті «Згвалтування» (ст. 152 КК) вказівку щодо «потерпілої» від злочину словами «чи потерпілого». Ідея щодо введення до кола потерпілих від згвалтування осіб чоловічої статі була підтримана. У ст. 152 КК (у редакції на час прийняття) було зазначено «потерпілої особи». Наведені приклади загалом засвідчують відповідальний та творчий підхід народних депутатів до готування проекту КК до другого читання. З урахуванням доповнень, наданих народними депутатами, Голова Комітету з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією Ю. А. Кармазін 17.05.2000 р. спрямував законопроект до Верховної Ради України з рекомендацією розглянути його у другому читанні та прийняти в цілому.

5 квітня 2001 року Кримінальний кодекс України було прийнято у другому читанні та остаточно.

Прийняття Верховною Радою України Кримінального кодексу України стало знаменною віхою в становленні правової держави. Він фактично був першим фундаментальним Кодексом у проведенні в Україні правової реформи, яка ставила свої завдання кодифікацію найважливіших галузей права¹⁸. Прийнятий у 2001 р. КК став опорним для майбутніх Кримінально-виконавчого і Кримінального процесуального кодексів України. Положення Кодексу відповідають Конституції України та ґрунтуються на її приписах. КК покликаний сприяти розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Список використаних джерел

1. Бажанов М. І. Розділ I «Поняття і система кримінального права. Наука кримінального права». *Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник* / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 3–27.

¹⁸ Бажанов М. І. Розділ I «Поняття і система кримінального права. Наука кримінального права». *Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник* / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 6.

2. Борисов В. І. Конституційна відповідність у системі чинників соціальної обумовленості кримінального закону. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України*: тези доповідей наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції (29–30 червня 2006 р.) / за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2006. С. 405–408.
3. Куц В. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків: Ксилон, 1999. 203 с.
4. Перший проект Кримінального кодексу незалежної України (1992–1998 рр.): хрестоматія / за заг. ред. В. В. Кузнецова; укладачі: Сийплові М. В., Ступник Я. В., Нестерова І. А.; автор передмови Сийплові М. В.; автор біографічного нарису Кузнецов В. В. Ужгород: РІК-У. 2022. 428 с.
5. Пояснювальна записка до проекту Кримінального кодексу України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України. *Українське право*, 1997. Число 2(7). С. 127–129.
6. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-ХІІ. *ВВР України*. 1992, № 30. Ст. 426.
7. Про підготовку проектів законодавчих актів України: Постанова Президії ВР України від 31 жовтня 1991 р. № 1759-ХІІ. *ВВР України*. 1991. № 52, ст. 780.
8. Урядовий кур'єр: газета. Вип. від 3 липня 1994 р. № 106.

REFERENCES

1. Bazhanov, M.I. (2004). Rozdil I «Poniattia i systema kryminalnoho prava. Nauka kryminalnoho prava». *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna*: Pidruchnyk / M. I. Bazhanov, Yu. V. Baulin, V. I. Borysov ta in.; edited by M. I. Bazhanov, V. V. Stashys, V. Ya. Tatsii. 2-e vyd., pererob. i dopov. Kyiv: Yurinkom Inter, 3–27 [in Ukrainian].
2. Borysov, V.I. (2006). Konstytutsiina vidpovidnist u systemi chynnykiv sotsialnoi obumovlenosti kryminalnoho zakonu. *Teoretychni ta praktychni problemy realizatsii Konstytutsii Ukrainy*: tezy dopovidei naukovykh povidomlen uchasnykiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (29–30 June 2006) / edited by M. I. Panov. Kharkiv: Nat. law akad. Ukraine, 405–408 [in Ukrainian].
3. Kuts, V. (1999). Novyi Kryminalnyi kodeks Ukrainy: yakym yomu buty. Kharkiv: Ksylon, 203 [in Ukrainian].
4. Syiploki, M.V., Stupnyk, Ya.V., Nesterova, I.A. (2022). Pershyi proekt Kryminalnoho kodeksu nezaleznoi Ukrainy (1992–1998 rr.): khrestomatiiia / edited by V. V. Kuznetsov; author of the foreword Syiploki M. V.; author of the biographical sketch Kuznetsov V. V. Uzhhorod: RIK-U, 428 [in Ukrainian].

5. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, pidhotovlenoho robochoiu hrupoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy. (1997). *Ukrainske pravo*, № 2(7), 127–129 [in Ukrainian].

6. Pro Kontseptsiu sudovo-pravovoi reformy v Ukraini: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of April 28, 1992. № 2296-XII. (1992). *VVR Ukraine*, 30, art. 426 [in Ukrainian].

7. Pro pidhotovku proiektiv zakonodavchych aktiv Ukrainy: Resolution of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine of October 31, 1991. (1991). № 1759-KhII. *VVR Ukraine*, 52, art. 780 [in Ukrainian].

8. Uriadovyi kurier: magazine. Issue of July 3, 1994. № 106 [in Ukrainian].

Borysov V. I. Criminal Code of Ukraine 2001: chronicles of preparation and adoption

The study of the preparation and adoption of the Criminal Code of Ukraine of 2001 is of cognitive importance for the modern generation of the national legal community, since the Working Group on the Development of Criminal Law (approved by the Decree of the President of Ukraine No. 584/2019 of 07.08.2019) is currently developing a new Criminal Code of Ukraine. The author set out to show how responsible, complex and intense the process of developing a legal act of a codified level is. The work on the draft of the Criminal Code of 2001 lasted more than 8 years, the most qualified practitioners, leading scientists, university professors, employees of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, and, of course, the people's deputies of Ukraine, who adopted it on April 5, 2001, were involved in its development. The Criminal Code of Ukraine of 2001 is actually the first fundamental legal act, which became a significant event in the development of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social and legal state. The article defines the main stages of work on the Code related to the approval of conceptual provisions and the development of regulatory material on their basis, bringing the draft law in line with the Constitution of Ukraine of 1996 and generally accepted principles and norms of international law, the procedure for its adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine. According to the author's estimates, the working group prepared 10 editions of the Code, each of which was the subject of thorough discussion. The conclusion about the importance of the Criminal Code of 2001 in the formation of Ukraine is made.

Key words: *Criminal Code of Ukraine, legislation on criminal liability, draft of Criminal Code of Ukraine, conceptual provisions, legal reform, criminal law provision.*

УДК 341.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267202>

Mykhaylo Shepitko,

Doctor of Law, Senior Staff Scientist, Professor of Criminal Law Department of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine), Leading Staff Scientist of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, Secretary of AIDP Ukrainian National Group, Secretary Counsellor of International Criminalists Congress, Member of Ukrainian Association of Criminal Law;

Oksana Senatorova,

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the International Law Department of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine), Director of the Research Centre for Transitional Justice (RCTJ), founder of the NGO «Centre for IHL and Transitional Justice», member of the Law Reform Commission of Ukraine under the President of Ukraine, member of the Interdepartmental Commission on Implementation of IHL in Ukraine, expert at the International Council on Crimes Committed in Armed Conflict at Ukraine's Office of Prosecutor General, expert for the Council of Europe on the IDPs in Ukraine, Member of AIDP Ukrainian National Group;

Kostiantyn Zadoia,

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Criminal Law Policy and Criminal Law Department of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine), Member of AIDP Ukrainian National Group;

Yuri Ponomarenko,

Doctor of Law, Associate Professor, Head of Criminal Law Department of

Yaroslav Mudryi National Law
University (Kharkiv, Ukraine), member
of the Law Reformation Commission of
Ukraine under the President of Ukraine,
Member of AIDP Ukrainian National
Group

INTERNATIONAL CRIMINAL LAW PERSPECTIVES ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE: BETWEEN THE WAR AND LEGAL REFORMATION

In late 2021 – early 2022 (before Russian war aggression against Ukraine), the oldest criminal law non-governmental organization International Association of Penal Law (AIDP-IAPL, Paris, France) asked the Ukrainian National Group to answer the most important questions about artificial intelligence in the context of International Criminal Law and International Humanitarian Law. In this regard, a subgroup was created and four scientists worked together in collecting material, searching for local legal acts that regulate this sphere in Ukraine, and searching for precedents for the use of artificial intelligence.

The solution to the issue of criminal responsibility for the use of artificial intelligence in Ukraine in the context of the preparation of the new Criminal Code of Ukraine by the Law Reformation Commission of Ukraine under the President of Ukraine becomes important and promising. Such criminal-law approaches to solving this problem may be on the borders of criminal liability for individuals (operators), legal entities (plants and suppliers), as well as states that implement them in peacetime or wartime with a criminal (terrorist) purposes.

Key words: *International criminal law, International Humanitarian Law, Artificial Intelligence, Criminal Liability, Criminal Law.*

1. Are Automated Weapon Systems (AWS) defined in your national law? If so, where (military code, legislation)?

Automated Weapon Systems (AWS) are not defined in Ukrainian military law, criminal law or another branch of law. Though recently adopted [Military Security Strategy of Ukraine](#) (approved by decree № 121/2021 of the President of Ukraine, March 25, 2021) prescribes "equipping the defence forces with high-precision means of destruction, unmanned platforms (systems) of ground, sea and air bases" and "using the opportunities of public-private partnership and military-technical cooperation for <...> production and equipping of defence forces with

<...> modern weapons, military and special equipment, including unmanned and robotic”, and the [Concept of Development of Artificial Intelligence in Ukraine](#) (approved by order № 1556-r of the Cabinet of Ministers of Ukraine, December 2, 2020) includes the demands to ”ensure the use of artificial intelligence technologies in systems of armaments and military equipment”. [Strategy for the Development of the Defence-Industrial Complex of Ukraine](#) (approved by decree № 372/2021 of the President of Ukraine, August 20, 2021) also mentions the necessity in the development of ”artificial intelligence technologies, new materials, robotics and autonomous drones”.

The concept of equipping the Armed Forces with unmanned aerial vehicles for the period up to 2025 [has been developed](#). For today the task of clarifying these documents under the leadership of the Military-Scientific Department of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine has been set, the doctrine of unmanned aerial vehicles is being revised.

In November 2013, Ukraine has [supported the proposal to commence multilateral talks on lethal autonomous weapons systems](#). Ukraine participated in CCW meetings on killer robots in 2015-2016 but not in 2014 or 2017-2019.

2. Does your national law limit the use of AWSs in any way? If so, how?

Since Ukrainian law does not contain a specific definition of AWSs, their use is limited by ratified IHL treaties (e.g. Articles 1(2), 35, 36 of the AP I to GC 1949, and IHL customary rules; Military Law (e.g. Section II of the [Instruction on the Procedure for Implementing the IHL rules in the Armed Forces of Ukraine \(IHL Military Manual\)](#)) and Human Rights Law (e.g. Articles 27, 28 of the Ukrainian Constitution, Articles 2, 3 of the European Convention on Human Rights which guarantee the right to life and prohibit inhuman or degrading treatment). Unfortunately, without established case law, it is not easy to judge to what extent and in what situations the mentioned rules restrict the use of AWSs.

3. Is there a significant academic and/or policy debate in your country regarding the use of AWSs? If so, please briefly describe the majority and the minority view.

Only a few academic publications are devoted to the use of AWSs. The authors state the absence of special legislation on the use of AWSs and insist on its establishment. These publications usually refer to foreign authors. AWSs are not an issue of policy debate in Ukraine, although the international armed conflict between Ukraine and Russia has been going on since 2014.

4. Within your legal system, which entity can officially declare war or officially begin using force against another country? The President, Congress, Parliament, etc.?

According to the Art. 85(9) of the [Constitution of Ukraine](#) the authority of the Verkhovna Rada of Ukraine comprises inter alia declaring war upon the submission of the President of Ukraine and concluding peace, approving the decision of the President of Ukraine on the use of the Armed Forces of Ukraine and other military formations in the event of armed aggression against Ukraine. Articles 189, 190, 191 of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine details the procedure of approving the decision of the President of Ukraine.

5. Are there legal limitations on such declarations of war/uses of force? If so, which ones?

As a [founding member of the UN](#) and as a subject of international law, Ukraine is bound by *jus cogens* customary rule codified in Art. 2(4) of the UN Charter according to which "all Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations".

Ukraine is not a member state to ICC the Rome Statute and Kampala amendments. Nevertheless, Ukraine [has lodged two declarations](#) according to Art. 12(3) of the Rome Statute accepting the jurisdiction of the Court.

6. Is your country bound by any specific regional agreements which limit the use of military force, or which obligate your country to become involved in a defensive operation?

Among other international law binding provisions (Art. 2(4) UN Charter, UN GA Resolution 3314 ((XXIX)) prohibiting the use of force and acts of aggression, the Budapest Memorandum on Security Assurances signed at the OSCE conference in Budapest and entered into force 5 December 1994 by signature, guaranteed Ukraine's security, political independence and territorial integrity. Ukraine's territorial integrity has been violated by a supposed guarantor – the Russian Federation. It resorted to the illegal occupation and annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol and proxy occupation and direct invasion to Ukraine's Donbas, violating international law, Helsinki Final Act, and numerous OSCE commitments.

The Minsk Protocols as agreements (with no defined legal binding force) written by the Trilateral Contact Group on Ukraine, consisting of Ukraine, the Russian Federation, and the OSCE, aimed to implement an immediate ceasefire and end hostilities in the Donbas region of Ukraine. Minsk I and Minsk II failed to stop the fighting, but the Normandy Format parties agreed that so-called "Minsk agreements" remain the basis for any future resolution to the conflict.

There is no agreement obligating Ukraine to become involved in a defensive operation.

7. Are fundamental *jus in bello* principles, such as the principles of distinction and proportionality, embedded in your national law? If so, which type of law – military code of conduct, national law, etc.?

The Ministry of Defence has adopted Order No. 164 of 23 March 2017 approving the [Instruction on the Procedure for the Implementation of the IHL Rules in the Armed Forces of Ukraine](#) (IHL Military Manual or Military Instruction) This is the main legal act defining the application of IHL rules and principles by the Ukrainian military.

All the IHL treaties ratified by Ukraine are part of the national legislation of Ukraine according to Art. 9 of the Constitution of Ukraine. Ukraine has ratified all the IHL treaties with protocols to them, except the Convention on Cluster Munitions, 30 May 2008, and the Arms Trade Treaty of 2 April 2013. The ICC Rome Statute was signed but not ratified yet.

Ukraine is also bound by customary IHL rule which according to Art. X of [Declaration of State Sovereignty of Ukraine](#) prevails over the standards of the domestic law.

8. What type of national law governs the conduct of soldiers in your legal system?

The legislation governing the conduct of soldiers in Ukraine includes the following:

- Constitution of Ukraine;
- Criminal Code of Ukraine;
- Code of Civil Defence of Ukraine;
- Law on Defence of Ukraine;
- Law on Armed Forces of Ukraine;
- Law on the Statute of Internal Service of the Armed Forces of Ukraine;
- Law on the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine;
- Law on Emblems of Red Cross, Red Crescent, Red Crystal in Ukraine;
- Law on Securing Rights and Freedoms of Citizens and Legal Regime on the Temporary Occupied Territory of Ukraine;
- Law on Securing Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons;
- Law on Peculiar Order of Local Self-Government in Certain Parts of Donetsk and Luhansk Regions (Oblasts);
- Law on Particular Aspects of Public Policy Aimed at Safeguarding the Sovereignty of Ukraine over the Temporarily Occupied Territory of the Donetsk and Luhansk Regions of Ukraine;
- Law on the Legal Status of Missing Persons;

- Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approving the Procedure to Produce, Issue and Register Identity Cards for Medical Personnel Using the Red Cross Emblem;
- Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Recognition of Particular Districts, Cities, Towns and Villages of Donetsk and Luhansk Oblasts as Temporary Occupied Territories;
- Order of the Ministry of Defence of Ukraine on Adopting the Regulation on the Military Clergy (Chaplain Service) in the Armed Forces of Ukraine;
- Order of the Commander of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine on the Field Manual of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine ("Field Manual");
- Code of Conduct of Military Personnel of the Armed Forces of Ukraine who are Participants in Hostilities (Annex 4 to the Order of the Minister of Defence of Ukraine); and others.

The main legal act implementing IHL is the [Instruction on the Procedure for the Implementation of the IHL Rules in the Armed Forces of Ukraine](#) (IHL Military Manual or Military Instruction) approved by the Ministry of Defence Order No. 164, 23 March 2017.

9. Is there relevant case law/prosecutions of soldiers for war crimes, where such soldiers have violated the principles of distinction and/or proportionality? Or where such soldiers have caused excessive collateral damage?

There isn't relevant case law on situations, where soldiers have violated the principles of distinction and/or proportionality or where soldiers have caused excessive collateral damage. Ukrainian law enforcement agencies are investigating a number of criminal proceedings concerning the commission of these acts on the territory of Ukraine in 2014-2021 by the members of Russian armed forces or members of Russian-controlled paramilitary groups.

As of 2021, over 55,000 homes have been damaged or destroyed due to hostilities. During the entire conflict OHCHR recorded a total of 3,092 conflict-related civilian deaths; the number of injured civilians is estimated to exceed 7,000. More than 750 schools and kindergartens were damaged because of the shelling/use as military objectives. Although a fragile ceasefire exists, nearly 400,000 children still attend schools near the contact line, where shelling and landmines threaten their lives. Over the last three years, at least 118 attacks on schools have been reported, five of which in 2021 alone. Nowadays, Ukrainian law enforcement bodies are investigating more than 20,000 criminal offences (different violations) in more than 5,000 armed conflict cases involving nearly 9,500 people, including Russia's top political and military leadership and violations allegedly committed by Ukrainian forces¹.

10. What type of criminal liability do soldiers and commanders face within your national system if they commit war crimes and/or other misconduct? Are soldiers and commanders subject to court-martial procedures only, or are they also subject to criminal liability outside of the military system?

In Ukraine don't exist the special court-martial procedure and the system of military courts. The persecution and trial of soldiers/commanders and civilians are governed by the same rules.

11. What modes of liability exist within your national criminal system?

Under Ukrainian criminal law, such modes of liability exist:

1. direct perpetration – there is no special provision in the Ukrainian Criminal Code that addresses this mode of liability, but there is a common understanding that perpetration is ‘basic’ or ‘normal’ mode of liability;

¹ Official site of OHCHR. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-10/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2030%20September%202021%20%28rev%208%20Oct%202021%29%20EN.pdf>.

2. indirect perpetration – there is no special provision in the Ukrainian Criminal Code that addresses this mode of liability, but it is well-developed in the Ukrainian case law;

3. complicity – according to Article 26 of the Ukrainian Criminal Code (‘The notion of complicity’), the label of ‘complicity’ covers all situations where two or more criminally responsible persons are involved in the commission of a crime, and Article 27 (‘Types of accomplices’) in turn distinguishes four types of accomplices:

- perpetrator (co-perpetrator),
- organiser,
- abettor and
- aider.

Therefore, under Ukrainian criminal law, as under the law of many post-Soviet states, situations of perpetration connected with organizing, abetting or aiding, and co-perpetration are considered complicity. E.g., in situations where an aider gives a perpetrator a crime tool, both are considered accomplices. In the same way, all co-perpetrators are considered accomplices. Prima facie, the boundary between perpetrator and organizer/abettor/aider is drawn by the objective criterion - considered a perpetrator a person that directly infringes provision of the Special Part of the Ukrainian Criminal Code.

Meanwhile,

(a) according to the case law, a person who at the crime scene aids another one who directly infringes provision of the Special Part is considered a perpetrator;

(b) according to Article 30 of the Ukrainian Criminal Code, members of organized groups are treated as perpetrators even if they do not infringe provision of the Special Part directly (e.g. leader of the organized group give an order to commit a crime to the members of the group).

12. Does your national criminal law provide for command responsibility/other types of liability? If so, what are the requirements for command responsibility?

International law rules on command responsibility have not been adequately implemented into Ukraine's criminal law. Unfortunately, both the General and the Special parts of the Ukrainian Criminal Code do not contain special provisions on command responsibility.

Hypothetically, some situations covered by the rules of international law on command responsibility could be considered a *sui generis* crime according to Article 426 of the Ukrainian Criminal Code «Omission of military authorities»). But this provision (a) is addressed only to the members of Ukrainian armed forces, (b) does not cover «to prevent» and «to submit the matter to the competent authorities for investigation and prosecution» limbs of command responsibility and (c) has many others flaws.

Another possibility is the application of Article 438 of the Ukrainian Criminal Code («Violation of the laws and customs of war»). This provision pretends to cover conduct that is considered war crimes under international criminal law, but it is full of ambiguous and vague wording. However, the existence of the formulation in this Article as «any other violations of the laws and customs of war recognized by international instruments consented to by binding by the Verkhovna Rada [Parliament] of Ukraine» theoretically allows referring to the provisions on command responsibility prescribed in AP to GC 1949, to which Ukraine is a party, and thus provide command responsibility according to national criminal law.

Unfortunately, in legal doctrine, Article 438 of the Ukrainian Criminal Code is interpreted very controversially, and there is no established case law on the application of this provision. As a result, it is difficult to say whether Article 438 allows criminal prosecution and punishment under the principle of command responsibility.

13. Is there case law within your criminal justice system or your military system of commanders for abuses committed by their subordinates, using the mode of liability known as command responsibility? If so, please provide relevant citations and a brief summary of such cases.

In Ukraine, there is no established case law on command responsibility. Article 438 of the Criminal Code of Ukraine (mentioned above in Answer to question 12) was applied only three times since 2001 when the Code came into force, and in none of these cases concerned command responsibility.

14. Is there significant academic and/or policy debate in your country regarding the attribution of responsibility to soldiers/operators/commanders for misconduct of AWSs? If so, please briefly describe the majority and the minority view.

In Ukraine there is no significant academic and/or policy debate regarding the attribution of responsibility to soldiers/operators/commanders for misconduct of AWSs.

15. Does your national system recognize any other modes of attribution of criminal liability?

Ukrainian national system is included corporate criminal liability («criminal law measures against corporations (legal entities)»). These measures can apply in relation to war crimes (art. 436, 437, 438, 442, 444, 447 of the Criminal Code of Ukraine) and crimes against basics of national security (art. 109, 110, 113 of the Criminal Code of Ukraine).

16. Does your national military or criminal system address the issue of liability for the "misconduct" of AWSs? Can an operator and/or his/her commander face criminal liability in such circumstances?

The national military and criminal system do not address liability (including criminal liability) for AWS misconduct. According to part 1 of Art. 2 of the Criminal Code of Ukraine, the basis of criminal liability is the commission by a person of a socially dangerous act that contained corpus delicti of the criminal

offence under this Code (Criminal Code of Ukraine). Thus, the operator, his/her commander, and others in charge may be liable for using AWS.

17. Is there any relevant case law, within the criminal justice system or within the military system, which addresses the issue of operator/commander liability for crimes committed by AWSs? If so, please provide relevant citations and a brief summary of such cases.

There is no case law in the criminal justice or military system that addresses the issue of operator/commander liability for crimes committed by AWS. However, these issues have become relevant in connection with the growing use of AWS in Russia's aggressive war activities against Ukraine in the Donetsk and Luhansk regions of Ukraine. Such issues are resolved in accordance with the current Criminal Code of Ukraine in a general manner.

18. What mechanisms exist in your national law to handle jurisdictional/conflict-of- law disputes? Please cite any relevant case law on jurisdictional disputes.

The criminal legislation of Ukraine, defining the limits of its action in space, proceeds from the general provision that any criminal offence that at least partially concerns the territory of Ukraine is generally recognized as committed on its territory (parts 2 and 3 of Art. 6 of the Criminal Code of Ukraine). At the same time, the fact is not taken into account that, according to the criminal legislation of a certain foreign country (countries), the same act can be recognized as committed on its (their) territory.

Thus, in cases where, according to Ukrainian legislation, a criminal offence (crime) is considered committed on its territory, when resolving jurisdictional disputes with any foreign state that will also consider this crime committed on its territory, Ukraine can use three alternative mechanisms:

1) provided that the person, who committed the criminal offence (crime), is under the control of the Ukrainian authorities (on the territory of Ukraine, for example), Ukraine is empowered to independently bring him/her to criminal

responsibility, regardless of the claims of a foreign state. However, after the coming into legal force of the sentence (verdict), provided that such a person is convicted to serve a sentence (criminal penalty), he/she may be transferred to serve a sentence to a foreign state of which he/she is a citizen. Articles 605, 606, 607 of the Criminal Procedure Code of Ukraine determine the procedure and conditions for such a transfer;

2) provided that the person who committed the criminal offence (crime) is under the control of the Ukrainian authorities (on the territory of Ukraine, for example), Ukraine is also empowered to extradite him to a foreign state for criminal prosecution. Chapter 44 of the Criminal Procedure Code of Ukraine determine the procedure and conditions for extradition from Ukraine;

3) provided that the person who committed the criminal offence (crime) is not under the control of the Ukrainian authorities (outside the territory of Ukraine, for example), Ukraine is empowered to apply to a foreign state (including one that considers this crime committed on its territory) with a request to extradite such a person and to take over criminal proceedings against him/her. Chapters 44 and 45 of the Criminal Procedure Code of Ukraine determine the procedure and conditions for sending a request for the extradition of a person to Ukraine and taking over criminal proceedings against him/her. These three mechanisms are activated on international legal treaties and interstate agreements between Ukraine and a foreign state.

19. Does domestic law apply to AI systems processing data inserted into Cyberspace from abroad?

The Law of Ukraine «On the Basic Principles of Ensuring the Cybersecurity of Ukraine» protects «the vital interests of a person and citizen, society and the state, the national interests of Ukraine in cyberspace». At the same time, cyberspace itself is understood as a virtual space created as a result of the functioning of compatible communication systems and the provision of electronic communications using any global data transmission network (primarily, but not

exclusively, the Internet), which makes it possible to communicate or implement public interests (§ 11 part 1 Art. 1 of the Law).

The Law does not establish any restrictions on whether data were entered into cyberspace with a cam of the territory. Thus, it allows the application of the national legislation of Ukraine to artificial intelligence systems processing data introduced into cyberspace from abroad, provided that such data may violate the vital interests of a person and citizen, society and the state, the national interests of Ukraine in cyberspace.

20. Does domestic law apply if the AI hardware system involved in committing a criminal offence is on national territory, but the artificial agent operates on websites or networks that can be traced back to foreign countries (and the converse situation)?

Based on the answers to questions 18 and 19, the national legislation of Ukraine (including criminal law) shall be applied in both cases described in question 20.

21. If a crime using AWSs is committed using software located in your home country but hardware located elsewhere, how does your domestic law localize such a crime? Would such a crime be considered as being committed within the borders of your country? Please cite any relevant case law.

Since in the described situation part of the crime continued (was committed) on the territory of Ukraine, then according to Part 2 of Art. 6 of the Criminal Code of Ukraine, full crime (including those of its components that were de facto committed outside Ukraine) will be considered *de jure* committed on the territory of Ukraine. In accordance with Part 1 of Art. 6 of the Criminal Code, of Ukraine the person who committed such a crime will be subject to criminal liability under the Criminal Code of Ukraine.

22. Does your government have extradition treaties with other countries which cover crimes committed by AWSs? Name such extradition treaties. What offences are typically covered in such extradition treaties?

There are no specific treaties on extradition covering crimes committed by AWSs.

23. Have agreements/protocols been concluded between your State and other States on judicial and police cooperation?

Ukraine is a party to numerous multilateral (e.g. European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters (1962), European Convention on the Transfer of Proceedings in Criminal Matters (1972), Convention on Legal Aid and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Cases, adopted in Minsk (Minsk Convention 1993) and bilateral (e.g. Treaty Between the United States of America and Ukraine on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (1998), Treaty Between Ukraine and the Arab Republic of Egypt on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (2004), Agreement between Ukraine and the Argentine Republic on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (2018)) agreements on judicial and police cooperation.

24. To what extent have the domestic law and the debate on the subject among scholars been influenced by international sources, initiatives, white papers or reports developed at European and/or international levels?

On September 25, 2020, the Discussion Panel of the IV Kharkiv International Legal Forum «*emOR* Statute of the International Criminal Court: Problems of Implementation to the National Legislation of Ukraine» was held (Kharkiv, Ukraine). The conference was attended by judges of the International Criminal Court, representatives of the General Prosecutor's Office of Ukraine, the Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine (Parliament), government officials and a large number of specialists in criminal law, international law and international criminal law from different Ukrainian Universities. In this context, AIDP has exerted more influence, which holds colloquia, conferences and congresses on these issues. The results of this Discussion Panel was the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Acts of Legislative Acts of Ukraine for

the Implementation of the Norms of International Criminal and Humanitarian Law» (20.05.2021).

Regarding the accountability issues for the application of AWS, scientific events are planned with the possibility of introducing the results of such discussion at the level of AIDP.

Bibliography

1. Strategy for the Development of the Defence-Industrial Complex of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>.
2. Concept of Development of Artificial Intelligence in Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%25D1%2580%23Text>.
3. Military Security Strategy of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021%23n8#Text>.
4. Instruction on the Procedure for Implementing the IHL rules in the Armed Forces of Ukraine (IHL Military Manual). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17%23Text>.
5. Declaration of State Sovereignty of Ukraine. URL: https://web.archive.org/web/20100111101705/http://gska2.rada.gov.ua:7777/site/po_stanov_a_eng/Declaration_of_State_Sovereignty_of_Ukraine_rev1.htm.
6. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
7. Criminal Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Criminal Procedure Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Code of Civil Defence of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
10. Law on Defence of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
11. Law on Armed Forces of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
12. Law on the Statute of Internal Service of the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
13. Law on the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
14. Law on Emblems of Red Cross, Red Crescent, Red Crystal in Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>.
15. Law on Securing Rights and Freedoms of Citizens and Legal Regime on the Temporary Occupied Territory of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

16. Law on Securing Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
17. Law on Peculiar Order of Local Self-Government in Certain Parts of Donetsk and Luhansk Regions (Oblasts). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text>.
18. Law on Particular Aspects of Public Policy Aimed at Safeguarding the Sovereignty of Ukraine over the Temporarily Occupied Territory of the Donetsk and Luhansk Regions of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>.
19. Law on the Legal Status of Missing Persons. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.
20. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approving the Procedure to Produce, Issue and Register Identity Cards for Medical Personnel Using the Red Cross Emblem. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/939-2000-П#Text>.
21. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Recognition of Particular Districts, Cities, Towns and Villages of Donetsk and Luhansk Oblasts as Temporary Occupied Territories. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-19#Text>.
22. Order of the Ministry of Defence of Ukraine on Adopting the Regulation on the Military Clergy (Chaplain Service) in the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text>.
23. Order of the Commander of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine on the Field Manual of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine ("Field Manual"). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0611-14#Text>.
24. Code of Conduct of Military Personnel of the Armed Forces of Ukraine who are Participants in Hostilities (Annex 4 to the Order of the Minister of Defence of Ukraine). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0455-22#Text>.
25. Instruction on the Procedure for the Implementation of the IHL Rules in the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17%23Text>.
26. Official site of OHCHR. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-10/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2030%20September%202021%20%28rev%208%20Oct%202021%29%20EN.pdf>.
27. Law on the Basic Principles of Ensuring the Cybersecurity of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
28. European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters (1962). URL: <https://rm.coe.int/0900001680989f06>.
29. European Convention on the Transfer of Proceedings in Criminal Matters (1972). URL: <https://rm.coe.int/1680072d42>.
30. Convention on Legal Aid and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Cases, adopted in Minsk (Minsk Convention 1993). URL:

<https://www.unhcr.org/protection/migration/4de4edc69/convention-legal-aid-legal-relations-civil-family-criminal-cases-adopted.html>.

31. Treaty Between the United States of America and Ukraine on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (1998). URL: <https://www.congress.gov/treaty-document/106th-congress/16/document-text>.

32. Treaty Between Ukraine and the Arab Republic of Egypt on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (2004). URL: <https://www.govinfo.gov/app/details/CRPT-106erpt24/CRPT-106erpt24>.

33. Agreement between Ukraine and the Argentine Republic on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (2018). URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/pavlo-petrenko-pidpisav-mizhderzhavni-dogovori-pro-spivpracyu-z-argentinoyu-ta-braziliyeyu>.

Шенітько М. В., Сенаторова О. В., Задоя К. П., Пономаренко Ю. А. Міжнародні перспективи штучного інтелекту в Україні: між війною та реформуванням

Наприкінці 2021 – початку 2022 рр. (до початку російської військової агресії проти України) найстаріша кримінально-правова неурядова організація «Міжнародна асоціація кримінального права» (МАКП, Париж, Франція) звернулася до Української національної групи з проханням відповісти на найважливіші питання щодо штучного інтелекту в контексті Міжнародного кримінального права та Міжнародного гуманітарного права. У зв'язку з цим була створена підгрупа і четверо науковців спільно працювали над збором матеріалів, пошуком національних нормативно-правових актів, які регулюють цю сферу в Україні, пошуком прецедентів використання штучного інтелекту.

Актуальним і перспективним стає вирішення питання кримінальної відповідальності за використання штучного інтелекту в Україні в контексті підготовки Комісією з реформування законодавства України при Президентові України нового Кримінального кодексу України. Такі кримінально-правові підходи до вирішення цієї проблеми можуть бути на межі кримінальної відповідальності фізичних (операторів), юридичних осіб (заводів і постачальників), а також держав, які реалізують їх у мирний або воєнний час із злочинною (терористичною) метою.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, міжнародне гуманітарне право, штучний інтелект, кримінальна відповідальність, кримінальне право.

УДК 343.001

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267490>

І. О. Зінченко,

канд. юрид. наук, доц.,
доцентка кафедри кримінально-
правової політики Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого;

Є. В. Шевченко,

канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри кримінального
права Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ІНСТИТУТ МНОЖИННОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА М. І. БАЖАНОВА

У статті відзначено вагомий внесок М. І. Бажанова у становленні та розвитку вчення про множинність кримінальних правопорушень, глибину його наукових досліджень, оригінальність та сучасність наукових підходів до досліджуваних проблем.

Ключові слова: *одиничне кримінальне правопорушення, множинність кримінальних правопорушень, сукупність кримінальних правопорушень, повторність кримінальних правопорушень, рецидив кримінальних правопорушень.*

З набранням чинності у 2001 р. Кримінального кодексу в Україні відбулося докорінне реформування кримінального законодавства. Не в останню чергу це стосується й інституту множинності кримінальних правопорушень, який, нарешті, отримав чітку законодавчу регламентацію шляхом закріплення таких її видів, як повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень безпосередньо у Розділі VII Загальної частини КК (статті 32–35 КК). Зазначені норми розміщені у межах генерального інституту кримінального права – кримінальні правопорушення.

Наступна група норм, пов'язаних з множинністю кримінальних правопорушень, передбачена у Розділі XI Загальної частини КК (п. 1 ч. 1 ст. 67, статті 70–72 КК). Вказані норми регулюють особливості призначення покарання за окремі види множинності кримінальних правопорушень

і належать наступному генеральному інституту кримінального права – покаранню.

Крім того, низка норм Особливої частини КК, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення, скоєні за наявності окремих видів множинності (близько 150 статей Особливої частини КК) передбачають такі кваліфікуючі ознаки, як повторність та рецидив кримінальних правопорушень, на наш погляд, також належать інституту множинності, адже сконструйовані з урахуванням особливостей кваліфікації та пеналізації окремих її видів.

Таким чином, інститут множинності отримав у Кримінальному кодексі України 2001 р. достатньо докладну правову регламентацію і зараз складається із взаємопов'язаного комплексу норм як Загальної, так і Особливої частини КК, які забезпечують цілісність та завершеність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із вчиненням кількох кримінальних правопорушень. Вказана особливість інституту множинності дає підстави розглядати його як особливий комплексний кримінально-правовий інститут у межах генерального інституту кримінального правопорушення¹. Останні зміни щодо множинності кримінальних правопорушень у Розділі VII Загальної частини КК (ст.ст. 32–35) були внесені Законом від 22 листопада 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Реформа кримінального законодавства окреслила перед наукою кримінального права широке коло теоретичних та практичних питань, пов'язаних з кримінально-правовою оцінкою інституту множинності кримінальних правопорушень.

¹ Зінченко І. О. Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання. Харків: Фінн, 2008. С. 5–7.

Зокрема, це стосується характеристик окремих видів множинності кримінальних правопорушень, їх відмежування від простих та ускладнених одиничних кримінальних правопорушень, які є її структурними елементами, питань співвідношення видів множинності, проблем її кваліфікації та караності.

У доктрині вітчизняного кримінального права проблема множинності кримінальних правопорушень здавна вважається однією з найскладніших і дискусійних. Ще у дореволюційній літературі їй присвятили свої дослідження відомі українські вчені-криміналісти Л. С. Білогриць-Котляревський та А. Ф. Кістяківський. У сучасній літературі різним аспектам множинності кримінальних правопорушень у своїх дослідженнях приділяли увагу: П. С. Берзін, Ф. Г. Бурчак, А. А. Дудоров, А. Ф. Зелінський, М. І. Коржанський, П. К. Кривошеєв, В. В. Кузнецов, О. К. Марін, В. О. Навроцький, М. І. Панов, А. М. Рішелюк, А. В. Савченко, Т. І. Созанський, А. А. Стрижевська, В. І. Тютюгін та низка інших авторів.

На кафедрі кримінального права Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого дослідження інституту множинності кримінальних правопорушень започаткував доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України Марко Ігорович Бажанов. У таких його роботах, як «Призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків (1977 р.), «Призначення покарання за радянським кримінальним правом» (1980 р.), «Кримінальне право України. Загальна частина» (1992 р.), «Повторність злочинів як вид множинності злочинів» (1993 р.), «Множинність злочинів за кримінальним правом України» (2000 р.), кількох виданнях підручника «Кримінальне право України: Загальна частина» (2001, 2003) розглядалося широке коло питань, пов'язаних із характеристикою інституту множинності кримінальних правопорушень, її поняттям, ознаками та видами, проблемами призначення покарання, іншими правовими наслідками.

Велику увагу професор М. І. Бажанов приділяв дослідженню одиничних кримінальних правопорушень як структурних елементів множинності кримінальних правопорушень. Зокрема, під його науковим керівництвом були підготовлені та успішно захищені дві кандидатські дисертації, присвячені зазначеним деліктам: 1990 р. – І. О. Зінченко: «Складені злочини у радянському кримінальному праві: поняття, види, деякі проблеми кваліфікації та побудови санкцій» та у 2002 р. Є. В. Шевченком: «Злочини з похідними наслідками».

Таким чином, не викликає сумніву, що внесок М. І. Бажанова у вивчення та розвиток вчення про множинність кримінальних правопорушень є надзвичайно вагомим, а його наукові концепції та висловлені ідеї і сьогодні є актуальними для доктрини кримінального права.

Розглянемо деякі положення із названих наукових праць професора. Із аналізу їхнього змісту можна зробити висновок, що вперше до проблеми множинності кримінальних правопорушень М. І. Бажанов звернувся у зв'язку з написанням монографії, присвяченої призначенню покарання. У назві одного з параграфів цієї монографії стояло питання про поняття та види сукупності кримінальних правопорушень. Це було не випадково, адже до середини минулого століття системні дослідження множинності кримінальних правопорушень у науці радянського кримінального права не здійснювалися, окремих розділів у підручниках цій темі не присвячувалося. Наукових праць, предметом дослідження яких була б множинність кримінальних правопорушень як правовий інститут, не було, як і не було окремих монографічних досліджень різновидів множинності кримінальних правопорушень. Причиною цього було невизнання радянською державою факту існування професійної, у тому числі рецидивної злочинності та згортання всіх досліджень у цьому напрямку. Так, у підручниках того часу

прямо вказувалося, що «у СРСР не було і немає підґрунтя для рецидиву та професійної злочинності»².

З прийняттям Основ кримінального законодавства Союзу РСР та Союзних республік від 25 грудня 1958 р. і наступної кодифікації республіканського кримінального законодавства у 60-ті роки минулого століття ситуація дещо змінилася. У цей період з'являються наукові статті та монографічні дослідження, присвячені окремим різновидам множинності. При цьому остання, як правило, розглядалася авторами у межах інституту покарання.

У курсах кримінального права та у підручниках викладення питань, пов'язаних із сукупністю кримінальних правопорушень та рецидивом також здійснювалося у розділах, присвячених призначенню покарання за сукупності кримінальних правопорушень та сукупності вироків. Тільки з середини 80-х років минулого століття множинність кримінальних правопорушень виділилася в самостійний інститут кримінального права і відтоді розглядається у межах генерального інституту – кримінального правопорушення.

Аналізуючи сукупність кримінальних правопорушень, М. І. Бажанов окреслив наступне коло важливих питань: 1) про поняття сукупності та її структуру; 2) про види сукупності; 3) про співвідношення сукупності та повторності кримінальних правопорушень; 4) про відмежування сукупності кримінальних правопорушень від складених (складних) деліктів.

З першого питання серед вчених єдності поглядів не було. Більшість їх, зокрема А. А. Піонтковський³, М. А. Стручков⁴, О. М. Яковлев⁵, керуючись буквальним тлумаченням закону, вважали, що сукупність утворюють лише

² Радянське кримінальне право. Частина загальна. Москва: Держюріздат, 1952. С. 382.

³ Піонтковський А. А. Вчення про злочин за радянським кримінальним правом. Москва: Держюріздат, 1961. С. 618.

⁴ Стручков М. А. Призначення покарання за сукупності злочинів. Москва: Держюрвидав, 1957. С. 15.

⁵ Яковлев О. М. Сукупність злочинів за радянським кримінальним правом. Москва: Держюріздат, 1960. С. 47.

кримінальні правопорушення, передбачені різними статтями Особливої частини КК, тобто різнорідні. У разі вчинення однорідних і тотожних діянь, на їхню думку, мала місце повторність кримінальних правопорушень.

М. І. Бажанов не поділяв зазначену позицію, указуючи на таке: «Якщо визнати, що однорідними кримінальними правопорушеннями є делікти, що посягають на тотожні або подібні безпосередні об'єкти та вчинені за однієї і тієї ж форми вини (так визначав однорідні кримінальні правопорушення Пленум Верховного Суду СРСР в ухвалі від 3 грудня 1962 р.), то вчинення особою образи та наклепу – тобто кримінальних правопорушень однорідних – свідчить, попри думку О.М. Яковлева, не про повторність, а про сукупність кримінальних правопорушень, оскільки кожне із скоєних діянь передбачене самостійною статтею КК (ст. 125 та ст. 126 КК УРСР 1960 р.)⁶.

Таким чином, на думку М. І. Бажанова, сукупність кримінальних правопорушень може мати місце при скоєнні хоча б двох будь-яких кримінальних правопорушень, незалежно від того, є вони однорідними чи різнорідними.

Утім М. І. Бажанов не виключав випадків утворення сукупності і з тотожних кримінальних правопорушень, хоча в науці того часу ця думка не підтримувалася. Він писав: «У літературі іноді повністю відкидають можливість сукупності злочинів, коли такі злочини є тотожними, тобто утворюють ознаки одного і того ж складу злочину⁷. Проте, така сукупність можлива....»⁸.

Зазначені наукові позиції професора М. І. Бажанова були підтримані більшістю дослідників множинності кримінальних правопорушень і знайшли підтвердження у сучасному законодавстві та у судовій практиці України. Так, наприклад, із тлумачення змісту ч. 1 ст. 33 КК, яка містить дефініцію сукупності кримінальних правопорушень, однозначно випливає, що

⁶ Бажанов М. І. Вибрані праці. Харків: Право, 2012. С. 111.

⁷ Кафаров Т. М. Проблема рецидиву в радянському кримінальному праві. Баку: Елм, 1972. С. 12–13.

⁸ Бажанов М. І. Вибрані праці. Харків: Право, 2012. С. 111.

сукупність можуть утворити як різнорідні, так і однорідні кримінальні правопорушення. А у п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність та рецидив злочинів та їх правові наслідки» названо як мінімум шість випадків, коли сукупність може бути утворена кримінальними правопорушеннями, передбаченими однією і тією ж статтею або частиною статті Особливої частини КК, тобто тотожними кримінальними правопорушеннями.

Вивчаючи поняття сукупності кримінальних правопорушень, М. І. Бажанов піддав детальному аналізу також таку з її ознак, яка передбачає, що за жоден з деліктів, які входять у сукупність, особа не має бути засуджена.

Судження з цього приводу, що висловлені 1980 р. у роботі «Призначення покарання за радянським кримінальним правом», професор розвинув і детально аргументував у більш пізній монографії «Множинність злочинів за кримінальним правом України» (2000 р.).

Приводом для наукової дискусії на сторінках цієї монографії слугувало різне розуміння поняття засудження в теорії та практиці кримінального права, а саме: чи слід розуміти під засудженням особи сам факт винесення обвинувального вироку судом або мається на увазі вирок, який вже набрав законної сили. Це питання для з'ясування ознак сукупності і на сьогодні носить принциповий характер, оскільки від його вирішення залежить не лише правильна юридична оцінка скоєного, а й правила призначення покарання відповідно до ст. 70 чи ст. 71 КК.

М. І. Бажанов критично поставився до точок зору, згідно з якими сукупність має місце під час вчинення нового кримінального правопорушення до повного відбуття покарання за попереднє⁹, а під

⁹ Радянське кримінальне право. Частина загальна. Москва, 1964. С. 273.

засудженням особи розуміється набрання законної сили обвинувальним вироком суду¹⁰.

Професор вважав, що таке розуміння сукупності кримінальних правопорушень прямо суперечить тексту закону, і, крім того, розширює обсяг цього поняття, охоплюючи ним випадки рецидиву кримінальних правопорушень.

На його думку, тлумачити поняття засудження у ст. 42 КК (ст. 70 КК 2001 р.) у відриві від тексту ст. 43 КК (ст. 71 КК 2001 р.) немає жодних підстав. Поняття засудження, що міститься у ст. 42 КК (ст. 70 КК 2001 р.) означає винесення (проголошення) вироку. Як правило, зазначає вчений, нове кримінальне правопорушення вчинюється засудженим вже тоді, коли вирок за кримінальним провадженням набрав законної сили, але закон пов'язує посилення покарання з випадками вчинення кримінальних правопорушень вже після винесення попереднього вироку. Тому під засудженням, про яке йдеться у ст. 42 КК (ст. 70 КК 2001 р.), слід розуміти сам факт винесення вироку судом. Це означає, що вказана стаття вимагає, щоб за сукупністю кримінальних правопорушень всі делікти були вчинені до засудження, тобто до винесення вироку хоча б за один з них (Бажанов М. І. Множинність злочинів за кримінальним правом України. Х.: Право, 2002. С. 30–31).

Наразі вітчизняна судова практика тлумачить зазначені положення закону з тих самих позицій, як і М. І. Бажанов. У п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» роз'яснюється, що «за сукупністю вироків (ст. 71 КК) покарання призначається, якщо засуджена особа до повного відбуття основного чи додаткового покарання вчинила нове кримінальне правопорушення, а також якщо нове кримінальне правопорушення скоєне після винесення обвинувального вироку, але до

¹⁰ Кафаров Т. М. Рецидив у радянському кримінальному праві. Баку: Елм, 1972. С. 218–219.

набрання ним законної сили» (Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011). Х.: Право, 2011. С. 219–220). Таким чином, вчинення нового кримінального правопорушення після винесення обвинувального вироку, закон та судова практика відносять не до сукупності кримінальних правопорушень, а до сукупності вироків, тобто іншої кримінально-правової ситуації.

Слід зазначити, що у сучасній доктрині кримінального права більшість вчених поділяють думку М. І. Бажанова про поняття засудження, наводячи додаткові аргументи на користь його позиції. Наприклад, В. П. Малков та Т. Г. Чернова вважають, що особа визнається засудженою вже з моменту винесення обвинувального вироку незалежно від набрання ним законної сили, бо інше вирішення цього питання віддавало б пріоритет формальному моменту, а не суті кримінально-правової ситуації.

Свою думку автори пояснюють тим, що оскільки щодо особи з дотриманням встановленої процесуальним законом процедури вже відбувся судовий розгляд, а також винесено та проголошено обвинувальний вирок, то скоєння нею нового кримінального правопорушення ще до набрання цим вирокком законної сили, навряд чи дає підстави вважати, що дана особа є менш небезпечною ніж та, яка вчинює кримінальне правопорушення після набрання вирокком законної сили. Іншими словами, така особа не заслуговує на застосування до неї менш суворих правил призначення покарання порівняно з особою, яка за інших рівних умов вчиняє кримінальне правопорушення після набрання вирокком законної сили¹¹. Є. В. Благоевич також зазначає, що при вирішенні цього дискусійного питання пріоритетне значення віддавати формальній ознаці, набрав або не набрав вирок законної сили, недоречно та недоцільно¹².

¹¹ Малков В. П. Чернова Т. Г. Сукупність вироків та застосування покарання: питання законодавчого регулювання, теорія та практика. Казань: Таглімат, 2003. С. 25–29.

¹² Енциклопедія кримінального права. СПб.: Вид. проф. Малініна, 2008. Т. 9: Призначення покарання. С. 670.

Аналізуючи ознаки сукупності кримінальних правопорушень, М. І. Бажанов звернув увагу ще на одне некоректне тлумачення закону деякими науковцями. Зокрема він не погодився з висновками В. П. Малкова, який зазначив, що сукупність кримінальних правопорушень має місце тоді, «коли кілька кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями кримінального закону, є предметом одночасного розгляду судово-слідчих органів», тобто, на думку цього вченого, при сукупності всі делікти повинні ставитись в вину особі одночасно¹³.

Заперечення професора М. І. Бажанова були наступними. Він зазначив, що бувають ситуації, коли кримінальне провадження за одне кримінальне правопорушення розглядається в одному суді, а про інше – в іншому, тобто коли про скоєний раніше делікт стає відомо вже після засудження особи за інше кримінальне правопорушення. Проте у всіх подібних випадках всі кримінальні правопорушення вчинені особою раніше, до засудження за одне з них. Таким чином, перед нами така ж сама сукупність кримінальних правопорушень, але ускладнена процесуальними обставинами, що позбавляють можливості одночасного розгляду всієї сукупності обвинувачень. Юридична природа вчиненого від цього не змінюється, оскільки всі кримінальні правопорушення вчинені до засудження хоча б за одне з них.

Закон ніде не говорить, що сукупність кримінальних правопорушень обов'язково передбачає одночасний розгляд всього, що скоєно підсудним, навпаки, він передбачає й випадки різночасного розгляду кримінальних проваджень, що входять до сукупності кримінальних правопорушень.

Таким чином, М. І. Бажанов аргументовано довів, що вимога одночасного засудження судом особи, винної в скоєнні двох або більше кримінальних правопорушень, не є обов'язковою, та її слід вважати

¹³ Малков В. П. Сукупність злочинів (питання кваліфікації та призначення покарання). Казань: КазГУ, 1974. С. 44.

необґрунтованим обмежувальним тлумаченням поняття сукупності кримінальних правопорушень.

Не оминув своєю увагою М. І. Бажанов ще одне дискусійне в теорії кримінального права питання – про види сукупності кримінальних правопорушень.

Законодавче визначення сукупності кримінальних правопорушень не містить поділу її на види. В той же час у судовій практиці та в науці кримінального права сукупність зазвичай поділяють на два види: ідеальну та реальну.

Виділення зазначених видів сукупності кримінальних правопорушень визнається більшістю вчених, хоча у науковій літературі можна зустріти різні судження із цього приводу. Так, М. С. Таганцев та М. Д. Сергєєвський взагалі заперечували існування ідеальної сукупності. Перший із цих авторів вважав, що вона є «продуктом шкільної премудрості», а інший вважав, що ідеальна сукупність є уявним розчленування єдиного кримінального правопорушення і має розглядатися як єдине протиправне діяння.

Проти поділу сукупності на ідеальну та реальну категорично виступав А. С. Никифоров. Н. Ф. Яшинова доводила, що за ідеальної сукупності має місце одиничний делікт, який містить ознаки різних складів кримінальних правопорушень, а призначення інституту ідеальної сукупності полягає в тому, щоб усунути прогалини законодавця, який не зміг передбачити у кримінально-правових нормах усіх можливих варіантів поєднання кримінальних правопорушень при скоєнні різних посягань. При цьому, Н. Ф. Яшинова вважала, що кваліфікувати ідеальну сукупність слід за всіма статтями КК, ознаки яких мають місце у скоєному.

М. І. Бажанов визнавав існування двох видів сукупності, проте вказував, що не зовсім вдалим є сам термін «ідеальна сукупність». Введений в науку ще у ХІХ сторіччі, він, зазвичай, не повністю відбиває те явище, яке покликаний визначати. На думку професора, буквально його тлумачення,

мабуть, і призвело до того, що деякі автори вважали, що ідеальна сукупність (тобто уявна, або інакше – абстрактна сукупність) є, по суті, єдиним кримінальним правопорушенням, хоча і містить ознаки кількох окремих деліктів. Однак ідеальна сукупність не є штучною юридичною конструкцією. Вона відображає юридичну ситуацію, коли однією дією (бездіяльністю) вчинюється два чи більше кримінальні правопорушення. І хоча ми продовжуємо використовувати вказаний термін, його застосування повинно мати місце у повній відповідності до відбиття нею об'єктивної дійсності, тобто скоєння двох чи більше самостійних кримінальних правопорушень.

М. І. Бажанов не погоджувався із твердженням, що «особа винного при реальній сукупності має підвищену суспільну небезпечність, ніж при ідеальній сукупності, тому що за ідеальної сукупності особа вчиняє одне діяння, а при реальній – різночасно низку самостійних діянь»¹⁴, і вказував, що наукові суперечки про те, який із видів сукупності кримінальних правопорушень має більшу суспільну небезпечність схоластичні за своєю суттю. Він вважав, що ступінь суспільної небезпечності сукупності визначається не її різновидом, а характером тих кримінальних правопорушень, які до неї входять.

Досліджуючи структуру множинності, М. І. Бажанов зацікавився проблемою одиничних кримінальних правопорушень, які є її складовими елементами. Професор звернув увагу, що в літературі багато питань, що стосуються таких деліктів, вирішуються досить суперечливо. Не було єдності в їхньому найменуванні, класифікації, істотних ознаках. Наприклад, автори не завжди вбачали відмінності між складними і складеними одиничними кримінальними правопорушеннями, часто ототожнювали їх, називали складними (складеними), ускладненими чи складеними¹⁵.

¹⁴ Агаєв І. Б. Проблема повторності в кримінальному праві. Москва: Юрист, 2004. С. 7–8.

¹⁵ Зінченко І. А. Складені злочини. Харків, 2005. С. 46.

М. І. Бажанов зазначав, що викликає сумнів саме найменування цієї групи кримінальних правопорушень, бо складені кримінальні правопорушення – це вид складних за конструкцією деліктів. Він вважав, що не можна одним терміном позначати і спільність явищ, і одне із цих явищ, нагадавши, що в літературі у відповідних випадках використовувались терміни: «ускладнена форма кримінально протиправних діянь», «ускладнені кримінальні правопорушення» і запропонував, уникати плутанини, для найменування зазначених деліктів застосовуючи термін «ускладнені кримінальні правопорушення» (Бажанов М. І. Множинність злочинів у кримінальному праві України. Х.: Право, 2000. С. 13), який зараз широко використовується і в навчальній, і науковій літературі.

До ускладнених одиничних кримінальних правопорушень професор відносив: триваючі, продовжувані, складені та кваліфіковані за наслідками кримінальні правопорушення¹⁶.

Цікавим є той факт, що М. І. Бажанов тривалий час вважав, що кримінальні правопорушення, що кваліфіковані за наслідками, не мають самостійних юридичних ознак та є видом складених деліктів. Так, у монографії «Призначення покарання за радянським кримінальним правом» (1980) він вказував, що прикладами складених кримінальних правопорушень, що утворюють враховану законодавством ідеальну сукупність є: умисне знищення чи пошкодження особистого майна громадян, що спричинило людські жертви – ч. 2 ст. 145 КК 1960 р. (ч. 2 ст. 194 КК 2001 р.), умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – ч. 3 ст. 101 КК 1960 р. (ч. 2 ст. 121 КК 2001 р.), вважаючи, що законодавець у цих випадках об'єднав відповідне умисне кримінальне правопорушення з необережним вбивством, застосувавши модель ідеальної сукупності.

¹⁶ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Юринком Інтер, 2003. С. 266.

Проте у своїх наукових поглядах професор не був консерватором. Він не боявся змінювати свою думку, завжди на крок випереджав час, був сучасною людиною. Тому, коли в процесі роботи над кандидатською дисертацією з І. О. Зінченко було знайдено аргументи проти віднесення кримінальних правопорушень, кваліфікованих за наслідками, до складених діянь, М. І. Бажанов погодився з висновками дослідження своєї учениці. У монографії «Множинність злочинів за кримінальним правом України» (2000) він зазначив, що «останнім часом кримінальні правопорушення, кваліфіковані за наслідками, стали виділяти у самостійний вид одиничних кримінальних правопорушень, і це правильно, хоча питання про їхню юридичну природу вирішується неоднозначно».

Результатом подальших досліджень з цього приводу стала кандидатська дисертація Є. В. Шевченка (2002) «Злочини з похідними наслідками». У цьому дослідженні вдалося не тільки обґрунтувати доцільність виділення у самостійний вид одиничних кримінальних правопорушень указані делікти і запропонувати для їх позначення більш вдалий термін, а саме: «кримінальні правопорушення з похідними наслідками», що відбиває юридичну природу відповідного юридичного явища. Є. В. Шевченко дослідив феномен «змішаної форми вини» з'ясувавши аж три різні її підвиди: «подвійну», «складену» та «комбіновану»¹⁷.

Наведеними прикладами не вичерпується науковий інтерес М. І. Бажанова до проблем інституту множинності кримінальних правопорушень. З-під його пера виходили роботи, присвячені кваліфікації повторності, рецидиву, він досліджував особливості призначення покарання при різних видах множинності, вивчав інші правові наслідки цього кримінально-правового інституту.

¹⁷ Шевченко Є. В. До питання змісту і співвідношення понять змішана, подвійна і складна форма вини в кримінальному праві. *Проблеми законності*. 2011. Харків. С. 104–113.

Професора М. І. Бажанова, без сумніву, можна вважати першим в Україні вченим, який системно і комплексно досліджував таке складне соціальне та кримінально-правове явище, як множинність кримінальних правопорушень. Його наукова спадщина завжди буде затребуваною, а ідеї та наукові підходи залишаться оригінальними та сучасними.

Список використаних джерел

1. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання. Харків: Фінн, 2008. С. 5–7.
2. Радянське кримінальне право. Частина загальна. Москва: Держюріздат, 1952. С. 382.
3. Піонтковський А. А. Вчення про злочин за радянським кримінальним правом. Москва: Держюріздат, 1961. С. 618.
4. Стручков М. А. Призначення покарання за сукупності злочинів. Москва: Держюрвидав, 1957. С. 15.
5. Яковлев О. М. Сукупність злочинів за радянським кримінальним правом. Москва: Держюріздат, 1960. С. 47.
6. Бажанов М. І. Вибрані праці. Харків: Право, 2012. С. 111.
7. Кафаров Т. М. Рецидив у радянському кримінальному праві. Баку: Елм, 1972. С. 218–219.
8. Радянське кримінальне право. Частина загальна. Москва, 1964. С. 273.
9. Малков В. П., Чернова Т. Г. Сукупність вироків та застосування покарання: питання законодавчого регулювання, теорія та практика. Казань: Таглімат, 2003. С. 25–29.
10. Енциклопедія кримінального права. СПб.: Вид. проф. Малініна, 2008. Т. 9: Призначення покарання. С. 670.
11. Малков В. П. Сукупність злочинів (питання кваліфікації та призначення покарання). Казань: КазГУ, 1974. С. 44.
12. Агаєв І. Б. Проблема повторності в кримінальному праві. Москва: Юрист, 2004. С. 7–8.
13. Зінченко І. А. Складені злочини. Харків, 2005. С. 46.
14. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Юринком Інтер, 2003. С. 266.
15. Шевченко Є. В. До питання змісту і співвідношення понять змішана, подвійна і складна форма вини в кримінальному праві. *Проблеми законності*. Харків, 2011. С. 104–113.

REFERENCES

1. Zinchenko, I.A., Tyutyugin, V.I. (2008). Multiplicity of crimes: concepts, types, punishment. Kharkiv: Finn, 5–72 [in Ukrainian].
2. Soviet criminal law. (1952). The part is general. Moscow: Derzhurizdat [in Russian].
3. Piontkovsky, A.A. (1961) Doctrine of crime under Soviet criminal law. Moscow: Derzhurizdat, 61–84 [in Russian].
4. Struchkiv, M.A. (1957). Prescribing punishment for a set of crimes. Moscow: Derzhurvydav [in Russian].
5. Yakovlev, O.M. (1960). Totality of crimes according to Soviet criminal law. Moscow: Derzhurizdat [in Russian].
6. Bazhanov, M.I. (2012). Selected works. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Kafarov, T.M. (1972). Recidivism in Soviet criminal law. Baku: Elm., 12–13, 218–219 [in Russian].
8. Soviet criminal law. (1964). The part is general. Moscow, 273 [in Russian].
9. Malkov, V.P., Chernova, T.G. (2003). The totality of sentences and the application of punishment: issues of legislative regulation, theory and practice. Kazan: Taglimat, 25–29 [in Russian].
10. Encyclopedia of criminal law. (2008). St. Petersburg: View. Prof. Malinina. Vol. 9: Punishment, 670 [in Russian].
11. Malkov, V.P. (1974). Aggregation of crimes (issues of qualification and punishment). Kazan: KazSU, 44 [in Russian].
12. Agaev, I.B. (2004). The problem of repetition in criminal law. Moscow: Jurist, 7–8 [in Russian].
13. Zinchenko, I.A. (2005). Complex crimes. Kharkiv, 46 [in Ukrainian].
14. Bazhanov, E., Stashis, V.V., Tatsii, V.Ya. (Eds.). (2003). Criminal law of Ukraine. General part. Kyiv: Yuryнком Inter, 266 [in Ukrainian].
15. Shevchenko, Ye.V. (2011). To the question of the content and correlation of the concepts of a mixed, double and complex form of guilt in criminal law. *Problems of legality*. Kharkiv, 104–113 [in Ukrainian].

Zinchenko I. O., Shevchenko Ye. V. Survey of the doctrine of the multiplicity of criminal offenses in the scientific works of Professor M. I. Bazhanov

The article is dedicated to the memory of the well-known scientist Professor M. I. Bazhanov, who made a significant contribution to the formation and development of the modern domestic science of criminal law.

It was noted that at the Department of Criminal Law of the Yaroslav Mudryi National Law University, the institute of multiplicity of criminal offenses it was the doctor of legal sciences, professor, academician of the Academy of Legal Sciences of Ukraine Mark Ihorovych Bazhanov who initiated the offenses. In his works such as «Prescribing punishment according to the totality of crimes and totality of

sentences» (1977), «Prescribing punishment according to Soviet criminal law» (1980), «Criminal law of Ukraine. General part» (1992), «Repetition of crimes as a type of multiplicity of crimes» (1993), «Multiplicity of crimes under the criminal law of Ukraine» (2000), several editions of the textbook «Criminal law of Ukraine: General part» (2001, 2003) considered a wide range of issues related to the characteristics of the institution of the multiplicity of criminal offenses, their concepts, signs and types, problems of punishment, other legal consequences.

Much attention was paid to Professor M. I. Bazhanov devoted himself to the study of single criminal offenses as structural elements of the multiplicity of criminal offenses. In particular, under his scientific guidance, two dissertations of candidates of legal sciences were prepared and successfully defended, devoted to the specified torts: in 1990. I. O. Zinchenko: «Compound crimes in Soviet criminal law: concepts, types, some problems of qualification and construction of sanctions» and in 2002 by Ye. V. Shevchenko: «Crimes with derivative consequences».

Thus, there is no doubt that M. I. Bazhanov's contribution to the study and development of the doctrine of the multiplicity of criminal offenses is extremely important, and his scientific concepts and expressed ideas are still relevant for the doctrine of criminal law today.

Key words: *single criminal offence, multiple criminal offences, set of criminal offences, repetition of criminal offences, recidivism of criminal offences.*

УДК 343.8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267077>

С. Ф. Денисов,

докт. юрид. наук, проф.,
професор кафедри кримінального
права та кримінології факультету
№ 6, Харківський національний
університет внутрішніх справ,
Україна, м. Харків;

Д. Є. Заїка,

аспірант кафедри кримінального
права та кримінології факультету
№ 6, Харківський національний
університет внутрішніх справ,
Україна, м. Харків

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання пробації в Україні. Автори поставили за мету на основі аналізу основних вітчизняних та міжнародних нормативно-правові актів, що регулюють проблематику, згрупувати та окреслити пропозиції провідних вчених та практиків України, виявити колізії, прогалини та інші недоліки чинного законодавства України, що регулює функціонування інституту пробації, провести порівняльно-правовий аналіз, та надати науково обґрунтовані висновки.

Ключові слова: пробація; правове регулювання; сучасний стан пробації; пробація в Україні, дослідження правового регулювання.

Постановка проблеми й актуальність теми. В основі дослідження правового регулювання такого багатоаспектного інституту, як пробація, лежить значна кількість нормативно-правових актів локального та загальносвітового значення. Таке розмаїття породжує численні юридичні колізії та прогалини, виявлення та усунення яких потребує систематизації і глибинного аналізу. Оскільки після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України кримінальне та кримінально-виконавче законодавство зазнали значних змін, а діяльність служби пробації отримала нові виклики, попередні напрацювання щодо концепцій їх реформування

потребують уточнення та систематизації, що і зумовлює актуальність вибору теми.

За останні роки дослідженню окремих аспектів проблематики присвятили свої праці К. А. Автухов, Є. Ю. Бараш, В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, О. В. Беца, О. В. Гальцова, В. В. Голіна, Т. А. Денисова, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, В. О. Навроцький, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, М. І. Хавронюк, В. О. Човган, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Мета і завдання. Метою цієї публікації є виявлення колізії, прогалин та інших недоліків чинного законодавства України, що регулює функціонування інституту пробації. Для реалізації вказаної мети було поставлено такі завдання: проаналізувати чинні вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють проблематику, згрупувати та окреслити пропозиції провідних вчених та практиків України, виявити недоліки, провести порівняльно-правовий аналіз, та надати науково обґрунтовані висновки.

Виклад основного матеріалу. Останні 20 років із моменту створення у 1998 р. Державного департаменту України з питань виконання покарань і дотепер проблема здійснення реформ у сфері виконання покарань є нагальною і такою, що постійно перебуває у полі зору Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України і Президента України. Підтвердженням цьому є насамперед чинний КВК України, а також низка програм і концепцій реформування кримінально-виконавчої системи як сукупності ідей, орієнтирів та установок розвитку органів й установ виконання покарань, що відображають політику у сфері виконання покарань. Проте, кожна наступна концепція свідчить про невиконання попередніх, а реалізація деяких реформ має відверто декларативний характер¹. Чи не кожен український криміналіст, кримінолог чи пенітенціарист, беручись до дослідження пробації, неодмінно

¹ Степанюк А. Х. До питання про реформи у сфері виконання покарань. *Право України*, 2019. № 7. С. 58.

відзначає багатозначність її поняття та складність його дослідження². Крім того, у контексті кримінально-правових норм забезпечення відповідності між соціальною реальністю та її юридичною оцінкою є основним і найбільш складним завданням, що потребує системного аналізу³. Тож для того, аби підготувати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, автори поставили за мету на першому етапі здійснити детальний аналіз правової бази проблематики.

Дослідження особливостей правового регулювання слушно розпочати з короткої класифікації нормативно-правових актів, що регулюють основні аспекти функціонування служби пробації. За критерієм юридичної сили найвище місце займає Конституція України⁴, потім профільні міжнародні нормативно-правові акти, основними серед яких є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 про Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.)⁵, Європейська Конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (ETS № 51, 1964 р.), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)⁶, Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи Правила Ради Європи про пробацію (далі – Правила про пробацію)⁷. Важливу роль в регулюванні

² Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. С. 195.

³ Киричко В. М. Про системні законодавчі віруси і соціальні засади створення нової системи Кримінального кодексу України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2(16). С. 5.

⁴ Конституція України: конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 02.08.2022).

⁵ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): міжнародний документ від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907 (дата звернення: 03.08.2022).

⁶ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): міжнародний документ від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 03.08.2022).

⁷ Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію: міжнародний документ від 20.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 03.08.2022).

пробації відіграють Кримінальний кодекс України⁸, Кримінально-виконавчий кодекс України⁹, Закон України «Про пробацію» тощо¹⁰. При цьому, значна кількість нормативно-правових актів у питаннях, що стосуються безпосереднього об'єкту дослідження належать до підзаконних. Важливу роль серед них відіграють: постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24¹¹, наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 р. № 926/5¹², наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5 тощо, акти локального характеру¹³.

Відповідно до ч. 2 ст. 63 Конституції України засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду, а відповідно до ст. 28 Конституції України ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам¹⁴.

Більшість з цих положень дублюються та доповнюються на рівні міжнародно-правових актів. Починаючи з 1981 року ООН та Рада Європи ухвалили низку документів, спрямованих на розширення заходів, альтернативних тюремному ув'язненню, усього більше 20 резолюцій. Це вказує на посилення на міжнародному рівні превентивної та реінтеграційної

⁸ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 30.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 06.08.2022).

⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 06.08.2022).

¹⁰ Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 15.06.2022).

¹¹ Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 № 24. Дата оновлення: 18.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-п> (дата звернення: 09.08.2022).

¹² Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм: Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 № 926/5. Дата оновлення: 12.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18> (дата звернення: 09.08.2022).

¹³ Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. Дата оновлення: 15.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> (дата звернення: 09.08.2022).

¹⁴ Конституція України: конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 02.08.2022).

ролі покарань, не пов'язаних із позбавленням волі¹⁵. Важливо розуміти, що ефективність вітчизняної служби пробації значною мірою залежить від подальших кроків її розвитку, від їхньої відповідності європейським принципам пробації, від підтримки цих кроків на політичному рівні, сприяння суспільному розумінню та сприйняттю позитивної ролі пробації¹⁶.

На загальносвітовому рівні міжнародним документом, дотичним до визначення правових засад наглядової пробації, є Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (далі – Токійські правила). І хоча сам документ не містить норм, які би прямо регулювали функціонування інституту пробації, сфера поширення документа є досить значною і з огляду на українські правові реалії може повною мірою застосовуватися дотично до національної системи наглядової пробації. Про це, зокрема, свідчить зміст правила 8.2, де закріплено перелік заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, або ж зміст правила 14.4 за яким покарання у вигляді тюремного ув'язнення може покладатися тільки за відсутності альтернатив¹⁷¹⁸. Токійські правила рекомендують реагувати на правопорушення силами громадських санкцій установами виконання покарань та з використанням механізмів спрощеного судового процесу¹⁹. На рівні з Токійськими правилами норми загального характеру містять і Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Так, серед іншого,

¹⁵ Перепічка Н. Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4(113). С. 135–136; Aebi M. F., Cocco E., Hashimoto Y. Z. Probation and Prisons in Europe, 2021: Key Findings of the SPACE reports. Series UNILCRIM 2022/4. Council of Europe and University of Lausanne. 2022, P. 9. URL: https://wp.unil.ch/space/files/2022/06/Key-Findings_Prisoners-and-Prisoners-in-Europe-2021_220615.pdf (дата звернення: 21.08.2022).

¹⁶ Гусак А. П. Служба пробації як форма соціально-педагогічної роботи з правопорушителями. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 65.

¹⁷ Самофалов О. Л., Железняк О. С. Міжнародно-правове регулювання наглядової пробації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 52.

¹⁸ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): міжнародний документ від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907 (дата звернення: 03.08.2022).

¹⁹ Основи професійної діяльності персоналу органу пробації: навчальний посібник / за ред. Д. Сетхема, М. Октігана. Київ, 2017. С. 12.

п. 16.1 регулює питання досудової пробації, а у п. 18.1 одним з альтернативних заходів позбавленню волі вказано пробацію²⁰.

Громадські санкції, передбачені Токійськими правилами закріплені Рекомендацією № R (92) 16 Комітету міністрів державам-членам «Про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів» від 19 жовтня 1992 р. Відмінною рисою цього міжнародного документа є наочне вираження орієнтирів ресоціалізації правопорушників шляхом коригувального впливу на них у межах громади. Порівняно з іншими міжнародними документами Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів окремим блоком передбачають засади інформаційного забезпечення їх реалізації, що можна застосовувати і в національній системі наглядової пробації²¹. Основна ідея громадських санкцій полягає у тому, аби ізолювати правопорушника, спростивши реінтеграцію до загальноприйнятого життя у соціумі²².

Загальносвітові стандарти, ухвалені ООН регулюють принципи та засади функціонування пробації, проте всі вони конкретизуються у вузькопрофільних нормативно-правових актах. Першими з них на європейському просторі були рамкове рішення 2008/947/ЈНА про застосування умовних заходів та альтернативних санкцій та рамкове рішення 2009/829/ЈНА про застосування альтернатив тимчасовому ув'язненню²³. У подальшому для деталізації положень, що стосуються безпосередньо пробації було прийнято профільний нормативно-правовий акт – Правила Ради Європи про пробацію. Ці Правила надають визначення пробації, визначають мету та принципи її діяльності. Крім того, вони регулюють

²⁰ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): міжнародний документ від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 03.08.2022).

²¹ Самофалов О. Л., Железняк О. С. Міжнародно-правове регулювання наглядової пробації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 54; Рекомендація CM/Rec(2017)3 Комітету Міністрів державам-членам про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів: міжнародний документ від 22.03.2017. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/03_Рекомендація-CMRec-2017-3-щодо-громадських-санкцій-та-заходів.pdf (дата звернення: 05.08.2022).

²² Основи професійної діяльності персоналу органу пробації: навчальний посібник / за ред. Д. Сетхема, М. Октігана. Київ, 2017. С. 12.

²³ Durnescu I. The future of probation in Europe: Common in the middle and diverse at the edge. *Probation Journal*. 2013. Вип. 60(3). С. 322.

широке коло питань щодо організації та персоналу, звітності та взаємодії з іншими відомствами, дій та заходів виховного впливу, як-от нагляд, контроль і надання допомоги, метою яких є соціальна адаптація та реінтеграція засудженого²⁴.

Так, відповідно до п. 2 Правил про пробацію служба пробації повинна поважати права людини. Усі засоби виховного впливу повинні брати до уваги гідність особи, стан здоров'я, безпеку і благополуччя правопорушників. У п. 76 передбачено, що заходи виховного впливу мають бути спрямовані на виправлення і відмову від вчинення злочинів і тому мають бути конструктивними і відповідними призначеному покаранню або мірі кримінально-правового характеру. Важливим аспектом у контексті розуміння недоліків вітчизняної пробації є положення п. 80–84, за якими незалежно від того, скільки чоловік беруть участь в роботі із засудженим, в кожному випадку має бути призначений відповідальний співробітник, чий обов'язок – проводити оцінку, розробляти план і координувати його виконання, а також контактувати із засудженим і забезпечувати виконання ним своїх обов'язків. При цьому, при оцінці досягнутих результатів повинна братися до уваги думка засудженого відносно якості нагляду. У кінці терміну нагляду необхідно провести остаточну оцінку досягнутих результатів. Засуджені мають бути впевнені в тому, що ця оцінка буде занесена в їх особову справу, і вони в майбутньому зможуть послатися на неї²⁵.

Нині надзвичайно актуальними є питання ресторативної юстиції. Відповідно до Правил про пробацію відновне правосуддя також може бути однією із функцій служби пробації, проте це потребує чіткого закріплення та відповідного навчання офіцерів пробації. В Україні інститут ресторативної юстиції поки що не діє, проте його запровадження є вкрай необхідним,

²⁴ Самофалов О. Л., Железняк О. С. Міжнародно-правове регулювання наглядової пробації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 53.

²⁵ Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію: міжнародний документ від 20.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 03.08.2022).

оскільки, по-перше, це спростило б роботу органів пробації за напрямом діяльності, що стосується нагляду та перевиховання осіб, які вчинили злочин; по-друге, цей інститут допоміг би зменшити кількість осіб, яких притягнули до кримінальної відповідальності за незначні проступки²⁶.

Робота з поширення альтернативних покарань, яка почалась в рамках ООН, більш предметно реалізувалась саме на європейському рівні²⁷. Тому, одним із перших суттєвих кроків розвитку пробації в Україні стала ратифікація 16 вересня 2014 року Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, ст. 6 якої передбачала створення діалогу щодо реформування судової системи й правоохоронних органів, побудови пробації європейського зразку²⁸. На жаль, в Україні досі немає положення, яке закріпило би пріоритетність застосування альтернативних покарань.

Розробка дієвого законодавства про пробацію розпочалась із схвалення Указом Президента України Концепції розвитку кримінальної юстиції № 597/2011 від 24 травня 2011 р. та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України № 631/2012, схваленої Указом Президента України 8 листопада 2012 р²⁹. Подальший розвиток пов'язаний із прийняттям профільного Закону України «Про пробацію» та внесення змін до основних нормативно-правових актів, що регулюють питання кримінальних правопорушень та поведження із засудженими³⁰.

Положення ст. 76 Кримінального кодексу України були доповнені обов'язками звільнених від відбування покарання з випробуванням у частині

²⁶ Перепічка Н. Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4(113). С. 134–144; Рекомендація СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію: міжнародний документ від 20.01.2010. URL: <https://tm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 03.08.2022).

²⁷ Дрьомін В. М. Еволюція покарання в контексті запобіжних можливостей: від позбавлення волі до умовного випробування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 261.

²⁸ Маршуба М. О. Служба пробації в Україні: проблеми впровадження у систему кримінальною юстиції. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 19. С. 117.

²⁹ Марків С. І. Становлення та роль служби пробації в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 3. С. 78–82.

³⁰ Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 15.06.2022).

взаємодії з органами пробації³¹. Новий же проєкт кримінального кодексу України містить розділ 3.5, присвячений кримінально-правовим аспектам регулювання пробації. Серед іншого, розділом 3.5 проєкту пропонується закріпити перелік засобів пробації, осіб, до яких застосовується пробація, впровадження електронного моніторингу тощо³².

Як слушно зазначають Ю. В. Баулін та В. Я. Тацій у контексті реформування кримінального законодавства України, у вітчизняній науці тільки розпочинаються широкомасштабні та комплексні дослідження пробації. Між тим, криміногенна ситуація в країні, а також зарубіжний досвід свідчать про високу ефективність застосування пробаційних заходів до осіб, які вчинили ненасильницькі злочини, злочини невеликої і середньої тяжкості. Заслужують на увагу пропозиції, які потребують відповідного наукового обґрунтування, щодо застосування пробації до осіб, які умовно-достроково звільнені від подальшого позбавлення волі (у тому числі, від довічного позбавлення волі), при звільненні осіб від відбування покарання по закінченню строку відбування, коли особи мають високий ризик вчинення нових злочинів тощо³³.

Суттєвих змін зазнав Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК). У контексті досліджуваного питання важливим є доповнення переліку основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених пробацією. У ч. 1 ст. 13 КВК серед повноважень органу пробації було закріплено реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням та проведення соціально-виховної роботи із засудженими, до яких застосовано пробацію. Також, було доповнено обов'язки засуджених за ст. 9 кодексу, розширено перелік органів та установ виконання покарань, встановлених гл. 2, розширено нормативне регулювання застосування

³¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 30.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 06.08.2022).

³² Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту від 29.09.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 12.11.2021).

³³ Баулін Ю. В., Тацій В. Я. Завдання вітчизняної кримінально-правової науки в умовах реформування кримінального законодавства України. *Право України*, 2020. № 2. С. 27.

пробації до засуджених в окремих положеннях гл. 7–9, 13, 24–26 КВК. Попри внесені зміни, ст. 26 та ч. 4 ст. 30 КВК досі містять поняття «кримінально-виконавча інспекція» і мають бути адаптовані до чинних нормативно-правових актів. За сучасних обставин законні дії органів пробації щодо стягнення штрафів можуть бути оскаржені в судовому порядку, що створить неприємні прецеденти³⁴. Доповнення потребують і положення ст. 13 кодексу. Так, варто зазначити, що до повноважень органу з питань пробації належить і робота з особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання.

Щодо покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, то у кримінальному законодавстві не згадується орган, який має контролювати їх виконання. Не існує єдиного підходу і у визначеннях кримінально-виконавчого законодавства: щодо діяльності уповноваженого органу з питань пробації в частині виконання альтернативних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт), то йдеться про «контрольно-профілактичну діяльність», «контроль» (ст. 31, 36, 41 КВК), але в частині реалізації звільнення від покарання з випробуванням вже йдеться про «наглядово-профілактичні заходи», «нагляд» (ст. 163, 164, 166 КВК)³⁵.

Поза тим, профільним нормативно-правовим актом є Закон України «Про пробацію». Пробація (від лат. *probatio* – випробування) – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення

³⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 06.08.2022); Виноградова С. О. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту пробації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 2. С. 95–96.

³⁵ Меркулова В. О. Міждисциплінарний інститут «пробації»: сутність та проблеми реалізації соціальної конвергенції відповідних правоохоронних органів із громадськістю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 129.

суду інформацією, що характеризує обвинуваченого³⁶. Згідно ст. 4 Закону метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності. Така мета корелюється з метою кримінально-виконавчого законодавства, що дозволяє пробації органічно функціонувати у загальній системі³⁷. Одними із завдань пробації за ст. 6 Закону встановлено реалізацію пробаційних програм, проведення соціально-виховної роботи, реалізацію заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. При цьому, ст. 13 Закону містить норми, що регулюють питання застосування соціально-виховних заходів³⁸.

Прийняття Закону України «Про пробацію» дало позитивні зміни і стало наближенням України до європейських моделей діяльності служби пробації, проте в ньому ж існує чимало невідповідностей і неточностей³⁹. Як слушно зазначає В. О. Меркулова, законодавець лише наголошує на важливості соціальної складової частини інституту, в окремих випадках розкриває зміст соціальних функцій, виокремлює спеціальних суб'єктів громадянського суспільства (волонтерів) тощо. Проте Закон не містить систематизованих правових положень, які б відповідали чинному соціальному значенню функцій органів пробації у правоохоронній системі взагалі⁴⁰. До недоліків законодавства можна віднести і те, що згідно із ч. 2 ст. 7 Закону України

³⁶ Кримінально-виконавче право. Словник-довідник / автори-упорядники: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. В. Пузиревський. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. С. 433–434.

³⁷ Олефір Л. І. Пробація як важлива сфера діяльності у напрямку виконання альтернативних видів покарання в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 57.

³⁸ Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 15.06.2022).

³⁹ Гамбург І. А. Організаційно-правові засади функціонування пробації в Україні: концептуальні новації. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2021. № 1. С. 138.

⁴⁰ Меркулова В. О. Міждисциплінарний інститут «пробації»: сутність та проблеми реалізації соціальної конвергенції відповідних правоохоронних органів із громадськістю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 128.

«Про пробацію» однією з підстав для застосування пробації є письмовий запит суду до органу пробації про надання досудової доповіді щодо обвинуваченого. Однак, відповідно до ч. 1 ст. 72-1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), досудова доповідь представником персоналу органу пробації складається за ухвалою суду. Таким чином, простежується певна недосконалість юридичної техніки вказаного закону, адже в КПК не передбачене таке процесуальне рішення, як письмовий запит суду, у зв'язку із чим доцільно узгодити норми Закону України «Про пробацію» з положеннями КПК в цій частині⁴¹.

Шляхи модернізації потребують організаційних, методичних та інформаційних заходів, спрямованих насамперед на запровадження сучасної європейської моделі управління Державною кримінально-виконавчою службою, посилення її прозорості й підзвітності та позбавлення ознак мілітаризованої структури, зокрема відмова від використання військових звань та військової уніформи⁴².

Також, оскільки Правила про пробацію рекомендують паралельно із роботою із засудженими, проводити роботу з потерпілими, розширення потребує список суб'єктів пробації, передбачений ст. 14 ЗУ «Про пробацію». Так, у п. 96 Правил про пробацію вказується, що навіть якщо служба пробації не працює в безпосередньому контакті з потерпілими, застосування заходів виховного впливу має враховувати права і проблеми потерпілих, вони мають бути спрямовані на те, щоб засуджений усвідомив збиток, заподіяний потерпілим, і взяв на себе відповідальність за це⁴³.

Для деталізації організаційних положень Закону України «Про пробацію» було видано наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019

⁴¹ Виноградова С. О. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту пробації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 2, С. 96.

⁴² Мудряк Т. О., Зінюк І. В. Проблеми інституту пробації та шляхи їх вирішення в сучасній українській державі. *Danish Scientific Journal*. 2020. № 7. С. 42.

⁴³ Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію: міжнародний документ від 20.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 03.08.2022); Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 15.06.2022).

№ 272/5 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі». Відповідно до п. 1-2 р. 2 наказу під час здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи орган з питань пробації (серед іншого): здійснює профілактичні та виховні бесіди із засудженою особою, складає індивідуальний план роботи із засудженими особами з урахуванням оцінки ризиків; застосування диференційованого підходу під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги засудженим особам; сприяння працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах та соціально корисній діяльності засуджених осіб⁴⁴.

У контексті ресоціалізації важливе значення відіграють постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24 та наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 р. № 926/5, які стосуються порядку розроблення та комплексу заходів щодо реалізації пробаційних програм. Відповідно до п. 3 «Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» метою реалізації пробаційних програм є виправлення суб'єктів пробації. Також за п. 8 проєкт програми має містити: завдання, функції, ознаки цільової групи, на яку спрямована така програма, інформацію про навички та знання, яких може набути суб'єкт пробації за результатами проходження зазначеної програми, ресурси, необхідні для її реалізації, зміст заходів, а також порядок проходження пробаційної програми і оцінки результатів проходження⁴⁵.

Одним із напрямів удосконалення діяльності інституту пробації є розробка інноваційних методик роботи із засудженими, зокрема, активно

⁴⁴ Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. Дата оновлення: 15.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> (дата звернення: 09.08.2022).

⁴⁵ Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 № 24. Дата оновлення: 18.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-п> (дата звернення: 09.08.2022).

застосовуються такі методи, як ресоціалізація засудженого; вивчення рівня мотивації засудженого; вирішення проблем засудженого; мотивація засудженого до спілкування тощо. Крім того, з-поміж напрямів реалізації реабілітаційних програм окреме місце слід відвести таким: психореабілітаційні програми (подолання агресії, оздоровлення, подолання шкідливих звичок, формування просоціальної поведінки тощо); соціально-культурна робота із засудженими (організуються та проводяться екскурсії до музеїв, виставок, зустрічі з видатними особами); професійно-освітні тренінги (комп'ютерні курси, курси іноземних мов тощо)⁴⁶.

Для виконання завдань пробації збільшується обсяг повноважень працівників. Так, на відміну від працівника кримінально-виконавчої інспекції, працівник пробації набуває статусу учасника кримінального процесу з відповідними обов'язками та правами. Працівник пробації також набуває права отримувати безкоштовно від будь-якого органу інформацію, необхідну для виконання завдань пробації⁴⁷. Проте, вимог щодо конкретного результату впливу на особистість внаслідок реалізації ресоціалізаційних програм немає. Тим паче, що їх застосування є справою добровільною⁴⁸.

Що стосується корекційної роботи із засудженими, яка сприяла би мінімізації факторів ризику вчинення ними повторних злочинів, то вона також фактично не проводиться. Через недостатнє фінансування не кожен орган пробації має у штаті професійного психолога. Як наслідок, лише протягом минулого року майже півтисячі неповнолітніх вчинили злочини повторно⁴⁹. Річ у тім, що в більшості країн, офіцерами служби пробації є особи, які мають освіту з фаху «соціальна робота» або «психологія», проте, в

⁴⁶ Басенко Р. О., Аванесян Г. М., Коваленко В. Ф. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 206.

⁴⁷ Алексеев І. Пробація – крок до імплементації міжнародних стандартів у сфері юстиції. *Юридичний журнал*. 2015. № 3. С. 110.

⁴⁸ Дубчак Л. М. Проблеми реалізації ресоціалізаційних програм щодо засуджених в умовах відбування покарання. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 1. С. 149.

⁴⁹ Виноградова С. О. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту пробації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 2. С. 96.

Україні цього правила немає⁵⁰. Тут варто зазначити і про вартість послуг професійних психологів, які мають досвід та можуть гарантувати результати терапії, що у середньому становить 1200–2000 гривень за годину прийому⁵¹.

Відповідно до п. 4 «Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм» передбачено: складання графіка реалізації пробаційної програми; виконання заходів, передбачених пробаційною програмою; оцінку результатів проходження пробаційної програми; підготовку висновку про виконання заходів, передбачених пробаційною програмою. При цьому за п. 5 до початку реалізації пробаційної програми куратор пробаційної програми ознайомлює суб'єкта пробації з метою програми, знаннями та навичками, які він може набути за результатами проходження програми, графіком реалізації пробаційної програми (під підпис) та попереджає про відповідальність за невиконання обов'язків, покладених на суб'єкта пробації судом, відповідно до ст. 166 КВК⁵².

Для оцінки перспектив розвитку правового регулювання інституту пробації важливо врахувати і положення законопроектів 5359 від 12.04.2021 та 5360 від 12.04.2021, особливо коли суб'єктом права законодавчої ініціативи виступає Кабінет Міністрів України. Так, відповідно до першого з них КВК пропонується доповнити положенням, за яким адміністрація установи виконання покарань може залучати фізичних та юридичних осіб, незалежно від форми власності, у тому числі за цивільно-правовими договорами, для проведення програм диференційованого корекційно-

⁵⁰ Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти реалізації пробаційних програм. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том. XI: *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2016. Вип. 14. С. 67; Остапчук Л. Г. Служба пробації або ребрендинг кримінально-виконавчої інспекції України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 167.

⁵¹ Мамка Г. М. Пробація в Україні. Що не так? *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/probaciya-v-ukrayini-shcho-ne-tak-.html> (дата звернення: 10.08.2022).

⁵² Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм: Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 № 926/5. Дата оновлення: 12.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18> (дата звернення: 09.08.2022).

виховного впливу та інших заходів, спрямованих на зниження криміногенного ризику засуджених.

Визначення криміногенних потреб правопорушника та факторів, які сприяють злочинній поведінці може допомогти визначити обсяг і тип програм і послуг, необхідних для задоволення цих потреб⁵³. З цього приводу А. І. Богатирьов пропонує систему запобігання вчинення злочинів особами, які перебувають на обліку в органі пробації, крім трьох основних функцій (регулятивної, охоронної та виховної), доповнити такими функціями, як мотиваційна (зміна мотивації та потреб засудженого); причинно-наслідкова (усунення причин та обставин, що вплинули на девіантну поведінку, негативних особистісних рис, негативного оточення); орієнтовно-сміслова (позитивна зміна особистісних орієнтирів та переконань, світогляду засудженого); саморегулятивна (самоконтроль та саморегуляція психічних станів, законослухняна самокерована поведінка)⁵⁴.

Окремий напрям реалізації повноважень пробації відбувається у процесі роботи з дітьми, що має численні специфічні особливості. Водночас вона потребує спеціалізації та відокремлення неповнолітніх від решти суб'єктів пробації з тим, щоб усунути негативний вплив певних чинників на дітей і створити необхідне підґрунтя для ефективної роботи з ними. Саме тому в рамках реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні створено окрему організаційну структуру для забезпечення ювенальної пробації⁵⁵.

Окрім того, сьогодні виявлено непоодинокі факти ігнорування судом клопотань прокурорів про складення досудової доповіді у кримінальному

⁵³ Lawrence A. Trends in Sentencing and Corrections State Legislation. National Conference of State Legislature. 2013. P. 9 URL: <https://www.ncsl.org/Documents/CJ/TrendsInSentencingAndCorrections.pdf> (дата звернення 24.08.2022).

⁵⁴ Богатирьов А. І. Запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку в органі пробації: теоретико-прикладний аналіз детермінантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. С. 177; Карелін В. В. Проблеми змісту діяльності уповноваженого органу з питань пробації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 5. С. 30–34.

⁵⁵ Янчук О. Б. Становлення і розвиток пробації в Україні: сучасний стан та перспективи. *Слово національної школи суддів України*. 2019. № 1. С. 104.

провадженні стосовно неповнолітнього, а також невиконання органами пробації судових рішень щодо складання доповідей. Нерідко підготовлені доповіді не містять передбачені законодавством відомості, без яких суд не має можливості прийняти правильне рішення. Варто відзначити і той факт, що обвинувачених неповнолітніх, батьків або їх законних представників досить часто не ознайомлюють із текстами досудових доповідей⁵⁶.

Окрім загальних питань функціонування служби пробації в Україні, уваги потребує і адаптація законодавства до викликів сьогодення, таких як масові вірусні захворювання, надзвичайні ситуації, воєнні дії тощо. Так, група американських дослідників зазначає, що кримінально-виконавчі системи світу не були належним чином підготовлені до пандемій. COVID-19 суттєво вплинув на звичну модель функціонування органів пробації, які були змушені навмання адаптувати свою діяльність. Результати анкетування вчених виявили необхідність: 1) перегляду та оновлення планових документів і дій у надзвичайних ситуаціях; 2) коригування фінансового забезпечення функціонування служб пробації для забезпечення стабільності; 3) потреба у більш гнучких та інноваційних підходах до організації нагляду⁵⁷. Безумовно, усі зазначені вище категорії стосуються і воєнних дій, оскільки Україна не була готова з багатьох аспектів.

Висновки. З урахуванням зазначеного вище можна підсумувати таке:

1. Законодавство України, що регулює функціонування інституту пробації в Україні є відносно новим та перебуває на етапі свого становлення, частина положень потребують актуалізації та приведення у відповідність до вимог міжнародних-нормативно-правових актів.

⁵⁶ Виноградова С. О. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту пробації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 2. С. 96; Єні О. В., Матієк Л. Г. Досудова доповідь у судовому кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 48.

⁵⁷ Martin K. D., Zettler H. R. COVID-19's Impact on Probation Professionals' Views About Their Roles and the Future of Probation. *Criminal Justice Review*. 2022. Вип. 47(2). С. 169–171.

2. В Україні наявні ознаки недостатнього фінансування діяльності служб пробації, що прямо впливає на якість спеціалістів та проведеної ними корекційної роботи.

3. Положення ст. 26, ч. 4 та ст. 30 КВК є застарілими та містять термін «кримінально-виконавча інспекція», у положеннях ст. 13 Кодексу варто зазначити, що до повноважень органу з питань пробації належить і робота з особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання. Узгодження потребують і норми ЗУ «Про пробацію» та КПК з питань проведення досудової доповіді. Також, доповнення потребують і положення ст. 14 КВК з метою визнання потерпілого суб'єктом пробації.

4. В Україні вже багато років заявляють про доцільність та необхідність створення відновної пробації, що сприяло б ефективності функціонування служби.

5. Служба пробації в Україні потребує посилення її прозорості, підзвітності та проведення профільної підготовки співробітників, прийняття на посади осіб, які мають освіту з фаху «соціальна робота».

6. Необхідність адаптації законодавства України до протидії масовим вірусним захворюванням, надзвичайним подіям, функціонування у режимі воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Степанюк А. Х. До питання про реформи у сфері виконання покарань. *Право України*. 2019. № 7. С. 53–65.
2. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.
3. Киричко В. М. Про системні законодавчі віруси і соціальні засади створення нової системи Кримінального кодексу України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2(16). С. 1–26.
4. Конституція України: конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 02.08.2022).
5. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські

правила): міжнародний документ від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907 (дата звернення: 03.08.2022).

6. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): міжнародний документ від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 03.08.2022).

7. Рекомендація CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію: міжнародний документ від 20.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення: 03.08.2022).

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 30.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 06.08.2022).

9. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 06.08.2022).

10. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 15.06.2022).

11. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 № 24. Дата оновлення: 18.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-п> (дата звернення: 09.08.2022).

12. Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм: Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 № 926/5. Дата оновлення: 12.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18> (дата звернення: 09.08.2022).

13. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. Дата оновлення: 15.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> (дата звернення: 09.08.2022).

14. Перепічка Н. Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4(113). С. 134–144.

15. Aebi M. F., Cocco E., Hashimoto Y. Z. Probation and Prisons in Europe, 2021: Key Findings of the SPACE reports. Series UNILCRIM 2022/4. Council of Europe and University of Lausanne. 2022, 18 p. URL: https://wp.unil.ch/space/files/2022/06/Key-Findings_Prisons-and-Prisoners-in-Europe-2021_220615.pdf (дата звернення: 21.08.2022).

16. Гусак А. П. Служба пробачити как форма социально-педагогической работы с правонарушителями. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 62–65.

17. Самофалов О. Л., Железняк О. С. Міжнародно-правове регулювання наглядової пробації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2, С. 51–55.

18. Основи професійної діяльності персоналу органу пробації: навчальний посібник / за ред. Д. Сетхема, М. Октігана. Київ, 2017. 242 с.

19. Рекомендація СМ/Rec(2017)3 Комітету Міністрів державам-членам про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів: міжнародний документ від 22.03.2017. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/03_Рекомендація-СМRec-2017-3-щодо-громадських-санкцій-та-заходів.pdf (дата звернення: 05.08.2022).

20. Durnescu I. The future of probation in Europe: Common in the middle and diverse at the edge. *Probation Journal*. 2013. Вип. 60(3). С. 316–324.

21. Дрьомін В. М. Еволюція покарання в контексті запобіжних можливостей: від позбавлення волі до умовного випробування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 259–265.

22. Маршуба М. О. Служба пробації в Україні: проблеми впровадження у систему кримінальною юстиції. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 19. С. 117–119.

23. Марків С. І. Становлення та роль служби пробації в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 3. С. 78–82.

24. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту від 29.09.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 12.11.2021).

25. Баулін Ю. В., Тацій В. Я. Завдання вітчизняної кримінально-правової науки в умовах реформування кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 17–30.

26. Виноградова С. О. Сучасний стан та перспективи розвитку інституту пробації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 2. С. 94–97.

27. Меркулова В. О. Міждисциплінарний інститут «пробації»: сутність та проблеми реалізації соціальної конвергенції відповідних правоохоронних органів із громадськістю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 126–132.

28. Кримінально-виконавче право. Словник-довідник / автори-упорядники: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. В. Пузиревський. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. 712 с.

29. Олефір Л. І. Пробація як важлива сфера діяльності у напрямку виконання альтернативних видів покарання в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 55–57.

30. Гамбург І. А. Організаційно-правові засади функціонування пробації в Україні: концептуальні новації. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2021. № 1. С. 134–139.

31. Мудряк Т. О., Зінюк І. В. Проблеми інституту пробації та шляхи їх вирішення в сучасній українській державі. *Danish Scientific Journal*. 2020. № 7. С. 39–43.

32. Басенко Р. О., Аванесян Г. М., Коваленко В. Ф. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 203–208.

33. Алексєєв І. Пробація – крок до імплементації міжнародних стандартів у сфері юстиції. *Юридичний журнал*. 2015. № 3 С. 109–110.

34. Дубчак Л. М. Проблеми реалізації ресоціалізаційних програм щодо засуджених в умовах відбування покарання. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 1. С. 147–155.

35. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти реалізації пробаційних програм. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том. XI: *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2016. Вип. 14. С. 61–69.

36. Остапчук Л. Г. Служба пробації або ребрендинг кримінально-виконавчої інспекції України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 162–170.

37. Мамка Г. М. Пробація в Україні. Що не так? *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/probaciya-v-ukrayini-shcho-ne-tak-.html> (дата звернення: 10.08.2022).

38. Lawrence A. Trends in Sentencing and Corrections State Legislation. National Conference of State Legislature. 2013. 16 p. URL: <https://www.ncsl.org/Documents/CJ/TrendsInSentencingAndCorrections.pdf> (дата звернення 24.08.2022).

39. Богатирьов А. І. Запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку в органі пробації: теоретико-прикладний аналіз детермінантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. С. 175–178.

40. Карелін В. В. Проблеми змісту діяльності уповноваженого органу з питань пробації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 5. С. 30–34.

41. Янчук О. Б. Становлення і розвиток пробації в Україні: сучасний стан та перспективи. *Слово національної школи суддів України*. 2019. № 1. С. 98–109.

42. Єні О. В., Матієк Л. Г. Досудова доповідь у судовому кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 42–50.

43. Martin K. D., Zettler H. R. COVID-19's Impact on Probation Professionals' Views About Their Roles and the Future of Probation. *Criminal Justice Review*. 2022. Вип. 47(2). С. 167–184.

REFERENCES

1. Stepaniuk, A.Kh. (2019). Do pytannia pro reformy u sferi vykonannia pokaran. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 53–65 [in Ukrainian].
2. Ponomarenko, Yu.A. (2020). Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen. Kharkiv. *Pravo*, 720 [in Ukrainian].
3. Kyrychko, V.M. (2021). Pro systemni zakonodavchi virusy i sotsialni zasady stvorennia novoi systemy Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 2(16), 1–26 [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy: konstytutsiia vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
5. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii u vidnoshenni zakhodiv, ne poviazanykh z tiuremnyu uviaznenniam: mizhnarodnyi dokument vid 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_90 [in Ukrainian].
6. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho stosuiutsia vidpravlennia pravosuddia shchodo nepovnolitnykh: mizhnarodnyi dokument vid 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 [in Ukrainian].
7. Rekomendatsiia CM/Rec(2010)1 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam pro Pravyla Rady Yevropy pro probatsiiu: mizhnarodnyi dokument vid 20.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Data onovlennia: 30.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
9. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV. Data onovlennia: 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
10. Pro probatsiiu: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 160-VIII. Data onovlennia: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia ta realizatsii probatsiinykh proham: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.01.2017 № 24. Data onovlennia: 18.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-p> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Pereliku zakhodiv shchodo realizatsii probatsiinykh proham: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 28.03.2018 № 926/5. Data onovlennia: 12.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia nahliadu ta provedennia sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzhenyu do pokaran, ne poviazanykh z pozbavleniam voli: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 29.01.2019

№ 272/5. Data onovlennia: 15.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> [in Ukrainian].

14. Perepichka, N.H. (2019). Instytut probatsii v Ukraini: vidpovidnist normam mizhnarodnoho zakonodavstva. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4(113), 134–144 [in Ukrainian].

15. Aebi, M.F., Cocco, E., Hashimoto, Y.Z. (2022). Probation and Prisons in Europe, 2021: Key Findings of the SPACE reports. Series UNILCRIM 2022/4. Council of Europe and University of Lausanne, 18 URL: https://wp.unil.ch/space/files/2022/06/Key-Findings_Prisons-and-Prisoners-in-Europe-2021_220615.pdf [in English].

16. Husak, A.P. (2019). Sluzhba probachyty kak forma sotsyalno-pedahohycheskoi raboty s pravonarushyeliamy. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys – South Ukrainian legal journal*, 3, 62–65 [in Ukrainian].

17. Samofalov, O.L., Zhelezniak, O.S. (2021). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання nahliadovoi probatsii. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys – South Ukrainian legal journal*, 2, 51–55 [in Ukrainian].

18. Osnovy profesiinoi diialnosti personalu orhanu probatsii. (2017). D. Setham, M. Octigan (Ed.). Kyiv, 242 [in Ukrainian].

19. Rekomendatsiia CM/Rec(2017)3 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam pro Yevropeyski pravyla shchodo hromadskykh sanktsii ta zakhodiv: mizhnarodnyi dokument vid 22.03.2017. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/03_Rekomendatsiia-CMRec-2017-3-shchodo-hromadskykh-sanktsii-ta-zakhodiv.pdf [in Ukrainian].

20. Durnescu, I. (2013). The future of probation in Europe: Common in the middle and diverse at the edge. *Probation Journal*, issue 60(3), 316–324 [in English].

21. Dromin, V.M. (2007). Evoliutsiia pokarannia v konteksti zapobizhnykh mozhlyvostei: vid pozbavleniia voli do umovnoho vyprobuvannia. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*, issue 32, 259–265 [in Ukrainian].

22. Marshuba, M.O. (2016). Sluzhba probatsii v Ukraini: problemy vprovadzhennia u systemu kryminalnoiu yustytzii. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 19, 117–119 [in Ukrainian].

23. Markiv, S.I. (2016). Stanovlennia ta rol sluzhby probatsii v Ukraini. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 3, 78–82 [in Ukrainian].

24. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu vid 29.09.2022. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].

25. Baulin, Yu.V., Tatsii, V.Ya. (2020). Zavdannia vitchyznianoï kryminalno-pravovoi nauky v umovakh reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 17–30 [in Ukrainian].

26. Vynogradova, S.O. (2019). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku instytutu probatsii v Ukraini. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence, Vol. 2, 94–97* [in Ukrainian].
27. Merkulova, V.O. (2022). Mizhdystsyplinarnyi instytut «probatsii»: sutnist ta problemy realizatsii sotsialnoi konverhentsii vidpovidnykh pravookhoronnykh orhaniv iz hromadskistiu. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian legal journal, issue 1–2, 126–132* [in Ukrainian].
28. Kryminalno-vykonavche pravo. Slovnyk-dovidnyk. (2020). S.F. Denysov (Ed.). Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian].
29. Olefir, L.I. (2016). Probatsiia yak vazhlyva sfera diialnosti u napriamku vykonання alternatyvnykh vydiv pokarannia v Ukraini. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence, 1, 55–57* [in Ukrainian].
30. Hamburh, I.A. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady funktsionuvannia probatsii v Ukraini: kontseptualni novatsii. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia – Bulletin of Alfred Nobel University, 1, 134–139* [in Ukrainian].
31. Mudriak, T.O., Ziniuk, I.V. (2020). Problemy instytutu probatsii ta shliakhy yikh vyrishennia v suchasniï ukrainskii derzhavi. *Danish Scientific Journal, 7, 39–43* [in Ukrainian].
32. Basenko, R.O., Avanesian, H.M., Kovalenko, V.F. (2021). Instytutsiuvannia probatsii v konteksti humanistychnoho ta yevrointehratsiinoho potentsialu pravovoi systemy Ukrainy. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law, 5, 203–208* [in Ukrainian].
33. Aleksieiev, I. (2015). Probatsiia – krok do implementatsii mizhnarodnykh standartiv u sferi yustytsi. *Yurydychnyi zhurnal – Law Journal, 3, 109–110* [in Ukrainian].
34. Dubchak, L.M. (2017). Problemy realizatsii resotsializatsiinykh proham shchodo zasudzhenykh v umovakh vidbuvannia pokarannia. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine, 1, 147–155* [in Ukrainian].
35. Maksymova, N.Yu. (2016). Sotsialno-psykholohichni aspekty realizatsii probatsiinykh proham. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom. KhI: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti, issue 14, 61–69* [in Ukrainian].
36. Ostapchuk, L.H. (2015). Sluzhba probatsii abo rebrendynh kryminalno-vykonavchoi inspektsii Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs, issue 3, 162–170* [in Ukrainian].
37. Mamka, H.M. (2021). Probatsiia v Ukraini. Shcho ne tak? *Yurydychna hazeta online – Legal newspaper online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/probaciya-v-ukrayini-shcho-ne-tak-.html>* [in Ukrainian].

38. Lawrence, A. (2013). Trends in Sentencing and Corrections State Legislation. National Conference of State Legislature, 16. URL: <https://www.ncsl.org/Documents/CJ/TrendsInSentencingAndCorrections.pdf> [in English].

39. Bohatyrov, A.I. (2015). Zapobihannia zlochynnosti sered osib, yaki perebuvaiut na obliku v orhani probatsii: teoretyko-prykladnyi analiz determinantiv. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, issue 1, 175–178* [in Ukrainian].

40. Karelin, V.V. (2017). Problemy zmistu diialnosti upovnovazhenoho orhanu z pytan probatsii. *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine, 5, 30–34* [in Ukrainian].

41. Yanchuk, O.B. (2019). Stanovlennia i rozvytok probatsii v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word of the National School of Judges of Ukraine, 1, 98–109* [in Ukrainian].

42. Yeni, O.V., Matiiek, L.H. (2017). Dosudova dopovid u sudovomu kryminalnomu provadzhenni. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2, 42–50* [in Ukrainian].

43. Martin, K.D., Zettler, H.R. (2022). COVID-19's Impact on Probation Professionals' Views About Their Roles and the Future of Probation. *Criminal Justice Review, issue 47(2), 167–184* [in English].

Denysov S. F., Zaika D. Ye. Features of the legal regulation of probation in Ukraine research

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal regulation of probation in Ukraine. The authors set the goal, based on the analysis of the main domestic and international legal acts that regulate the issue, to group and outline the proposals of leading scientists and practitioners of Ukraine, to identify conflicts, gaps and other shortcomings of the current legislation of Ukraine that regulates the functioning of the probation institute, to conduct a comparative legal analysis, and provide scientifically based conclusions.

The study of the legal regulation of such a multifaceted institution as probation is based on a significant number of normative legal acts of local and global importance. Such diversity gives rise to numerous legal conflicts and gaps, the identification and elimination of which requires systematization and in-depth analysis. Since after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the criminal and criminal-executive legislation underwent significant changes, and the activity of the probation service received new challenges, the previous studies on the concepts of their reform need to be clarified and systematized, which determines the relevance of the choice of the topic.

The authors established that the legislation of Ukraine, which regulates the functioning of the probation institute in Ukraine, is relatively new and is at the stage of its formation, some of the provisions need to be updated and brought into

line with the requirements of international regulatory and legal acts, in connection with which the authors proposed a number of changes In Ukraine, there are signs of insufficient financing of probation service activities, which directly affects the quality of specialists and the correctional work carried out by them. The probation service in Ukraine needs to strengthen its transparency, accountability and carry out specialized training of employees, hiring people who have an education in the field of social work. Among other things, it was established that there is a need to adapt the legislation of Ukraine to combat mass viral diseases, emergency events, and functioning in martial law.

Key words: *probation; legal regulation; current state of probation; probation in Ukraine, research of legal regulation.*

УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.266927>

О. О. Дудоров,

докт. юрид. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Р. О. Мовчан,

докт. юрид. наук, проф., професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРУ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Метою дослідження є критичне осмислення дискусійних аспектів кримінально-правової новели щодо пособництва державі-агресору, за результатами чого мають бути розроблені науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення відповідних положень чинного КК і практики його застосування. На прикладі кримінально-правової оцінки таких проявів пособництва державі-агресору, як передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора і реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, показано проблематичність відмежування складу аналізованого злочину від колабораційної діяльності, державної зради і виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікації її учасників.

Ключові слова: пособництво, держава-агресор, колабораціонізм, державна зрада, кримінальна відповідальність, злочини проти основ національної безпеки України.

Із моменту відкритого нападу РФ актуалізувалися невирішені від початку війни 2014 р. питання кримінально-правової протидії посяганням на основи національної безпеки України¹. Одним із найбільш злободенних було

¹ Про інші «воєнні» оновлення кримінального законодавства України див. наступні роботи авторів цієї статті: Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2. С. 99–115; Мовчан Р. О. Аналіз законодавчих змін,

питання, чи забезпечували приписи чинного станом на 24 лютого 2022 р. кримінального законодавства (зокрема, через абстрактність формулювань, використаних у ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Державна зрада») можливість надання належної оцінки діям осіб, які в різних формах допомагають державі-агресору.

Першим рішенням, яке Верховна Рада України (далі – ВРУ) ухвалила для розв'язання позначеної проблеми, стало доповнення КК ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Водночас, на переконання народних депутатів України, цього кроку було недостатньо, через що 14 квітня 2022 р. приймається (з урахуванням пропозицій Президента України) Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (далі – Закон від 14 квітня 2022 р.), на підставі якого до КК включено ще одну самостійну заборону – ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору».

Окремі аспекти кримінально-правової характеристики цього нового злочину проти основ національної безпеки України висвітлювались у публікаціях Н. Антонюк, С. Бабаніна, Д. Балобанової, М. Бондаренко, А. Вознюка, І. Газдайки-Василишин, О. Кравчука, В. Кузнецова, О. Маріна, В. Мисливого, М. Сийплові, Т. Созанського, М. Хавронюка та ін. Попри таку дослідницьку активність, чимало питань, пов'язаних із тлумаченням,

направлених на підвищення ефективності кримінально-правової протидії кіберзлочинності в умовах дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 494–498; Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 1. С. 281–285; Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326–330; Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2022. № 13. С. 197–204; Мовчан Р. О. Посилення кримінальної відповідальності за кіберзлочини, учинені в умовах воєнного стану: аналіз обґрунтованості змін. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану: матеріали наук.-теорет. конф.* (Київ, 26 трав. 2022 р.) / редкол.: С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 159–165.

застосуванням і визначенням перспектив кримінально-правової заборони, присвяченої пособництву державі-агресору, викликають полеміку серед теоретиків і практиків, окремі з них залишаються недостатньо вивченими, а отже, потребують подальшого аналізу і кваліфікованого вирішення.

Метою дослідження є критичне осмислення дискусійних аспектів кримінально-правової новели щодо пособництва державі-агресору, за результатами чого мають бути розроблені науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення відповідних положень чинного КК і практики його застосування.

Передусім варто окреслити коло дій, передбачених ст. 111-2 КК. Ними є: реалізація рішень або дій держави-агресора, збройних формувань чи окупаційної адміністрації держави-агресора; підтримка таких рішень або дій; добровільний збір матеріальних ресурсів чи інших активів для представників держави-агресора, її збройних формувань або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільна підготовка або добровільна передача відповідних активів. Слід також зауважити те, що: 1) за ст. 111-2 КК караються лише ті перераховані вище дії, які вчиняються з метою завдання шкоди Україні; 2) суб'єктом розглядуваного злочину виступають не тільки громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства, за винятком громадян держави-агресора. За цією ознакою пособництво державі-агресору частково відмежовується від державної зради (ст. 111 КК) і деяких форм колабораціонізму (частини 1, 2, 3, 5, 7 ст. 111-1 КК), за вчинення яких спроможні нести кримінальну відповідальність лише громадяни України.

Тут доречно нагадати, що у первісній редакції ст. 111-2 КК, заветованій Президентом України, йшлося і про таке діяння, як «інша добровільна взаємодія з представниками держави-агресора». На думку глави держави, наведене формулювання не містило чіткого визначення змісту і характеру дій/бездіяльності, що означають «іншу добровільну взаємодію», яка може кваліфікуватись як пособництво державі-агресору, а отже, не давало змоги з

достатньою чіткістю визначити, які саме діяння є протиправними. А це, своєю чергою, свідчило про недотримання вимог якості закону в контексті забезпечення закріпленого у ст. 8 Конституції України принципу верховенства права, елементами якого є правова визначеність, ясність і недвозначність правової норми. Вказані зауваження, визнані слухними як фахівцями Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ (далі – ГНЕУ), так і Комітетом ВРУ з питань правоохоронної діяльності, були взяті до уваги при ухваленні Закону від 14 квітня 2022 р., у редакції якого викладено чинну редакцію ст. 111-2 КК. Крім того, первинною редакцією досліджуваної кримінально-правової заборони передбачалося встановлення відповідальності за не менш абстрактне діяння – будь-яку співпрацю з представниками держави-агресора. Згодом законодавець вирішив обмежитись вказівкою у ст. 111-2 КК на єдиний різновид такої співпраці – це добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора.

До речі, у 2020 р. із критикою положень законопроекту «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» (від 20 грудня 2017 р., реєстр. № 7425), в яких вживалося загальне формулювання «співпраця», виступив М. Стиранка. Зокрема, дослідник слушно зазначав, що згадане поняття є оцінним, що може призвести до неоднозначності його тлумачення. Відтак запровадження відповідних законодавчих змін принесло б більше шкоди, ніж користі, оскільки «під прицілом» опинилися б мешканці АРК, Донецької та Луганської областей, які не захотіли залишати свої домівки, майно і, звісно, змушені «співпрацювати» з окупаційними органами держави-агресора задля забезпечення належних умов свого існування (працевлаштування, оформлення соціальних виплат тощо)².

² Стиранка М. Б. Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2020. С. 95.

Відсутність згадування у чинній редакції ст. 111-2 КК як про «іншу добровільну взаємодію», так і про «будь-яку співпрацю» заслуговує схвальної оцінки. Крім слушних аргументів Президента України, варто зазначити, що змістовно ці звороти означають одне і те саме – будь-яку співпрацю (взаємодію) з окупантами. На цю обставину звертали увагу В. Кузнецов і М. Сийплові, які також називали невдалою неконкретизовану вказівку на дві згадані форми об'єктивної сторони складу злочину «пособництво державі-агресору», що є оцінними і, до того ж, перетинаються між собою³.

Водночас доводиться констатувати, що, крім недоліків, зазначених вище і своєчасно усунутих, законопроект, згодом ухвалений як Закон від 14 квітня 2022 р., містив і низку інших недоліків, більшість із яких, на жаль, залишилися непоміченими для фахівців ГНЕУ. Не звернули на них увагу ні правники з команди глави держави, ні народні депутати України. Так, при прийнятті Закону від 14 квітня 2022 р. парламентарії «забули» про ст. 111-1 КК. Інакше нам складно пояснити наявність у ст. 111-2 КК варіативної вказівки на добровільний збір, підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора, яка (вказівка) фактично дублює положення присвяченої «господарському» колабораціонізму ч. 4 ст. 111-1 КК. Останньою встановлено відповідальність, зокрема, за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора.

Додамо, що ці склади злочинів проблематично розмежувати і за ознаками суб'єкта та місця скоєння посягання. Адже, попри наявність розповсюдженого історичного розуміння колабораційної діяльності як

³ Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70. С. 386.

поведінки, що може бути вчинена лише громадянином країни і виключно на окупованій території останньої, насправді *de lege lata*: 1) за ч. 4 ст. 111-1 КК (як і за ст. 111-2 КК) відповідальність спроможні нести як громадяни України, так й іноземці та особи без громадянства (загальний суб'єкт); 2) у ч. 4 ст. 111-1 КК (на відміну від деяких інших частин цієї статті) відсутня (як і в ст. 111-2 КК) «прив'язка» згаданої у ній передачі матеріальних ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора до тимчасово окупованих територій.

Цікавий підхід до вирішення розглядуваної кримінально-правової проблеми пропонує Н. Антонюк, на думку якої у ст. 111-2 КК йдеться про організаційні дії, які полягають саме у збиранні й акумулюванні матеріальних ресурсів або інших активів. Виходячи з цього, дослідниця вважає, що особи, які, наприклад, добровільно збирають комп'ютерну техніку, засоби зв'язку чи транспортні засоби для представників держави-агресора, її збройних формувань, окупаційної адміністрації, мають відповідати за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК); натомість дії тих, хто передав певні предмети відповідним адресатам, повинні кваліфікуватись вже за ч. 4 ст. 111-1 КК⁴.

Оцінюючи наведений підхід, вважаємо за доречне зробити такі застереження. По-перше, диспозиція ст. 111-2 КК, в якій стосовно відповідних предметів послідовно перераховано три варіативні дії (збір, підготовка, передача), не дає підстав для диференційованої оцінки, з одного боку, збирання (акумулювання) активів, а, з іншого, їх передачі збройним формуванням держави-агресора. По-друге, згадування у ч. 4 ст. 111-1 КК тільки про «передачу» матеріальних ресурсів не виключає інкримінування цієї норми у випадках скоєння підготовчих (щодо передачі) дій – збирання і підготовки матеріальних ресурсів (кваліфікація вчиненого у таких випадках,

⁴ Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4. С. 62.

щоправда, потребуватиме додаткового посилання на ст. 14 КК). По-третє, навіть якщо уявити (хоч такий висновок не впливає не лише з буквального, а й з телеологічного тлумачення кримінального закону – маємо на увазі зміст супровідних документів до законопроекту, ухваленого як Закон від 14 квітня 2022 р.), що у ст. 111-2 КК маються на увазі лише, так би мовити, організаційні, а тому суспільно небезпечніші (порівняно зі «звичайною» передачею матеріальних ресурсів) дії, то виникає питання: чому така поведінка, яка має на меті завдання шкоди Україні, не повинна визнаватися державною зрадою (ст. 111 КК)?

Отже, тут ми маємо справу із прикладом помилки, яку М. Хавронюк оригінально називає різновидом «порушення принципу пропорційності»: ігноруючи факт наявності у КК статті, яка вже передбачає відповідальність за певне діяння, законодавець знову криміналізує його, застосовуючи ті самі або схожі формулювання і не виокремлюючи ознак, які б дали змогу чітко розмежувати відповідні кримінальні правопорушення, зокрема за правилами конкуренції статей про спеціальний і загальний склади правопорушення⁵. Інакше кажучи, має місце надмірна (надлишкова) криміналізація, коли їй підлягає діяння, якому притаманна необхідна для криміналізації суспільна небезпека (соціальна шкідливість), але яке цього не потребує, адже кримінальна відповідальність за нього вже існує. Водночас варто мати на увазі те, що якщо за певне діяння раніше вже існувала кримінальна відповідальність, то вести мову про криміналізацію можна лише з певною часткою умовності – коректніше тут говорити про диференціацію кримінальної відповідальності.

У будь-якому разі з'ясована ситуація викликає занепокоєння через те, що, попри згадану фактичну тотожність аналізованих дій, у санкціях порівнюваних кримінально-правових норм містяться явно неспівмірні за

⁵ Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України. URL: <https://uplan.org.ua/pomylyky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

суворістю покарання: якщо за вчинюваний у відповідній формі колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК) як максимально суворе може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років (як альтернатива фігурує штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), то пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК) карається позбавленням волі на строк від 10 до 12 років.

Яким же чином на практиці вирішується питання про кримінально-правову оцінку дій особи, яка вчинила передачу матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора? Наведемо типові приклади.

Так, в одному з кримінальних проваджень було з'ясовано, що під час окупації с. Юр'єве Конотопського району Сумської області місцевий житель добровільно підтримував стосунки з окупантами, зокрема передавав їм матеріальні ресурси, включаючи обладнання для ремонту військової техніки і запчастини. Суд, визнавши його винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК, призначив покарання у виді штрафу в розмірі 1 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян⁶. В іншому кримінальному провадженні було встановлено, що під час окупації с. Боромля Охтирського району Сумської області чоловік неодноразово, добровільно і безоплатно надавав військовослужбовцям рф матеріальні ресурси, а саме різав баранів, за якими доглядав, і безкоштовно передавав тушки баранів. При цьому у період окупації обвинувачений не надавав зазначені матеріальні ресурси місцевим мешканцям, тим самим визнаючи потреби окупантів пріоритетними порівняно з інтересами односельчан. Суб'єкт був засуджений за ч. 4 ст. 111-1 КК⁷.

Як бачимо, в обох випадках мала місце поведінка, яка одночасно підпадає під дію і ст. 111-2, і ч. 4 ст. 111-1 КК (це якщо залишити осторонь ст. 111 КК, про яку йтиметься нижче).

⁶ Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27 травня 2022 р. у справі № 584/313/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680>.

⁷ Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 26 серпня 2022 р. у справі № 588/735/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105905089>.

На думку М. Хавронюка, під час розв'язання розглядуваного питання кваліфікації необхідно відштовхуватися від правил подолання темпоральних колізій, враховуючи які (застосуванню підлягає більш новий закон), відповідні дії мають кваліфікуватися за ст. 111-2 КК⁸. Однак, на наш погляд, у цьому разі мають братися до уваги не положення проєкту Закону «Про правотворчу діяльність», який, як відомо, і досі не набув статусу нормативно-правового акту, а: 1) правило конституційного походження (ч. 3 ст. 62 Конституції України), згідно з яким усі сумніви мають тлумачитись на користь особи, діяння якої кваліфікується; 2) така складова засади верховенства права, як принцип правової визначеності.

«Принцип правової визначеності вимагає чіткості, зрозумілості та однозначності правових норм, зокрема передбачуваності (прогнозованості) законодавчої політики в соціальній сфері та стабільності правових норм як відсутності частого внесення змін до нормативно-правових актів. Тож правова визначеність вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними, спрямованими на те, щоб забезпечити постійну прогнозованість ситуацій та правовідносин, що виникають. Відповідно до вимог принципу правової визначеності правозастосовчий орган у разі неточності, недостатньої чіткості, суперечливості норм позитивного права має тлумачити норму на користь невідладного суб'єкта (якщо однією зі сторін спору є представник держави або органу місцевого самоврядування), адже якщо держава нездатна забезпечити видання зрозумілих правил, то саме вона і повинна розплачуватися за свої прорахунки. Це так зване правило пріоритету норми за найбільш сприятливим для особи тлумаченням»⁹. Із цього приводу пригадуються резонні міркування З. Загинеї-Заболотенко, яка резюмувала, що під правовою визначеністю закону у рішеннях ЄСПЛ зазвичай визнається

⁸ Хавронюк М. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 111-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/>.

⁹ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 31 серпня 2016 р. у справі № 826/1162/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/60759224>.

його передбачуваність. Норму не можна вважати «законом», якщо вона не сформульована достатньо чітко, що дає особі можливість керуватися цією нормою у своїх діях. Кожен громадянин відповідно до обставин має орієнтуватися в тому, яка саме правова норма застосовується у конкретному випадку, та мати змогу, користуючись за потреби допомогою компетентних радників, передбачати у розумних межах, виходячи із заданих обставин, які наслідки може мати конкретний вчинок¹⁰.

Чи є підстави вважати, що ч. 4 ст. 111-1 і ст. 111-2 КК є чіткими, точними і несуперечливими правовими приписами, і чи дають вони, виступаючи належним правовим орієнтиром, можливість передбачати юридичні наслідки своєї поведінки – передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора? Негативні відповіді на поставлені питання видаються більш, ніж очевидними. Відтак схилиємось до думки про те, що передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора все ж має кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111-1 КК¹¹, для інкримінування якої, до речі, не потрібно встановлювати наявності мети завдання шкоди Україні.

Далі зупинимось на недоліках, пов'язаних із використанням у ст. 111-2 КК формулювання «реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора». По-перше, невиправданою є одночасна вказівка на реалізацію чи підтримку «рішень» та/або «дій», оскільки прийняття рішень є лише одним із багатьох різновидів вчинення дій. По-друге, як слушно зазначає М. Хавронюк, «реалізації дій» як такої бути не може, бо це тавтологія; реалізація рішень дорівнює діям на виконання рішень¹². По-третє, низку

¹⁰ Загинець З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. С. 341.

¹¹ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін.; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. С. 130.

¹² Хавронюк М. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 111-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу,

зауважень викликає криміналізація такого діяння, як підтримка рішень держави-агресора.

Зокрема, як зазначають О. Кравчук та М. Бондаренко, підтримка в такому разі має бути істотною, тобто утворювати достатньо матеріалізований вираз, що, однак, залишається оцінною категорією¹³. Водночас незрозуміло, як сама лише, наприклад, непублічна підтримка (тобто поділяння поглядів, виявлення симпатій тощо) здатна завдати істотну шкоду Україні, яка б не охоплювалась ч. 2 ст. 11 КК. Слід враховувати і такі обставини: 1) організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, є злочином, передбаченим ч. 6 ст. 111-1 КК, який карається позбавленням волі на строк від 10 до 12 років; 2) вчинювані громадянином України публічні заклики до підтримки рішень держави-агресора визнаються передбаченим ч. 1 ст. 111-1 КК колабораціонізмом¹⁴, який карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років; 3) за ч. 1 ст. 436-2 КК можуть кваліфікуватись дії осіб, які здійснюють виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, а за ч. 2 ст. 436-2 КК – виготовлення або поширення відповідних матеріалів; всі ці дії фактично можуть розцінюватися як окремі форми підтримки дій держави-агресора. Найбільш суворим покаранням за злочини, передбачені різними частинами ст. 436-2 КК, є позбавлення волі на строк до 3 і 5 років, відповідно.

прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/>.

¹³ Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Пособництво державі-агресору»: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL: <http://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3>.

¹⁴ Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 356–360. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/79>; Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-8-16.

Через викладене постає чергове риторичне питання: чому здійснювана громадянином України непублічна підтримка дій держави-агресора карається позбавленням волі на строк аж до 12 років (ст. 111-2 КК), тоді як публічні заклики до підтримки таких рішень – лише позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 1 ст. 111-1 КК), а поширення матеріалів, в яких, наприклад, визнається правомірною збройна агресія РФ – позбавленням волі лише на строк до 5 років (ч. 2 ст. 436-2 КК)? Так само складно зрозуміти, чому фактично однакове покарання передбачено за саму лише підтримку (ст. 111-2 КК) та «реальні» дії (проведення заходів, інформаційна діяльність), спрямовані на підтримку держави-агресора (ч. 6 ст. 111-1 КК). Якщо ж виходити з того, що у ст. 111-2 КК йдеться лише про, так би мовити, матеріалізовану підтримку, то чим тоді остання відрізняється від реалізації відповідних рішень?

У своєму висновку на законопроект, згодом ухвалений як Закон від 14 квітня 2022 р., фахівці ГНЕУ відмітили, зокрема те, що інші форми взаємодії з представниками держави-агресора можуть проявлятися, наприклад, у вчиненні громадянином України дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (про що йдеться у ч. 3 ст. 111-1 КК), у зайнятті громадянином України тієї чи іншої посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора (частини 2, 5, 7 ст. 111-1 КК).

Викладеним невиправдане дублювання законодавчого матеріалу не вичерпується. Крім створення колізії зі ст. 111-1, доповнення КК ст. 111-2 в її чинній редакції породжує необхідність вирішення питання про відмежування пособництва державі-агресору від державної зради. Зокрема, йдеться про те, що передбачені у ст. 111-2 КК в абстрактному вигляді діяння – вчинювані з метою завдання шкоди Україні реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора – цілком можуть вважатися державною зрадою у такій не

менш неконкретизованій формі, як надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, бо це може бути фактично будь-яке діяння громадянина України, вчинене на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України (ст. 111 КК).

І якщо в контексті співвідношення з кримінально-правовою нормою про колабораційну діяльність ми зазначали, що одні і ті самі діяння можуть одночасно кваліфікуватися і за ст. 111-1 КК, більшістю частин якої передбачено істотно м'якші покарання, і за ст. 111-2 КК, санкція якої є значно суворішою, то у ситуації із співвідношенням караності державної зради і пособництва державі-агресору має місце ситуація зворотна. Адже ідентичне за змістом діяння може бути визнано: і передбаченою ст. 111-2 КК реалізацією чи підтримкою рішень держави-агресора, за що передбачено основне покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 12 років; і наданням іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, вчинення якого в умовах воєнного стану тягне призначення значно суворішого (порівняно з покаранням, передбаченим ст. 111-1 КК) покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років або довічного позбавлення волі.

Наприклад, саме за ч. 2 ст. 111 КК як державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану, кваліфікувалися такі дії, які, щоправда, могли бути розцінені і як передбачена ст. 111-2 КК реалізація рішень держави-агресора, вчинена з метою завдання шкоди Україні: а) начальник одного з департаментів ТОВ «ДТЕК Східенерго», перебуваючи на тимчасово окупованій території Луганської області, погодився на співпрацю з окупаційною владою, зокрема всупереч наказу ТОВ про тимчасове призупинення виробничої діяльності Луганської ТЕС він добровільно надав згоду на зайняття посади її керівника і за участі представника «ЛНР» незаконно відновив роботу електростанції під

контролем рф¹⁵; б) працівник «Азовсталі» передав російським окупантам схему підземних тунелів заводу¹⁶.

У цьому сенсі неабиякий інтерес викликає і випадок із депутатом та секретарем сільради (Особою-1) у раніше тимчасово окупованому російськими військовими с. Кутузівка. З матеріалів справи, які надійшли до Київського районного суду м. Харкова, випливає, що Особа-1, використовуючи свою посаду, з метою завдання шкоди Україні шляхом добровільного збирання і передачі матеріальних ресурсів та інших активів представникам держави-агресора (рф) та її збройним формуванням, надала останнім доступ до житлових приміщень будівлі управління одного з державних підприємств, забезпечувала російських військових доступом до житлових приміщень місцевих мешканців, умовами проживання у них, а також налагодила співпрацю з керівником дислокованих у селі російських військових із позивним «Вітязь». Під час взаємодії з ним Особа-1 отримувала від вказаного представника збройних формувань рф завдання з роздавання гуманітарної допомоги, складання списків місцевих жителів та адрес житлових приміщень, що використовувалися для розквартирування російських військових, доводила до населення вказівки з обов'язкового носіння білих пов'язок на правому рукаві одягу, як у військових рф. Як свідчить повідомлення у ЗМІ, спочатку перераховані дії дістали оцінку з посиленням на ч. 2 ст. 111 КК¹⁷, однак згодом, на що вказує ухвала суду, вони були кваліфіковані за ст. 111-2 КК¹⁸. І це при тому, що поведінка Особи-1, на наш погляд, підпадає під дію і відразу декількох частин ст. 111-1 КК.

¹⁵ Працівник ТЕС з Луганщини отримав підозру у колабораціонізмі. URL: <https://magnolia-tv.com/news/73624-pratsivnyk-tes-z-luhanshchynu-otrymav-pidozru-u-kolaboratsionizmi-prokuratura?prov=ukrnet>.

¹⁶ СБУ оголосила підозру працівнику «Азовсталі», який здав окупантам схему підземних тунелів заводу. URL: <https://chas.news/news/sbu-ogolosila-pidozru-pratsivniku-azovstali-yakii-zdav-okupantam-shemu-pidzemnih-tuneliv-zavodu>.

¹⁷ Харківщина: голові Старого Салтова вручили підозру про держзраду. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/7/7344745/>.

¹⁸ Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 13 травня 2022 р. у справі № 953/3149/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104408418>.

Сказане стосується і розповсюджені поведінки осіб, які співпрацюють із державою-агресором у формі надання інформації, зокрема, про вигідні місця розташування військової техніки, маловідомі шляхи проникнення до тих чи інших населених пунктів або обходу природних перешкод, особисті дані ветеранів АТО/ООС, тобто поведінки, яка, хоч переважно і визнається вчиненою в умовах воєнного стану державною зрадою, так само могла б розцінюватися і як пособництво державі-агресору та колабораціонізм. При цьому у ст. 111-2 КК відсутнє застереження про те, що за нею мають кваліфікуватися лише ті дії, які не містять ознак передбаченої ст. 111 КК державної зради.

Для нас очевидною неприйнятною є ситуація, коли за двома окремими кримінально-правовими нормами з істотно відмінними за своєю суворістю санкціями (і це якщо не чіпати ст. 111-1 КК) може бути кваліфікована фактично будь-яка поведінка, що має на меті завдання шкоди Україні. Водночас можна лише уявити, наскільки гіршою була б ситуація за умови втілення первинних задумів щодо вказівки у ст. 111-2 КК ще й на такі абстрактні дії, як інша добровільна взаємодія і будь-яка інша співпраця з державою-агресором.

Гарною ілюстрацією злободенності висвітлених вище проблем може слугувати резонансна історія із затриманням очільника промислового гіганта «Мотор Січ» В. Богуслаєва. Він, за повідомленнями у ЗМІ¹⁹, обвинувачується у незаконному постачанні оптових партій вітчизняних авіадвигунів до країни-агресора; такі дії кваліфіковані одночасно і за ч. 4 ст. 111-1, і за ст. 111-2 КК. Звісно, ця попередня кримінально-правова оцінка, зокрема, ставить питання про її відповідність принципу *non bis in idem*. Не може не поставати (враховуючи й інші оприлюднені обставини кримінального провадження) і питання, чому дії В. Богуслаєва не розцінені як передбачене

¹⁹ Богуслаєву оголошено підозру в колабораціонізмі та пособництві агресору.
URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/170443>.

ст. 111 КК «Державна зрада» надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

На нашу думку, обираючи шлях вдосконалення КК у досліджуваній частині, варто зупинитися на одному із зазначених нижче альтернативних варіантів:

1) конкретизувати у ст. 111 КК різновиди найнебезпечніших діянь, вчинюваних із метою завдання шкоди Україні (наприклад, проходження служби у військових формуваннях держави-агресора, шпигунство), водночас виключивши згадування про абстрактне надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (сказане стосується і переходу на бік ворога). Прояви такої допомоги мали б визнаватися менш небезпечним (порівняно з державною зрадою) пособництвом державі-агресору і кваліфікуватися за ст. 111-2 КК;

2) навпаки (як це зроблено у ст. 111-1 КК), закріпити у ст. 111-2 КК вичерпне коло вчинюваних із метою завдання шкоди Україні конкретних діянь, які є менш небезпечними (знову ж порівняно з державною зрадою) і мають визнаватися пособництвом державі-агресору. При цьому з удосконаленої у такий спосіб ст. 111-2 КК мало б бути виключене згадування про абстрактну реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора; прояви такої поведінки визнаватимуться державною зрадою у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (або у формі переходу на бік ворога) і, відповідно, кваліфікуватимуться за ст. 111 КК. Щоправда, пропонувані варіанти *de lege ferenda* матиме сенс лише за умови визначення кола відповідних (менш суспільно небезпечних) посягань, які не охоплюються не лише ст. 111 КК, а й ст. 111-1 КК.

Щодо викладеної проєктованої ініціативи хотілося б відмітити такі обставини: а) як свідчить аналіз чинної редакції ст. 111-2 КК, наразі поведінки, яка б «безболісно» не могла кваліфікуватися за однією із двох згаданих вище статей КК, у ній не передбачено. Тут доречно нагадати, що у Пояснювальній записці до законопроекту, ухваленому як Закон від 14 квітня 2022 р., обґрунтування необхідності запровадження аналізованої кримінально-правової новели зводилося до загальної констатації того, що «ряд громадян України здійснюють допомогу (пособництво) РФ у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи різні форми підтримки збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора та інші дії, які мають бути кваліфіковані як пособництво державі-агресору». Проте жодних конкретних проявів таких дій, які б не підпадали під ознаки складів злочинів «державна зрада» і «колабораційна діяльність», у згаданому супровідному документі не наводилося; б) якщо відповідний різновид поведінки, який не передбачений навіть у надмірно казуїстичній ст. 111-1 КК, буде виявлено, то чи не простіше згадування про нього включити до кримінально-правової заборони, присвяченої колабораціонізму?;

3) передбачити найбільш небезпечні посягання, вчинені з метою нашкодити державі Україна (наприклад, перехід на бік ворога у період збройного конфлікту, шпигунство), в окремих складах злочинів, залишивши всі інші (менш небезпечні) діяння у межах статті КК про державну зраду і статті КК про колабораціонізм із встановленням у них більш м'яких покарань²⁰.

Викладене дає підстави зробити загальний **висновок** про те, що, попри схвальні наміри парламентаріїв, включення до КК ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» посилює як колізійність кримінального закону, так і

²⁰ Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. С. 88–89.

частково притаманну йому правову невизначеність, а також змушує вчергове вести мову про надмірну (надлишкову) криміналізацію. До здобутків законопроектної роботи, пов'язаної з конструюванням кримінально-правової заборони, присвяченої пособництву державі-агресору, можна віднести хіба що невикористання у чинній редакції ст. 111-2 КК не виправдано абстрактних зворотів «інша добровільна взаємодія з представниками держави-агресора» і «будь-яка співпраця з представниками держави-агресора». На прикладі кримінально-правової оцінки таких проявів пособництва державі-агресору, як передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора і реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, добре помітна проблематичність відмежування складу аналізованого злочину від колабораційної діяльності, державної зради і виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікації її учасників. З'ясовану проблему, яка виникла внаслідок частково недоцільного дублювання законодавчого матеріалу, можна вирішити, сприйнявши один із пропонуванних вище варіантів взаємопов'язаної оптимізації статей КК про відповідальність за державну зраду, колабораційну діяльність і пособництво державі-агресору.

Список використаних джерел

1. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4. С. 56–68.
2. Богуслаєву оголошено підозру в колабораціонізмі та пособництві агресору. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/170443>.
3. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27 травня 2022 р. у справі № 584/313/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680>.
4. Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 26 серпня 2022 р. у справі № 588/735/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105905089>.
5. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча

новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2. С. 99–115.

6. Загинеї З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.

7. Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Пособництво державі-агресору»: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL: <http://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3>.

8. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70. С. 381–388.

9. Мовчан Р. О. Аналіз законодавчих змін, направлених на підвищення ефективності кримінально-правової протидії кіберзлочинності в умовах дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 494–498.

10. Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 1. С. 281–285.

11. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326–330.

12. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 241 с.

13. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2022. № 13. С. 197–204.

14. Мовчан Р. О. Посилення кримінальної відповідальності за кіберзлочини, учинені в умовах воєнного стану: аналіз обґрунтованості змін. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 159–165.*

15. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін.; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

16. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2022. № 6. С. 356–360. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/79>.

17. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-8-16.

18. Працівник ТЕС з Луганщини отримав підозру у колабораціонізмі. URL: <https://magnolia-tv.com/news/73624-pratsivnyk-tes-z-luhanshchynu-otrymav-pidozru-u-kolaboratsionizmi-prokuratura?prov=ukrnet>.

19. СБУ оголосила підозру працівнику «Азовсталі», який здав окупантам схему підземних тунелів заводу. URL: <https://chas.news/news/sbu-ogolosila-pidozru-pratsivniku-azovstali-yakii-zdav-okupantam-shemu-pidzemnih-tuneliv-zavodu>.

20. Стиранка М. Б. Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2020. 264 с.

21. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 31 серпня 2016 р. у справі № 826/1162/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/60759224>.

22. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 13 травня 2022 р. у справі № 953/3149/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104408418>.

23. Хавронюк М. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 111-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/zapособnystvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/>.

24. Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України. URL: <https://uplan.org.ua/pomyly-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

25. Харківщина: голові Старого Салтова вручили підозру про держзраду. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/7/7344745/>.

REFERENCES

1. Antoniuk, N. (2021). Derzhavna zrada i kolaboratsiina diialnist. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word of the National School of Judges of Ukraine*, 4, 56–68 [in Ukrainian].
2. Bohuslaievu oholosheno pidozru v kolaboratsionizmi ta posobnystvii ahresoru. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/170443> [in Ukrainian].
3. Vyrok Putyvlskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 27 travnia 2022 r. u spravi № 584/313/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680> [in Ukrainian].

4. Vyrok Trostianetskooho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 26 serpnia 2022 r. u spravi № 588/735/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105905089> [in Ukrainian].
5. Dudorov, O.O., Movchan, R.O. (2022). Kryminalno-pravova zaborona shchodo nezakonnoho vykorystannia humanitarnoi dopomohy: sumnivna zakonodavcha novela. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenka*, 2, 99–115 [in Ukrainian].
6. Zahynei, Z.A. (2015). Kryminalno-pravova hermenevtyka. Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk» [in Ukrainian].
7. Kravchuk, O., Bondarenko, M. Stattia «Posobnytstvo derzhavi-ahresoru»: novi sklady zlochyniv za st. 111-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. URL: <http://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3> [in Ukrainian].
8. Kuznetsov, V.V., Syiploki, M.V. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. "Law" series*, 70, 381–388 [in Ukrainian].
9. Movchan, R.O. (2022). Analiz zakonodavchykh zmin, napravlenykh na pidvyshchennia efektyvnosti kryminalno-pravovoi protydii kiberzlochynnosti v umovakh dii voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 494–498 [in Ukrainian].
10. Movchan, R.O. (2022). Analiz zakonodavchoho rishennia pro posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za maroderstvo. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo» – Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*, 1, 281–285 [in Ukrainian].
11. Movchan, R.O. (2022). Analiz kryminalno-pravovoi novelty pro nesanktsionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy). *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 326–330 [in Ukrainian].
12. Movchan, R.O. (2022). «Voienni» novelty Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy: monohrafiia. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
13. Movchan, R.O. (2022). Kryminalno-pravova novela pro vypravdovuvannia zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy (st. 436-2 KK Ukrainy): pravozastosovni ta pravotvorchi problemy. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriiia Pravo – Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi. Law series*, 13, 197–204 [in Ukrainian].
14. Movchan, R.O. (2022). Posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kiberzlochyny, uchyneni v umovakh voiennoho stanu: analiz obgruntovanosti zmin. *Problemy kvalifikatsii ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v*

umovakh voiennoho stanu – Problems of qualification and investigation of criminal offenses under martial law: materialy nauk.-teoret. konf. (Kyiv, 26 trav. 2022 r.) / redkol.: S. D. Husariev, S. S. Cherniavskiy, A. A. Vozniuk ta in. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 159–165 [in Ukrainian].

15. Vozniuk, A.A., Dudorov, O.O., Movchan, R.O. et al. (2022). Novely kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy, pryiniati v umovakh voiennoho stanu: nauk.-prakt. koment. / Vozniuk, A. A., Movchan, R. O., Cherniei, V. V. (Eds.). Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

16. Pysmenskyi, Ye.O., Movchan, R.O. (2022). Novely kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy pro kolaboratsiinu diialnist. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 356–360 [in Ukrainian].

17. Pysmenskyi, Ye.O., Movchan, R.O. (2022). Ideolohichniy ta kulturno-osvitnii kolaboratsionizm: okremi problemy tлумachennia ta vdoskonalennia zakonodavstva. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 8–16 [in Ukrainian].

18. Pratsivnyk TES z Luhanshchyny otrymav pidozru u kolaboratsionizmi. URL: <https://magnolia-tv.com/news/73624-pratsivnyk-tes-z-luhanshchyny-otrymav-pidozru-u-kolaboratsionizmi-prokuratura?prov=ukrnet> [in Ukrainian].

19. SBU oholosyla pidozru pratsivnyku «Azovstali», yakyyi zdav okupantam skhemu pidzemnykh tuneliv zavodu. URL: <https://chas.news/news/sbu-ogolosila-pidozru-pratsivniku-azovstali-yakii-zdav-okupantam-shemu-pidzemnih-tuneliv-zavodu> [in Ukrainian].

20. Styranka, M.B. (2020). Kryminalno-pravova kharakterystyka separatyizmu v Ukraini. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

21. Ukhvala Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 31 serpnia 2016 r. u spravi № 826/1162/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/60759224> [in Ukrainian].

22. Ukhvala Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 13 travnia 2022 r. u spravi № 953/3149/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104408418> [in Ukrainian].

23. Khavroniuk, M. Za posobnytstvo derzhavi-ahresoru – kryminalna vidpovidalnist. Analiz statti 111-2 KКУ iz serii naukovo-praktychnykh komentariiv Mykoly Khavroniuka pro zminy do Kryminalnoho kodeksu, pryiniati pid chas voiennoho stanu. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/> [in Ukrainian].

24. Khavroniuk, M. Pomylyky u zakonakh voiennoho chasu: shchodo zmin Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. URL: <https://uplan.org.ua/pomylyky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/> [in Ukrainian].

25. Kharkivshchyna: holovi Staroho Saltova vruchyly pidozru pro derzhzradu. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/7/7344745/> [in Ukrainian].

Dudorov O. O., Movchan R. O. Liability for assistance to aggressor state: issues of qualification and improvement of criminal law

From the moment of the open attack by the Russian Federation, the issues of criminal law response to encroachments on the foundations of Ukraine's national security, which have not been resolved since the beginning of the war in 2014, have reemerged. Among the most urgent was the question of whether provisions of criminal law in force as of February 24, 2022 ensured the possibility of providing a proper assessment of the actions of persons who in various forms assist the aggressor state. The first decision made in order to solve this issue was the introduction of Article 111-1 «Collaborative activity» to the Criminal Code of Ukraine. Due to the belief of the People's Deputies of Ukraine in the inadequacy of such a legislative step, another criminal law prohibition has appeared – Art. 111-2 «Assistance to the aggressor state».

The purpose of the research is in critical understanding of the debatable aspects of the criminal law novel about aiding the aggressor state, based on the results of which scientifically based recommendations should be developed in order to improve relevant provisions of the current criminal law and practice of its application.

It has been proven that, despite the noble intentions of the parliamentarians, the inclusion of Art. 111-2 «Assistance to the aggressor state» has increased both the conflicting nature of the domestic criminal law and the legal uncertainty partially inherent in it, and also forces us to once again talk about excessive criminalization. Among the achievements of the legislative work related to the construction of the criminal law prohibition dedicated to aiding the aggressor state, one can only include the non-use in the current wording of Art. 111-2 of the Criminal Code of unjustifiably abstract phrases «other voluntary interaction with representatives of the aggressor state» and «any cooperation with representatives of the aggressor state».

Based on the example of criminal law assessment of such manifestations of assistance to the aggressor state, such as the transfer of material resources to the armed formations of the aggressor state and the implementation or support of the decisions and/or actions of the aggressor state, armed formations and/or the occupation administration of the aggressor state, the problematic nature of differing analyzed crime from collaborative activity, treason and justification, recognition as legitimate, denial of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants has been demonstrated. The problem, which has risen as a result of the partially inappropriate duplication of legislative material, is proposed to be solved in one of three ways to optimize the articles of the Criminal Code on liability for treason, collaborative activity and assistance to the aggressor state.

Key words: *assistance; aggressor state; collaboration; high treason; criminal liability; crimes against foundations of national security of Ukraine.*

УДК 343.2/.7

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267143>

Л. М. Демидова,
докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого; завідувач відділу
дослідження проблем кримінального
права Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

СИНХРОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ХАРТІЄЮ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Статтю присвячено з'ясуванню відповідності чинного законодавства України положенням Хартії основних прав Європейського Союзу. Автор оцінює норми Конституції України з позиції Хартії, а далі аналізує повноту їх віддзеркалення в приписах Особливої частини Кримінального кодексу України. Особлива увага приділяється гідності людини як пріоритетного права, визнаного Хартією основних прав Європейського Союзу.

Підтверджено існуючу неповноту кримінально-правової охорони такого засадничого права як гідність людини в українському законодавстві.

Наведені авторські пропозиції щодо подальшого удосконалення кримінального законодавства України з метою належної його синхронізації зі законодавством Європейського Союзу. Додана додаткова аргументація стосовно необхідності криміналізації наклепу й образи з уточненням доцільності визнання відповідних складів кримінальних правопорушень матеріальними з наслідком у виді складеної шкоди (моральної і матеріальної).

Ключові слова: *євроінтеграція України, адаптація кримінального законодавства, синхронізація кримінального законодавства, Хартія Європейського Союзу, права людини, гідність людини як право з пріоритетним значенням, кримінально-правова охорона прав людини.*

Постановка проблеми. Україна визнана кандидатом на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС), що потребує оцінювання результатів впровадження в українське кримінальне законодавство основних принципів правового забезпечення реалізації прав людини, визнаних європейською спільнотою, із їх належною кримінально-правовою охороною.

Цей процес результативно відбувався перед набуттям Україною в 1995 році членства в Раді Європи (далі – РЄ) та протягом всього періоду знаходження нашої країни в цій поважній європейській інституції. У цей час важливо здійснити аналіз стану Кримінального кодексу України (далі – КК або КК України) із позиції Хартії основних прав ЄС (далі – Хартія ЄС) та окреслити питання, що потребують вирішення.

Мета статті: здійснити дослідження, результати якого допоможуть виявити існуючі кримінально-правові «прогалини» або надати певну іншу оцінку повноти реалізації положень зазначеної Хартії ЄС в Особливій частині КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо впровадження в українське кримінальне законодавство конвенційних положень, рекомендацій та інших рішень ЄС розглядалося багатьма науковцями-фахівцями в галузі кримінального права, зокрема, В. І. Борисовим, Т. А. Денисовою, М. В. Карчевським, С. Я. Лиховою, Т. А. Павленко, В. М. Підгородинським, Є. О. Письменським, В. В. Сташисом, В. Я. Тацієм, В. І. Тютюгіним, П. Л. Фрісом, М. І. Хавронюком, О. М. Храмцовим залежно від обраного ними предмета наукового дослідження та з різним рівнем узагальнення й аналізу окресленої проблематики. Підкреслюючи наукову цінність кожної праці, відмічаємо, що проблемам синхронізації українського кримінального законодавства з положеннями Хартії ЄС в юридичній літературі приділено недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. В юридичних публікаціях справедливо презентується висновок, що Україна від початку свого державного будівництва виявила намір посісти належне місце у європейському співтоваристві. Першим кроком у цьому керунку став вступ України до РЄ і відповідне освоєння нею праволюдних стандартів цієї організації, головними з яких, без сумніву, є правозахисні принципи Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), відображені у його

багаторічній практиці. Прийняття в 2006 р. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» стало, вочевидь, незаперечним свідченням серйозності намірів України поступово унормувати своє законодавство та практику його застосування відповідно до означених стандартів. Попри недосконалість низки положень цього закону, як відмічають дослідники, це було констатовано у вітчизняній науковій літературі¹. При цьому вченими підкреслюється, що налагодження механізму поступового запровадження праволюдних стандартів РЄ у правопорядок України є доконаним фактом².

Неодмінною складовою правової системи ЄС є група його актів з прав людини, яка суттєво примножилася з огляду на розроблення та ухвалення ЄС у 2000 р. «конституційного білю прав людини і громадянина цього наднаціонального утворення»³. Його назва українською мовою (у перекладі Центру порівняльного права при Міністерстві юстиції України) звучить так: «Хартія основних прав ЄС», причому в інших документах і юридичних публікаціях – «Хартія засадничих прав ЄС». Вагомість цього документа щодо України визначається тим, що українська правова система має розвиватися у напрямку задоволення Копенгагенських критеріїв щодо стабільності суспільства, верховенства права і функціонування ринкової економіки⁴. А саме дотримання прав людини є чи не найважливішим доказом, виявом дотримання принципу верховенства права⁵.

¹ Соловійов О. В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права. *Праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослідного ін-ту держ. будівництва та місцевого самоврядування Нац.ї акад. правових наук України*. Серія І. Дослідження та реферати. 2012. Вип. 26. Київ: АОК. С. 134, 135.

² Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія юрид. 2014. Вип. 59. С. 9.

³ Verbatim de la reunion de la Convention du 26 Septembre 2000. *CHARTRE 4958/00 (CONVENT 53)*. Bruxelles, le 27 octobre 2000. P. 40; Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія юрид. 2014. Вип. 59. С. 10.

⁴ Шевчук С., Кравчук І. Шлях інтеграції в Європейський Союз: основні вимоги до членства, етапи приєднання та інституційні механізми. Ніщський договір та розширення Європейського Союзу. Київ, 2001. С. 4-42.

⁵ Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія юрид. 2014. Вип. 59. С. 10-16.

Хартія ЄС, як постійно підкреслюють її творці, – це не тільки правотворчий акт, джерело права. Вона закріплює також загальні фундаментальні цінності, відповідно до яких побудована структура документа: людська гідність, свобода, рівність та солідарність⁶. У цьому, як зазначено в сучасній літературі, вона якісно переосмислює положення ЄКПЛ, висуваючи на перше місце захист гідності людини як основи загальнолюдських основних прав, свобод та цінностей⁷.

Погоджуємось з дослідниками, що навіть коротке ознайомлення зі структурою Хартії ЄС, а також із номенклатурою закріплених у ній прав людини, дає підстави побачити нову «філософію прав людини», яка отримує нормативне втілення в установчих документах ЄС, і запропонувати внести такі зміни та доповнення до тексту чинної Конституції України. І з огляду на значущість поняття «гідність» у структурі Хартії ЄС варто підтримати висловлену в науковій літературі пропозицію щодо доповнення ст. 21 Конституції України ч. 2 такого змісту: «Гідність людини є основою її прав та свобод»⁸. При цьому підкреслюємо, що Конституція України визнає гідність людини однією із найвищих соціальних цінностей і, певним чином, і пріоритетність цього права серед інших.

Корисним для розуміння тексту Хартії ЄС є Пояснення до цього важливого документу, підготовлені його розробниками. Так, у Поясненнях щодо ст. 1 «Людська гідність» наведено, що «Гідність людської особистості є не тільки засадничим правом сама собою, але є також справжньою підвалиною засадничих прав. Загальна Декларація прав людини 1948 р.

⁶ Хартія основних прав Європейського Союзу (переклад А. Пендак). Ніщський договір та розширення Європейського Союзу. Київ, 2001. С. 58.

⁷ Хартія Европейского Союза об основных правах. Комментарий. Москва: Юриспруденция, 2001. С. 176; Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія юрид. 2014. Вип. 59. С. 11.

⁸ Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні: колективна монографія [Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 24]. Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2012. С. 97; Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія юрид. 2014. Вип. 59. С. 12–13.

закріплює в преамбулі людську гідність: «Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, та їхніх рівних і невідчужуваних прав є основою свободи, справедливості та загального миру». Суд у своєму рішенні від 9 жовтня 2001 р. у справі C-377/98 Нідерланди проти Європейського Парламенту та Ради [2001]ВЕС I-7079, в пунктах 70–77, підтвердив, що засадниче право на людську гідність є частиною права Союзу. З цього випливає, що жодне з прав, закладених у Хартії, не може бути використано на шкоду гідності іншої особи, а гідність людської особистості належить до самої сутності прав, закладених у цій Хартії. Тому їй належить шанувати, навіть у випадку обмеження права»⁹.

Європейський Союз ґрунтується на нероздільних та загальних цінностях – людській гідності, свободі, рівності та солідарності; він спирається на принципи демократії та верховенства права. Він ставить людину в основу своєї діяльності, запроваджуючи громадянство Союзу та створюючи простір свободи, безпеки та справедливості. Основа для подальшого впровадження таких підходів в Україні теж вже створена насамперед конституційними нормами прямої дії.

Відомо, що в законодавстві України відсутнє визначення поняття «гідність людини». Одним із перших рішень, в яких Конституційний Суд України (далі – КСУ) здійснював тлумачення людської гідності, є рішення № 11-рп/99 щодо конституційності норм чинного на той час КК України, які передбачали смертну кару як вид покарання. У цій справі КСУ визнав, що людська гідність та право на життя зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод¹⁰. У такий спосіб національний орган конституційної юрисдикції спробував закріпити в своїй практиці доктринальне положення про те, що усі права людини впливають із людської гідності. Ще одну

⁹ Конституційні акти Європейського Союзу (в ред. Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко, за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. С. 502.

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.

згадку такого підходу можна знайти в рішенні КСУ № 5-р/2018, в якому Суд прямо визнав, що людська гідність є фундаментом для усіх інших прав¹¹.

У чинному КК України гідність людини охороняється низкою статей, проте викликає дискусію проблема повноти і точності такої охорони. Зокрема, це пов'язано з тим, що в КК України 2001 р. були декриміналізовані наклеп і образа. І це питання досі залишається дискусійним із протилежними правовими позиціями науковців. Так, О. М. Храмцов при дослідженні кримінології вербальної агресії прийшов до висновку, що для декриміналізації таких вербальних суспільно небезпечних дій, як образа та наклеп, не було жодних підстав і тому вони повинні бути криміналізовані¹². Цікава й науково обґрунтована правова позиція В. М. Підгородинського, який зазначає, що дослідження кримінально-правового впливу за наклеп та образу в контексті антропологічного підходу свідчить, що такі правові цінності юридичних осіб (ділова репутація), держави (авторитет), суспільства (моральність), які є аналогічними правовим цінностям фізичних осіб, охороняються окремими кримінально-правовими нормами КК України, що свідчить про диспропорцію у кримінально-правовому регулюванні. І дослідник правильно підкреслює, що протягом усієї історії розвитку кримінального законодавства посягання на честь та гідність були підставою кримінальної відповідальності і на кожному етапі вказані злочини мали свої особливості: 1) за Київської Русі відповідальність передбачалася лише за образу честі дією, а відповідальність за образу честі словом – лише за образу жінки; 2) у XV–XIX ст.ст. більшість злочинів проти честі та гідності виражались у словесній формі, збільшилась їх кількість, у порівнянні із попереднім історичним періодом, покарання залежали від родового стану потерпілої особи; 3) у кримінальному праві передбачалась відповідальність

¹¹ Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 р. № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>.

¹² Храмцов О. М. Кримінологія вербальної агресії: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. С. 6, 7.

за наклеп та образу (ст.ст. 126, 127 КК України 1960 р.), а спеціальні кримінально-правові норми за посягання на честь та гідність формувались залежно від посад в органах державної влади (ст.ст. 176-3, 189, 189-1 КК України 1960 р.)¹³.

Проте Головне науково-експертне управління Верховної Ради України одним із доводів відсутності підстав криміналізації наклепу визнає достатню захищеність честі та гідності цивільним законодавством¹⁴.

Схожа позиція і у А. Петріва – керівника програм Експертно-дорадчого центру «Правова аналітика», який розглядав прийнятий Верховною Радою України 18 вересня 2012 р. за основу проєкт закону про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо посилення відповідальності за посягання на честь і гідність людини). Цим законопроєктом пропонувалося доповнити КК України статтею 145-1, якою встановлювалася кримінальна відповідальність за таке діяння, як наклеп. А обґрунтовували автори законопроєкту необхідність прийняття даного Закону «слабкістю, по суті, повною неефективністю передбачених чинним законодавством заходів захисту честі, гідності та ділової репутації особи».

На думку А. Петріва, намаганням парламенту встановити кримінальну відповідальність за наклеп є хибним кроком на шляху до розвитку громадянського суспільства та забезпечення свободи слова в Україні. Обґрунтовуючи такий висновок автор публікації зазначає, що криміналізація наклепу суперечить і практиці ЄСПЛ, рішення якого є джерелом права в Україні. І наводиться приклад: «Так, у рішенні від 28 вересня 1999 р. у справі «Далбан проти Румунії» (Dalban v. Romania) – журналіста, засудженого у Румунії за наклеп на чиновника, який полягав в оприлюдненні інформації щодо

¹³ Підгородінський В. Правовий та кримінально-правовий вплив за наклеп: різні грані та питання удосконалення. С. 259-278. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6639/Pidgorodinsky%20Pravoviy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹⁴ Борденюк В. І., Ришелюк А. М. Висновок від 11.03.2008 р. на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» (щодо наклепу) № 2086 від 22.02.2008 р. Головного науково-експертного управління ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31741.

неправомірних дій останнього, без належних на те доказів, Європейський Суд зазначив, що публікації журналіста стосувалися справи загального інтересу: управління державними активами і того, як політики виконують вимоги свого мандата. Суд визначив, що інтереси демократичного суспільства полягають у тому, щоб преса мала можливість надавати інформацію, яка становить значний громадський інтерес. Неприпустимо позбавляти журналіста можливості висловлювати критичні судження, якщо він не може довести їх правдивість. Суд вказав, що обвинувачення Далбана у вчиненні кримінального правопорушення та засудження його до позбавлення волі було непропорційним втручанням у його свободу вираження поглядів як журналіста, тобто допущено порушення ст. 10 ЄКПЛ»¹⁵.

Зважаючи на все вищевикладене, на думку А. Петріва, застосування даної статті на практиці, приведе до порушення ст. 10 ЄКПЛ.

Інші дослідники практики ЄСПЛ уточнюють, якщо позивач – публічна особа, вона має бути готовою до підвищеного рівня критики, у порівнянні з приватною особою, в тому числі до критики у грубій формі. Адже публічні особи є об'єктом прискіпливої, інколи доскіпливої уваги суспільства, на яку вони (sic!) погодилися, коли обрали політичну кар'єру. Це означає, що в більшості випадків позови таких осіб залишаються без задоволення. Це правило вироблено практикою ЄСПЛ (наприклад, відомі справи *Lingens v. Austria*, заява № 9815/82, рішення від 8 липня 1986 р., *Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*, заява № 13778/88, рішення від 25 червня 1992 р., *Dyuldin and Kislov v. Russia*, заява № 25968/02, рішення 31 липня 2007 р.). І у справі *Perna v. Italy*, заява № 48898/99, рішення від 6 травня 2003 р., ЄСПЛ підкреслює, що журналістська свобода також включає можливе звернення до перебільшень або навіть провокацій (п. 39 (а))¹⁶. Питання в тому, як захистити публічну

¹⁵ Петрів А. Кримінальна відповідальність за наклеп – крок до обмеження свободи слова в Україні. *Відродження*. 21 вересня 2012. URL: https://www.irf.ua/kriminalna_vidpovidalnist_za_naklep_krok_do_obmezheniya_svobodi_slova_v_ukraini/.

¹⁶ Цірат К. Захист честі, гідності та ділової репутації. *Юрид. газета*. № 39(641). 26 вересня 2018 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/zahist-chesti-gidnosti-ta-dilovoyi-reputaciyi.html>.

особу, пересічного громадянина (не публічну особу) від наклепу або образи, нанесення шкоди діловій репутації? Де та межа, за яку не може «переступати» інша фізична чи юридична особа за будь-якого пріоритету суспільних інтересів над інтересами конкретної особи? Відповіді на ці питання потребують окремого глибокого дослідження з урахуванням, зокрема, рішень ЄСПЛ, який приміром у питаннях вакцинації проти інфекційних захворювань теж став на позицію захисту пріоритету колективних інтересів над особистими правами. Враховуючи обмеженість обсягу наукової статті у цій праці можливо висловити авторську думку тільки щодо окремих аспектів проблеми відповідальності за посягання на гідність людини.

Розглянемо актуальне питання щодо ставлення ЄСПЛ до оціночних суджень, які теж можуть сприйматися певною особою як посягання на її гідність. У цьому контексті цікаве рішення ЄСПЛ у справі «Лінгенс проти Австрії», де досить категорично зазначено: «Наявність фактів може бути продемонстрована (доведена), тоді як правдивість оціночних суджень не підлягає доведенню» (п. 46). Водночас у судовому рішенні передбачається такий висновок: «... якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона може скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому ж засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивна думка була висловлена в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду. Варто зізнатися, що правом на відповідь майже ніколи не

користуються, натомість позивачі обмежуються вимогами сатисфакції у формі спростування поширеної інформації»¹⁷.

Отже, оціночні судження не підлягають доведенню в суді і при цьому особа, яка захищає свою гідність, має право на висловлювання своєї думки, оцінки того, що відбулося, із подальшим розглядом судом питання щодо поновлення порушеного права людини в певній формі. Таким чином і при наявності оціночних суджень особа не втрачає права на відшкодування її шкоди, заподіяною такими судженнями. Значення має зміст, форма, спрямованість таких оціночних суджень, їх вплив на адресата (особу, яку це стосується), їх публічність тощо.

Важливу роль, як правильно звертають увагу дослідники, відіграє поширювач інформації, а також джерело останньої, звідки вона була здобута. Ким є особа, яка висловлює критику? Політик, державний службовець, директор школи або журналіст чи пересічний громадянин чи інша не публічна особа? Чи поширювані факти про особу є правдивими? Якщо так, то шансів виграти справу не буде. У справі *Voldea v. Romania*, заява № 19997/02, рішення від 5 лютого 2007 р., двоє авторів позивалися до пана Болдея, звинувачуючи його у наклепі за те, що він назвав публікації авторів плагіатом, оскільки ці автори відтворили визначення, викладені у докторській дисертації іншої особи без посилання на її ім'я.

Європейський суд з прав людини зауважив, що висловлювання заявника мали серйозний характер, тому що він звинуватив двох своїх колег у плагіаті. Однак у нього були для цього фактичні підстави. Пан Болдея висловив свої звинувачення на засіданні кафедри комп'ютерних технологій. Наприкінці засідання двоє його колег отримали усне попередження. Отже, твердження заявника не були позбавлені підґрунтя і не були вчинені для того, щоб просто «полити брудом» своїх колег. Суд зауважив, що заяви

¹⁷ Цірат К. Захист честі, гідності та ділової репутації. *Юрид. газета*. № 39(641). 26 вересня 2018 р. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/zahist-chesti-gidnosti-ta-dilovoyi-reputaciyi.html>.

зовсім не стосувалися приватного життя колег пана Болдея, а були спрямовані виключно на їхню поведінку як науковців. На думку суду, твердження заявника просто відображали його професійну позицію, яку він озвучив під час засідання. Отже, ЄСПЛ відмежовує наклеп як «полиття брудом» від втручання в приватне життя, а також від професійної позиції щодо поведінки іншої людини. І перше визнається наклепом. Тому визнавати практику ЄСПЛ як таку, що підтверджує порушення ст. 10 ЄКПЛ при кваліфікації національними судами вчиненого як наклеп чи образа, не має підстав. ЄСПЛ приймає рішення виключно в межах конкретної заяви й поширювати одне його рішення на всі схожі чи мало схожі випадки не є науково обґрунтованим і доцільним.

Нагадаємо, що людська гідність як цінність, на думку КСУ, не тільки наповнює сенсом людське буття, але також є мірилом визначення сутності інших прав людини та критерієм допустимості можливих їх обмежень¹⁸. Тому послідовно підтримуючи пропозицію науковців щодо доцільності криміналізації наклепу й образи, уточнюємо необхідність визнання відповідних складів кримінальних правопорушень матеріальними з наслідком у виді складеної шкоди (моральної і матеріальної).

Нагадаємо, що гідність людини, як найвища соціальна цінність згідно Конституції України, охороняється державою. Важливо, що при захисті такої цінності не в кримінальному судочинстві «тягар» доказування покладається на особу, яка захищає своє порушене право. Криміналізація наклепу й образи дозволить цей «тягар» перекласти на державу – сторону обвинувачення, що відповідає конституційному обов'язку держави охороняти гідність людини від кримінально караних посягань на таку найвищу соціальну цінність. І законодавче закріплення в перспективі такого «виконання» державою свого

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>; Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 р. № 5-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>.

обов'язку є, на наш погляд, справедливим і таким, що відповідає положенням Хартії ЄС.

Досягнення повноти і точності кримінально-правової охорони гідності людини доцільно досягати шляхом системного удосконалення структури і змісту кримінального законодавства України з попереднім створенням сучасної загальної доктрини кримінального права, в якій слід впровадити один із засадничих принципів прав людини – «людська гідність є фундаментом для усіх інших прав».

Висвітлення окреслених питань щодо гідності людини та інших найвищих соціальних цінностей, зокрема в контексті правового забезпечення кримінально-правової охорони інформаційної безпеки людини й синхронізації українського законодавства зі стандартами ЄС, буде продовжено.

Висновок. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі загальні положення, що в перспективі, як вже зазначалось, можуть бути предметом подальшого вивчення й аналізу:

1. Хартія ЄС є досконалим документом засадничих прав, ідеї, що в цілому знаходять віддзеркалення в багатьох нормативно-правових актах України, зокрема в Конституції України і КК України.

2. Гідність людини як фундаментальне право, найвища соціальна цінність, що знаходиться в основі інших прав людини, потребує посилення кримінально-правової охорони з метою досягнення Україною повноти впровадження положень Хартії ЄС. І це доцільно віддзеркалити в належному обсязі в сучасній загальній доктрині кримінального права України як стратегічного документу, який вже розробляється науковцями, для подальшого професійного удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність.

3. Одним із кроків на шляху синхронізації українського кримінального законодавства до положень Хартії ЄС є криміналізація

наклепу і образи з доцільною попередньою науковою розробкою критеріїв розмежування наклепу й образи та права людини на свободу слова (висловлювання своєї думки).

Список використаних джерел

1. Соловйов О. В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України*. Серія І. Дослідження та реферати. 2012. Вип. 26. Київ: АОК. 164 с.
2. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу: здобутки та перспективи. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія юрид. 2014. Вип. 59. С. 9–16.
3. Verbatim de la reunion de la Convention du 26 Septembre 2000. *CHARTRE 4958/00 (CONVENT 53)*. Bruxelles, le 27 octobre 2000. P. 40–47.
4. Шевчук С., Кравчук І. Шлях інтеграції в Європейський Союз: основні вимоги до членства, етапи приєднання та інституційні механізми. Ніццький договір та розширення Європейського Союзу. Київ, 2001. 124 с.
5. Хартія основних прав Європейського Союзу (переклад А. Пендак). Ніццький договір та розширення Європейського Союзу. Київ, 2001. 124 с.
6. Хартія Європейського Союзу об основних правах. Коментарій. Москва: Юриспруденція, 2001. 203 с.
7. Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні: колективна монографія [*Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України* / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 24]. Львів: Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2012. 180 с.
8. Конституційні акти Європейського Союзу (в ред. Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко, за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
9. Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.
10. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 р. № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>.
11. Храмцов О. М. Кримінологія вербальної агресії: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. 20 с.
12. Підгородінський В. Правовий та кримінально-правовий вплив за наклеп: різні грані та питання удосконалення. С. 259–278. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6639/Pidgorodinsky%20Pravovi%20y.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

13. Борденюк В. І., Ришелюк А. М. Висновок від 11.03.2008 р. на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» (щодо наклепу) № 2086 від 22.02.2008 р. Головного науково-експертного управління ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31741.

14. Петрів А. Кримінальна відповідальність за наклеп – крок до обмеження свободи слова в Україні. *Відродження*. 21 вересня 2012. URL: https://www.irf.ua/kriminalna_vidpovidalnist_za_naklep_krok_do_obmezheniya_svobod_i_slova_v_ukraini/.

15. Цірат К. Захист честі, гідності та ділової репутації. *Юридична газета*. № 39(641). 26 вересня 2018 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/zahist-chesti-gidnosti-ta-dilovoyi-reputaciyi.html>.

REFERENCES

1. Soloviov, O.V. (2012). Mizhnarodni dohovory ta mizhnarodno-sudova praktyka yikh zastosuvannia yak dzherela natsionalnoho prava. *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. Serii I. Doslidzhennia ta referaty, issue 26. Kyiv: AOK [in Ukrainian].

2. Dobrianskyi, S. (2014). Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu: zdotuky ta perspektyvy. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriiia yuryd.*, issue 59, 9–16 [in Ukrainian].

3. Verbatim de la reunion de la Convention du 26 Septembre 2000. CHARTE 4958/00 (CONVENT 53). Bruxelles, le 27 octobre 2000. R. 40–47.

4. Shevchuk, S., Kravchuk, I. (2001). Shliakh intehratsii v Yevropeyskyi Soiuz: osnovni vymohy do chlenstva, etapy pryiednannia ta instytutsiini mekhanizmy. *Nitstskyi dohovir ta rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu (pereklad A. Pendak). (2001). *Nitstskyi dohovir ta rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Khartyia Evropeiskoho Soiuz ob osnovnykh pravakh. *Kommentaryi*. (2001). Moscow: Yurysprudentsyia [in Russian].

7. Konstytutsiino-pravovy status liudyny: mozhlyvosti udoskonalennia v Ukraini: kolektyvna monohrafiia [Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia NAPrN Ukrainy / redkol.: P. M. Rabinovych (holov. red.) ta in. Seriiia I. Doslidzhennia ta referaty. Vyp. 24]. (2012). Lviv: Vydvo LOBF «Medytsyna i pravo» [in Ukrainian].

8. Konstytutsiini akty Yevropeiskoho Soiuzu (v red. Lisabonskoho dohovoru) / per. H. Druzenka ta S. Druzenko, za zah. red. H. Druzenka. (2010). Kyiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 29.12.1999 r. № 11-rp/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22.05.2018 r. № 5-r/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>.
11. Khramtsov, O.M. (2003). Kryminolohiia verbalnoi ahresii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Pidhorodinskyi V. Pravovyi ta kryminalno-pravovyi vplyv za naklep: rizni hrani ta pytannia udoskonalennia. S. 259–278. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6639/Pidgorodinsky%20Pravovi%20y.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
13. Bordeniuk, V.I., Rysheliuk, A.M. Vysnovok vid 11.03.2008 r. na proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo ta Kryminalno-protsesualnogo kodeksiv Ukrainy» (shchodo naklepu) № 2086 vid 22.02.2008 r. Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia VR Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31741 [in Ukrainian].
14. Petriv, A. Kryminalna vidpovidalnist za naklep – krok do obmezhenia svobody slova v Ukraini. Vidrodzhennia. 21 veresnia 2012. URL: https://www.irf.ua/kryminalna_vidpovidalnist_za_naklep_krok_do_obmezheniya_svobody_slova_v_ukraini/ [in Ukrainian].
15. Tsirat, K. Zakhyst chesti, hidnosti ta dilovoi reputatsii. *Yurydychna hazeta*. № 39(641). 26 veresnia 2018 r. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/zahist-chesti-gidnosti-ta-dilovoyi-reputaciyi.html> [in Ukrainian].

Demidova L. N. Synchronization of the Ukrainian criminal legislation with the Charter of Fundamental Rights of the European Union

The article is devoted to clarifying the compliance of the current legislation of Ukraine with the provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. The author evaluates the norms of the Constitution of Ukraine from the perspective of the Charter, and then analyzes the completeness of their reflection in the provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Special attention is paid to human dignity as a priority right recognized by the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

The author agrees with researchers who recognize that the new "philosophy of human rights" is implemented in the Charter, which receives a normative embodiment in the founding documents of the European Union, and supports the proposal to make appropriate changes to the text of the current Constitution of Ukraine.

The existing incompleteness of the criminal law protection of such a fundamental right as human dignity in Ukrainian legislation has been confirmed.

Attention is drawn to the practice of the European Court of Human Rights regarding value judgments that cannot be proven in court. It is argued that in such a situation, a person who defends his dignity has the right to express his opinion, assess what happened, with further consideration by the court of the issue of restoring the violated human right in a certain form. And in the presence of evaluative judgments, a person does not lose the right to compensation for damage caused by such judgments. The content, form, direction of such evaluative judgments, their impact on the addressee (the person it concerns), their publicity, etc., are important for the court to make a fair decision.

The author's suggestions regarding the further improvement of the criminal legislation of Ukraine with the aim of its proper synchronization with the legislation of the European Union are presented. Added additional argumentation regarding the need to criminalize slander and insults with clarification of the expediency of recognizing the relevant components of criminal offenses as material with a consequence in the form of compound damage (moral and material).

Key words: *European integration of Ukraine, adaptation of criminal legislation, synchronization of criminal legislation, Charter of the European Union, human rights, human dignity as a right with priority value, criminal law protection of human rights.*

УДК 343.288

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267581>

А. С. Політова,
канд. юрид. наук, доц.,
доцентка кафедри права
Маріупольського державного
університету

Кожна п'ята жінка зазнавала ризику
домашнього насильства, але кожна третя
з них тільки про це говорила.
Олена Зеленська

ПРАКТИКА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТАТТЕЮ 126-1 КК УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У зв'язку із ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), актуальним є питання практики притягнення до відповідальності за ст. 126-1 КК України. У статті відзначено, що проблема протидії домашньому насильству постійно привертає увагу не тільки вчених-криміналістів, а й суддів, адвокатів, правозахисників.

Розглянуто статистичні дані щодо кількості випадків домашнього насильства. Підкреслено, що при тлумаченні поняття «кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» віднесення до них лише ст. 126-1 КК є не зовсім коректним і правильним, оскільки поняття «домашнє насильство», що закріплено у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами та Законі України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» є ширшим, ніж у законі України про кримінальну відповідальність.

Досліджено існуючі підходи щодо поняття такої обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення як «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» та відзначено відсутність у судовій практиці єдності щодо його тлумачення. Акцентовано увагу на постанові Верховного Суду від 25.02.2021 р. у справі № 583/3295/19, де наведено його тлумачення та розглянуто проблемні питання використання судами цієї постанови. Зроблено висновок про необхідність узагальнення судової практики (станом на 06.11.2022 р. – загальна кількість вироків суду в першій інстанції 2137) та врахування рішень Європейського суду з прав людини за цією категорією справ при винесенні вироків.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, кримінальна відповідальність, систематичність, вирок суду, запобігання насильству.

Постановка проблеми. Законом України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» Кримінальний кодекс (далі – КК) України було доповнено статтею 126-1, яка встановлює відповідальність за домашнє насильство. Ця норма набула чинності через рік з дня опублікування Закону – 11 січня 2019 р.

24 лютого 2021 р. Кабінетом України затверджено програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, де обґрунтовуючи необхідність її прийняття відзначається про існуючу проблему недостатньо ефективного механізму запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі та забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Разом з тим, повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, вчинення російськими солдатами порушень норм міжнародного гуманітарного права, у тому числі й вчинення гендерно обумовленого насильства в умовах збройного конфлікту, змушують правоохоронні органи адаптуватися до нових умов протидії цьому явищу.

І у такий складний час, 20 червня Верховна Рада України після 11 років протистоянь, не дивлячись на підписання у листопаді 2011 р., нарешті ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), яка 1 листопада набула чинності.

Поставлені виклики перед українським суспільством та розповсюдженість домашнього насильства як «норми поведінки» вказує на

необхідність дослідження практики притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема боротьба з домашнім насильством завжди перебувала у колі зору вчених. Ще до прийняття Закону України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» науковці жваво обговорювали позитивні і негативні сторони законопроекту, досліджували насильство в сім'ї, а згодом – домашнє насильство стало предметом дисертаційних досліджень, зокрема: О. Беспаль «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї» (2019 р.); М. Кузнецов «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання» (2019 р.); Н. Ліщук «Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання» (2020 р.); Н. Лесько «Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій» (2019 р.); І. Скакун «Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству» (2020 р.); О. Дмитрашук «Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України» (2021 р.); У. Митник «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії домашньому насильству в Україні та країнах Європейського Союзу» (2021 р.); А. Шинкарчук «Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства» (2021 р.); М. Бакаїм «Адміністративно-правова характеристика діяльності суб'єктів запобігання та протидії правопорушенням у сімейно-побутовій сфері» (2021 р.); К. Довгунь «Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству» (2021 р.);

Ю. Ковалик «Обмежувальні заходи в кримінальному праві України» (2022 р.). Проте, не дивлячись на таку значну розробку цієї проблеми, ця тема залишається актуальною.

Метою статті є визначення особливостей кримінальної відповідальності за домашнє насильство та розробка шляхів підвищення ефективності боротьби з цим явищем.

Виклад основного матеріалу. Проблема протидії домашньому насильству постійно привертає увагу не тільки вчених-криміналістів, а й суддів, адвокатів, правозахисників. Лише протягом тижня можна зустріти інформацію про проведення декількох вебінарів, пов'язаних з досліджуваною тематикою. Наприклад, на 09.11.2022 р. заплановано проведення вебінару «Захист від психологічного та економічного насильства в сім'ї», а 10.11.2022 р. – «Дитинство без насильства: запобігання та протидія домашньому насильству щодо дітей в умовах війни». Але не дивлячись на це, кількість випадків домашнього насильства має хвилеподібні коливання, а у джерелах можна зустріти різні статистичні дані.

Так, зокрема, Офіс Генерального прокурора повідомляє, що за період з 01.01.2022 р. по 30.06.2022 р. кількість зареєстрованих кримінальних проваджень порівняно із аналогічним періодом з 2021 році зменшилась на 52 % та становила 1005 зареєстрованих кримінальних проваджень; 232 з 1505 справ було закрито, тому обліковано в аналізованому періоді 773 відкритих кримінальних проваджень, що на 51,2 % менше ніж у 2021 році (у 2021 р. в період з 01 січня по 30 червня зареєстровано 1927 кримінальних проваджень за ст. 126-1 Кримінального кодексу України «Домашнє насильство»; 420 з 1927 було закрито, тому обліковано в аналізованому періоді 1508 відкритих кримінальних проваджень)¹. Проте, якщо порівнювати показники між 2021 р. та 2020 р., то у 2021 р. до поліції надійшло на 56 % більше звернень щодо

¹ Домашнє насильство в умовах війни: I півріччя 2022 року: звіт підготовлений Аналітичним центром ЮрФем. URL: <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/>.

домашнього насильства ніж у 2020 р. За 2021 р. до правоохоронних органів надійшло 326 тис. заяв, в той час як у 2020 р. – лише 209 тис.².

У. Митник відзначає, що за даними Генеральної прокуратури України усього у 2019 році обліковано 2554 кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї та 1068 випадків домашнього насильства (ст. 126-1 КК), а у 2018 та 2017 роках відповідно 1586 та 1341 кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї. У стані алкогольного сп'яніння у 2019 році було вчинено 857 кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї та 220 випадків домашнього насильства, за якими провадження були направлені до суду, а у 2018 та 2017 роках відповідно 550 та 466 кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї³. Натомість М. Кузнецов відзначає, що статистичні дані Національної поліції за 2018-2019 роки свідчать про те, що після ухвалення Верховною Радою України нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», кількість звернень громадян до поліції, у зв'язку з вчиненням домашнього насильства, збільшилась на 10 %⁴.

Нами також було проаналізовано статистичну інформацію про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування⁵, а також вироки за ст. 126-1 КК та отримані дані згенеровано у Таблицю 1.

² У 2021 році українці на 56% частіше зверталися до поліції через домашнє насильство. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/01/13/247140/>.

³ Митник У. М. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії домашньому насильству в Україні та країнах Європейського Союзу: дис... д-ра філос.: 081 «Право» (08 – Право) / Київський університет права НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. С. 4.

⁴ Кузнецов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2019. С. 14.

⁵ Автором проаналізовано дані Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора України за 2019 р., 2020 р., 2021 р., жовтень 2022 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Таблиця 1. Інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством і ст. 126-1 КК та результати їх досудового розслідування, а також кількість вироків за ст. 126-1 КК

	2019 р.	2020 р.	2021 р.	вересень 2022 р.
Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством				
Обліковано кримінальних правопорушень	2557	3972	4800	2447
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	2554	3636	4544	2193
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	2498	3536	4432	2102
Домашнє насильство (ст. 126-1 КК)				
Обліковано кримінальних правопорушень	1068	2213	2432	1167
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	778	1877	2176	913
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	755	1813	2112	835
Вироки суду за ст. 126-1 КК				
Кількість винесених вироків у першій інстанції	188	726	1218	657

Отже, виходячи із вищезазначеного, можна відзначити, що серед облікованих кримінальних правопорушень Офісом Генерального прокурора України виділяються «кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» та «домашнє насильство». Як відзначає Н. Стефанів, «поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» ширше за поняття «домашнє насильство», яке передбачене ст. 126-1 КК. Тому злочин, пов'язаний з домашнім насильством, – це не тільки кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК. Це також злочини, що містять кваліфікуючу

ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; злочин, поєднаний з обтяжуючою обставиною, передбаченою в п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК в частині «вчинення злочину... у присутності дитини». Звужене тлумачення і зведення поняття «злочин, пов'язаних з домашнім насильством» виключно до ознак складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК, не дає можливості використовувати комплекс механізмів для захисту жертв домашнього насильства, зокрема застосовувати термінові заборонні приписи, обмежувальні заходи тощо»⁶. Подібну точку зору висловлює і О. Харитонова, яка вказує, що кримінально-правове реагування на домашнє насильство український законодавець сконструював наступним чином: 1) поява ст. 126-1 КК «Домашнє насильство»; 2) поява в деяких складах злочинів кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; 3) поява у ст. 67 КК обтяжуючої обставини «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК) та розширення змісту п. 6 ч. 1 ст. 67 КК за рахунок «вчинення злочину ... у присутності дитини»⁷.

Протилежної точки зору висловлює Т. Нікіфорова, яка під кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством, розуміє усі суспільно небезпечні діяння, що підпадають під визначення

⁶ Однією з умов кримінальної відповідальності за домашнє насильство є те, що воно має бути систематичним – суддя ККС ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1322490/>.

⁷ Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. С. 37.

домашнього насильства, передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁸.

Отже, така дискусія серед вчених дозволяє відзначити про існування двох підходів до поняття «кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством»:

- віднесення до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, лише ст. 126-1 КК (у вузькому значенні);

- віднесення до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, значно ширшого кола діянь за критеріями, які окреслені у Конвенції ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульській конвенції) або в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (у широкому розумінні)⁹.

Не розв'язав питання щодо тлумачення поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» і Верховний Суд, а навпаки відмовив у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою прокурора, який брав участь у розгляді кримінального провадження апеляційної інстанції, щодо справ, які стосуються злочинів, пов'язаних з домашнім насильством (ухвала від 03 жовтня 2019 р. (справа № 633/666/19 провадження № 51-4906ск19); ухвала Верховного Суду від 21 жовтня 2019 р. (справа № 474/442/19 провадження № 51-5124ск19).

Аргументація відмови у касаційній скарзі прокурора виглядає таким чином: «злочин, пов'язаний із домашнім насильством, не було підтверджено в судовому засіданні, оскільки інкриміноване ОСОБА_2 правопорушення не є таким злочином у розумінні ст. 126-1 КК та суд не може розцінювати його

⁸ Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 142.

⁹ Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства: навчальний посібник / С. Романцова, Н. Устрицька, І. Гловюк та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 151.

дії як злочин за вказаною статтею, адже органами досудового слідства дії ОСОБА_2 кваліфіковано за ч. 1 ст. 125 КК»¹⁰, тобто «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» прирівнюється виключно до ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК, і якщо ознаки складу цього кримінально протиправного діяння не встановлено, суд у задоволенні скарги відмовляє.

Відповідно до п. б) ч. 1 п. ст. 3. «Визначення термінів» Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами, «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні¹¹.

Що ж стосується національного законодавства, то у ст. 1 «Визначення термінів» Закону України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнє насильство – діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє

¹⁰ Ухвала Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 03 жовтня 2019 р. Справа № 653/666/19 провадження № 51-4906ск19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84746160>.

¹¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь¹².

Такий підхід до тлумачення поняття «домашнє насильство», що закріплено у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами та Законі України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» дає підстави вважати про ширше тлумачення цього явища, а тому віднесення до «злочинів, пов'язаних з домашнім насильством» («кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством») виключно ст. 126-1 КК є не зовсім коректним і правильним.

Наш висновок також підтверджується і постановою Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 453/225/19 від 12 лютого 2020 р. щодо тлумачення поняття «злочину, пов'язаного з домашнім насильством», під яким слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину. Встановлена у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України заборона закриття кримінального провадження поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, за умови, що слідчі органи пред'явили особі таке обвинувачення і вона мала можливість захищатися від нього¹³.

Також дискусійним залишається питання щодо тлумачення такої обов'язкової ознаки як «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства». Так, наприклад, О. Дудоров та М. Хавронюк, даючи тлумачення систематичності, відзначають, що вона «означає постійну

¹² Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

¹³ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 р. Справа № 453/225/19 провадження № 51-4000кмо19.

повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеню агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості»¹⁴. На думку М. Бажанова, систематичність означає вчинення діяння більше ніж двічі (тобто три й більше), якщо протиправні дії є вираженням певної негативної тенденції в поведінці винуватої особи¹⁵.

Що ж стосується положень Особливої частини КК України, то систематичність (системність) як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення передбачена у ст. 116. «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» (... за наявності *системного* характеру такого поведіння з боку потерпілого..); ст. 120. «Доведення до самогубства» (... *систематичного* приниження її людської гідності або *систематичного* протиправного примусу до дій, що суперечать...); ст. 150-1. «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (...*систематичного* випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб..); ст. 390. «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі» (... *систематичне* порушення громадського порядку чи...) (вид. – А. С. П.). Відзначимо, що у п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2 «Про практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» роз'яснено, що систематичним приниженням людської гідності доцільно вважати тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним).

Що ж стосується судової практики щодо притягнення до відповідальності за ст. 126-1 КК, то наприклад, в одному із вироків

¹⁴ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2019. С. 78.

¹⁵ Бажанов М. І. Множественность преступлений в уголовном праве Украины. Харьков: Право, 2000. С. 56.

зазначено: «27 листопада 2018 року (*тричі*), 28 листопада 2018 року та 17 грудня 2018 року ОСОБА_2 було притягнуто до відповідальності, передбаченої ч. 2 ст. 173-2 КУАП, за вчинення, відповідно, 06 жовтня 2018 року, 20 листопада 2018 року, 22 листопада 2018 року, 26 липня 2018 року та 30 листопада 2018 року домашнього насильства відносно опікуна ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2»¹⁶; в іншому – «ОСОБА_1 *систематично*, протягом 2018 та по 14 лютого 2019 року, перебуваючи за місцем свого проживання за адресою АДРЕСА_1, вчиняє домашнє насильство відносно своєї матері ОСОБА_2. Так, за вчинення насильства в сім'ї протягом вказаного періоду часу на ОСОБА_1 *неодноразово* було складено протоколи про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 173-2 КУПАП, та за вказані адміністративні правопорушення постановами Новоград-Волинського міськрайонного суду в Житомирській області ОСОБА_1 було визнано винним. Не зважаючи на це, ОСОБА_1 на шлях виправлення не стає та продовжує вчиняти домашнє насильство відносно матері, а саме, висловлює в її сторону слова образи, погроз, влаштовує сварки, виганяє з власного будинку, що призвело до психологічних страждань та розладів здоров'я у ОСОБА_2»¹⁷. Це вказує на відсутність єдиного підходу щодо тлумачення терміну «систематичність».

Зважаючи на таку ситуацію, у постанові Верховного Суду від 25.02.2021 р. у справі № 583/3295/19, суд звернув увагу на наступне: «словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм (фізичного, психологічного чи економічного) *втретє*, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення,

¹⁶ Вирок Суворовському районного суду м. Одеси від 25 березня 2019 р. Справа № 523/3115/19 провадження №1-кп/523/817/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80666863>.

¹⁷ Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 11 жовтня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84898600>.

чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази»¹⁸. Тобто, як відзначає І. Гловюк, систематичність означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати від ступеню агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості¹⁹.

Проте, чи враховують суди вищезазначену постанову? Важко сказати, адже, зокрема, у справі № 345/5344/21 суд відзначає: «ОСОБА_3, перебуваючи на профілактичному обліку у секторі превенції Калуського РВП ГУНП в Івано-Франківській області як «кривдник», в порушення вимог ст. 28 Конституції України, згідно якої кожен має право на повагу до його гідності, а також в порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», усвідомлюючи суспільно небезпечний та протиправний характер своїх дій, передбачаючи їх наслідки та свідомо бажаючи їх настання, умисно та безпричинно, *протягом тривалого часу*, знаходячись по місцю свого проживання, що за адресою: АДРЕСА_1 *систематично* вчиняв по відношенню до своєї колишньої дружини ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, яка є інвалідом 1 групи по зору, психологічне насильство, яке виразилось у словесних образах, погрозах, висловлюваннях нецензурною лайкою в її бік, приниженні, що погіршило якість її життя, із

¹⁸ Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 25 лютого 2021 р. Справа № 583/3295/19 Номер провадження в апеляційному суді 11-кп/816/627/20 Провадження № 51-6189 км 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443?fbclid=IwAR2aJUinLcZMpX3XOCAhPmcuEyFAyXpQfYTVUW7O7nklrhO09QsLXyтуg>

¹⁹ Домашнє насильство у світлі національного законодавства та практики ЄСПЛ: адвокат Ірина Гловюк. URL: https://advokatpost.com/domashnie-nasylstvo-u-svitli-natsionalnoho-zakonodavstva-ta-praktyky-iespl-advokat-iryna-hloviuk/?fbclid=IwAR2i8QvQFdv-sCqOuES0qJKDmHTgPqzkC_iW6EILo9vac0AbSyZwQBVOlf4

супроводженням відчуття глибокого душевного страждання»²⁰, що вказує на те, що тлумачення обов'язкової ознаки «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» залишається незрозумілим і навіть після його роз'яснення.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, можна відзначити, що встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство з одного боку дозволило відверто говорити про існування цього явища в нашому суспільстві. Разом з тим, аналіз практики притягнення до відповідальності за ст. 126-1 КК вказує про відсутність єдиних підходів щодо тлумачення термінів «кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» та «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» навіть після їх роз'яснення Верховним Судом. Це говорить про необхідність узагальнення судової практики (станом на 06.11.2022 р. – загальна кількість вироків у першій інстанції 2137) та врахування рішень Європейського суду з прав людини за цією категорією справ, що сприятиме виробленню консенсусу в правозастосовній практиці.

Список використаних джерел

1. Домашнє насильство в умовах війни: І півріччя 2022 року: звіт підготовлений Аналітичним центром ЮрФем. URL: <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viyny/> (дата звернення 06.11.2022).
2. У 2021 році українці на 56% частіше зверталися до поліції через домашнє насильство. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/01/13/247140/> (дата звернення 06.11.2022).
3. Митник У. М. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії домашньому насильству в Україні та країнах Європейського Союзу: дис... д-ра філос.: 081 «Право» (08 – Право) / Київський університет права НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 269 с.
4. Кузнєцов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ПрАТ

²⁰ Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 29 грудня 2021 р. Справа №345/5344/21 провадження № 1-кп/345/409/2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102281543>.

«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2019. 245 с.

5. Однією з умов кримінальної відповідальності за домашнє насильство є те, що воно має бути систематичним – суддя ККС ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1322490/> (дата звернення 06.11.2022).

6. Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2018. 344 с.

7. Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.

8. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства: навчальний посібник / С. Романцова, Н. Устрицька, І. Гловюк та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лащук, С. Романцової. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

9. Ухвала Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 03 жовтня 2019 р. Справа № 653/666/19 провадження № 51-4906ск19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84746160> (дата звернення 06.11.2022).

10. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 06.11.2022).

11. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 06.11.2022).

12. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 р. Справа № 453/225/19 провадження № 51-4000кмо19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87602679> (дата звернення 06.11.2022).

13. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

14. Бажанов М. И. Множественность преступлений в уголовном праве Украины. Харьков: Право, 2000. 128 с.

15. Вирок Суворовському районного суду м. Одеси від 25 березня 2019 р. Справа № 523/3115/19 провадження №1-кп/523/817/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80666863> (дата звернення 06.11.2022).

16. Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 11 жовтня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84898600> (дата звернення 06.11.2022).

17. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 25 лютого 2021 р. Справа № 583/3295/19 Номер провадження в апеляційному суді 11-кп/816/627/20 Провадження № 51-6189 км 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443?fbclid=IwAR2aJUinLcZMpX3XOC AhPmcurEYfAYXpQfYTVUW7O7nklrhO09QsLXyтуg> (дата звернення 06.11.2022).

18. Домашнє насильство у світлі національного законодавства та практики ЄСПЛ: адвокат Ірина Гловюк. URL: https://advokatpost.com/domashnie-nasylstvo-u-svitli-natsionalnoho-zakonodavstva-ta-praktyky-iespl-advokat-iryna-hloviuk/?fbclid=IwAR2i8QvQFdv-sCqOuES0qJKDmHTgPqzkC_iW6EILo9vac0AbSyZwQBVOIf4 (дата звернення 06.11.2022).

19. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 29 грудня 2021 р. Справа №345/5344/21 провадження № 1-кп/345/409/2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102281543> (дата звернення 06.11.2022).

REFERENCES

1. Domashnie nasylstvo v umovakh viiny: I pivrichchia 2022 roku: zvit pidhotovlenyi Analitychnym tsentrom YurFem. URL: <https://jurfem.com.ua/domashnie-nasylstvo-reahuvannya-v-umovakh-viiny/> [in Ukrainian].

2. U 2021 rotsi ukraintsi na 56% chastishe zvertalysia do politsii cherez domashnie nasylstvo. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/01/13/247140/> [in Ukrainian].

3. Mytnyk, U. (2021). Criminal legal and criminological counterwork to domestic violence in Ukraine and the countries European Union. *Dissertation research for the degree of PhD*. Kiev [in Ukrainian].

4. Kuznetsov, M. (2019). Domestic violence: criminological characterization and prevention. *Candidate's thesis*. Kiev [in Ukrainian].

5. Odniiieu z umov kryminalnoi vidpovidalnosti za domashnie nasylstvo ye te, shcho vono maie buty systematychnym – suddia KKS VS. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1322490/> [in Ukrainian].

6. Kharytonova, O.V. (2018). Kliuchovi zasady hendernoї polityky v kryminalnomu pravi Ukrainy ta osnovni napriamy reform shchodo protydiv nasylstvu stosovno zhinok ta domashnomu nasylstvu: naukovo-praktychnyi posibnyk. Kharkiv: TOV «Vyd-vo «Prava liudyny» [in Ukrainian].

7. Nikiforova, T.I. (2020). Teoriia i praktyka zastosuvannia zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru: navchalnyi posibnyk. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova [in Ukrainian].

8. Romantsova, S., Ustrytska, N., Hloviuk, I. & in. (2022). Kvalifikatsiia ta osnovy metodyky rozsliduvannia domashnoho nasylstva: navchalnyi posibnyk / I. Hloviuk, N. Lashchuk, S. Romantsovoi (Ed.). Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

9. Ukhvala Verkhovnoho Sudu kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 03 zhovtnia 2019 r. Sprava № 653/666/19 provadzhennia № 51-4906sk19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84746160> [in Ukrainian].

10. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotby iz tsymy yavyschamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian].

11. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 2017 r. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

12. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 12 liutoho 2020 r. Sprava № 453/225/19 provadzhennia № 51-4000kmo19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87602679> [in Ukrainian].

13. Dudorov, O.O., Khavroniuk, M.I. (2019). Vidpovidalnist za domashnie nasylstvo i nasylstvo za oznakoiu stati (naukovo-praktychnyi komentar novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) / M. I. Khavroniuk (Ed.). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

14. Bazhanov, M.Y. (2000). Mnozhestvennost prestuplenyi v uholovnom prave Ukrayny. Kharkov: Pravo [in Ukrainian].

15. Vyrok Suvorovskomu raionnoho sudu m. Odesy vid 25 bereznia 2019 r. Sprava № 523/3115/19 provadzhennia №1-kp/523/817/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80666863> [in Ukrainian].

16. Vyrok Novohrad-Volynskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 11 zhovtnia 2019 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84898600> [in Ukrainian].

17. Postanova Verkhovnoho Sudu kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 25 liutoho 2021 r. Sprava № 583/3295/19 Nomer provadzhennia v apeliatsiinomu sudi 11-kp/816/627/20 Provadzhennia № 51-6189 km 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443?fbclid=IwAR2aJUinLcZMpX3XOCAhPmcurEyFAyXpQfYTVUW7O7nklrhO09QsLXytyug> [in Ukrainian].

18. Domashnie nasylstvo u svitli natsionalnoho zakonodavstva ta praktyky YeSPL: advokat Iryna Hloviuk. URL: <https://advokatpost.com/domashnie-nasylstvo-u-svitli-natsionalnoho-zakonodavstva-ta-praktyky-iespl-advokat-iryna->

hloviuk/?fbclid=IwAR2i8QvQFdv-

sCqOuES0qJKDmHTgPqzkC_iW6EILo9vac0AbSyZwQBVOlf4 [in Ukrainian].

19. Vyroky Kaluskoho miskraionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 29 hrudnia 2021 r. Sprava №345/5344/21 provadzhennia № 1-kp/345/409/2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102281543> [in Ukrainian].

Politova A. S. Practice of bringing to criminal liability on Article 126-1 of Criminal Code and ways of increasing its efficiency

In connection with the ratification of the Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena (Istanbul Convention), the issue of the practice of prosecution under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. The article notes that the problem of combating domestic violence constantly attracts the attention of not only forensic scientists, but also judges, lawyers, and human rights defenders.

Statistical data on the number of cases of domestic violence were considered. It is emphasized that when interpreting the concept of «criminal offenses related to domestic violence», referring to them only Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine is not entirely correct and correct, since the concept of «domestic violence» enshrined in the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena and the Law of Ukraine of December 7, 2017 No. 2229-VIII «On prevention and combating domestic violence» is broader than the law of Ukraine on criminal liability.

The existing approaches to the interpretation of such a mandatory feature of the composition of a criminal offense as «systematic perpetration of physical, psychological or economic violence» were studied and the lack of unity in judicial practice regarding its interpretation was noted. Attention is focused on the decision of the Supreme Court dated February 25, 2021 in case No. 583/3295/19, where its interpretation is given and problematic issues of the use of this decision by the courts are considered. A conclusion was drawn on the need to generalize judicial practice (as of November 6, 2022 – the total number of verdicts in the first instance is 2,137) and to take into account the decisions of the European Court of Human Rights in this category of cases when sentencing.

Key words: *violence, domestic violence, criminal offenses related to domestic violence, criminal liability, systematicity, court sentence, prevention of violence.*

УДК 343.37

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267201>

О. Е. Радутний,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА НОВИХ ФОРМ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті викладені пропозиції щодо внесення змін до окремих статей Розділу VII «Кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України, розглянуто новітні тенденції розвитку економічних відносин (економіка спільного споживання, гіг-економіка, IV Промислова революція, Індустрія 4.0) та пов'язаних з ними соціальних укладів (Метавсесвіт, Глобальний перерозподіл всього), що спираються на досягнення науково-технічного прогресу (штучний інтелект, блокчейн, Великі дані, Всеосяжний Інтернет). На підставі здійсненого аналізу окреслено коло перспективних питань та запропоновано перші кроки на шляху до їх розв'язання.

Ключові слова: економіка, господарська діяльність, економіка спільного споживання, мережева економіка, економіка спільної участі, Метавсесвіт, штучний інтелект, Всеосяжний інтернет, Великі дані, кримінальне правопорушення, злочин, децентралізована юридична особа, Всесвітній економічний форум, Глобальний перерозподіл всього, IV Промислова революція, Індустрія 4.0, віртуальна реальність, доповнена реальність, змішана реальність, гіг-економіка, фріланс, плоди отруйного дерева.

Постановка проблеми й актуальність теми. Одним з найбільш ретельно продуманих та систематизованих проєктів опису майбутніх відносин у сфері економіки та інших сфер суспільного життя виступає концепція Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, WEF), заснованого у 1971 р. в Женеві (Швейцарія). Його ідеологічне підґрунтя базується на ідеї Глобального перерозподілу всього (Redistribution of Everything), що тісно пов'язана з задумом IV Промислової революції (The Fourth Industrial Revolution) або Індустрії 4.0 (Industry 4.0)¹. Відповідно до Порядку денного WEF

¹ Клаус Шваб. Четвертая промышленная революция. Пер. с англ. The Fourth Industrial Revolution by Klaus Schwab. Изд-во Форс, 2019. С. 190.

скликання 2021 р.² до уваги запропоновано сценарій спільного економічного та політичного майбутнього «Велике перезавантаження» (Great Reset) до 2030 р.

Разом з тим, досягнення науково-технічного прогресу (штучний інтелект, Всеосяжний Інтернет, блокчейн, Великі Дані, криптовалюта, смарт-контракт тощо), на які спирається Індустрія 4.0 та Глобальний перерозподіл, у значній мірі обумовлюють вплив на традиційні форми здійснення господарської діяльності і появу нових економічних укладів та комунікативних просторів (Метавсесвіт). У зв'язку з цим виникає потреба безперервного вдосконалення норм Розділу VII Особливої частини «Кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності» Кримінального кодексу України (надалі – КК), а так само багатьох інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Належну увагу питанням охорони прав, законних інтересів та охоронюваних свобод суб'єктів економічної діяльності приділено у роботах таких правників, як П. П. Андрушко, В. С. Батиргареева, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. М. Готін, В. В. Висоцька, Р. А. Волинець, В. О. Глушков, Н. А. Гуторова, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, М. В. Карчевський, В. М. Киричко, П. М. Коваленко, А. А. Музика, М. І. Мельник, І. І. Митрофанов, О. М. Литвинов, Т. О. Михайліченко, В. О. Навроцький, М. І. Панов, М. М. Панов, О. І. Перепелиця, Н. О. Петричко, О. Е. Радутний, В. Я. Тацій, Т. М. Тертиченко, Є. Л. Стрельцов, В. В. Сташис, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, П. Л. Фрис та багатьох інших. Утім, зазначена тема продовжує залишатися актуальною і потребує свого розвитку з огляду на перманентну зміну соціально-економічних та політичних укладів.

Метою статті є виявлення окремих тенденцій розвитку глобальної економіки з огляду на необхідність своєчасної та ефективної кримінально-

² The Great Reset You'll Own Nothing and Be Happy World Economic Forum Commercial WEF Advertisement AD. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aztvWxRKqDQ> (дата звернення: 11.11.2022).

правової охорони сфери господарської діяльності з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу (штучний інтелект, Всеосяжний Інтернет, блокчейн, Великі Дані, криптовалюта, смарт-контракт тощо), а так само появи та існування нових соціальних укладів (Глобальний перерозподіл, Велике перевантаження) та комунікативних просторів (Метавсесвіт).

Виклад основного матеріалу. Суттєві трансформації практично у всіх сферах соціальних відносин вимагають відповідного реагування з боку законодавця, у зв'язку з чим стає очевидною необхідність відповідних напрацювань у трьох основних напрямках вдосконалення відповідальності за окремі кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності: 1) декриміналізація діянь, які передбачені Розділом VII Особливої частини КК, але втратили певний рівень суспільної небезпечності; 2) вдосконалення чинних кримінально-правових норм; 3) криміналізація нових форм суспільно-небезпечної поведінки в сфері економіки та господарської діяльності суспільства.

На підставі цього вбачається обґрунтованою потреба у певних змінах, зокрема:

1) повернення відповідальності за товарну контрабанду за ст. 201 КК шляхом доповнення переліку її предметів формулюванням «товарів, валюти або валютних цінностей у значному, великому або особливо великому розмірі», що дозволить акцентувати на основній суспільно негативній спрямованості зазначеного явища та уникнути дріб'язкової деталізації стосовно інших предметів кримінальних правопорушень, зокрема, лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201-1 КК), бурштину, валюти та валютних цінностей тощо;

2) декриміналізація відповідальності за незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізацію та переміщення дисків для лазерних систем

зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК), адже на сьогодні вказаний носій, сировина та протиправні дії щодо нього не мають такого суттєвого значення в інформаційному обігу, як це було актуально станом на 2002 р., коли чинний КК було доповнено відповідною нормою;

3) декриміналізація формального складу кримінального правопорушення у вигляді внесення в документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи-підприємця, завідомо неправдивих відомостей, а також умисне подання для проведення такої реєстрації документів, які містять завідомо неправдиві відомості (ст. 205-1 КК), внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників завідомо неправдивих відомостей (ст. 220-1 КК), надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності (ст. 222 КК), що за відсутність істотної шкоди не містить відповідного ступеню суспільної небезпеки;

4) заміна з'єднувальної сполуки «та» на роз'єднувальну «або» у складі протидії законній господарській діяльності (ч. 1 ст. 206 КК), використання якої сьогодні вимагає не наявність альтернативи, але поєднання діянь у вигляді «захоплення цілісного майнового комплексу, його частини, будівель, споруд, земельної ділянки, об'єктів будівництва, інших об'єктів» та «незаконного припинення або обмеження діяльності на цих об'єктах» та «обмеження доступу до них»;

5) заміна тексту «до притягнення до кримінальної відповідальності сплавила податки» в ч. 4 ст. 212 КК, в якій передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) на формулювання «до повідомлення їй про підозру у вчиненні цьо-

го кримінального правопорушення» (як це недвозначно передбачено, зокрема, в ч. 6 ст. 255, ч. 2 ст. 255-2 КК та багатьох інших), адже відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 р. (справа про депутатську недоторканість) кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду;

б) заміна тексту «до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки» в ч. 4 ст. 212-1 КК, в якій передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) на формулювання «до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього кримінального правопорушення» за вищенаведені аргументи;

7) виключення фінансових санкцій та пені з формулювання «відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)» в ч. 4 ст. 212 КК, адже останні не є шкодою державі, натомість виступають формою відповідальності, яка додатково покладається на правопорушника;

8) виключення фінансових санкцій та пені з формулювання «відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)» в ч. 4 ст. 212-1 КК, адже останні не є шкодою державі, натомість виступають формою відповідальності, яка додатково покладається на правопорушника;

9) заміна у ч. 1 ст. 231 КК формулювання «умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» текстом «збирання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю», до якого має відношення спричинення істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, з огляду на встановлену чинним законодавством адміністративну відповідальність за отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця (ст. 164-3 КУпАП) тощо.

Разом з тим, слід більш уважно придивитися до паростків нових соціальних зв'язків, зокрема, Метавсесвіту³ як нової правової, економічної та соціальної реальності, а так само до фактичного оновлення статусів учасників існуючих правовідносин (зокрема, digital human being – цифрова людина як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення⁴) і тих, що перебувають на етапі окреслення та побудови, але стають дедалі помітними і не можуть бути описані в межах застарілих систем (штучний інтелект (AI) як суб'єкт правових відносин у найближчому майбутньому⁵).

Метавсесвіт (англ. Metaverse, від грец. μετά- та universe) можливо розглядати як: 1) мережу віртуальних світів на підґрунті соціальної взаємодії; 2) віртуальний простір, в якому правові персони (фізичні особи, юридичні особи, держави) та їх аватари⁶, можуть взаємодіяти між собою та іншими цифровими об'єктами за допомогою технологій віртуальної реальності (virtual reality), доповненої реальності (augmented reality) або змішаної реальності (mixed reality); 3) наступну ітерацію Інтернету, де можна навчатися, розважатися, жити та працювати, комбінуючи свою активність оффлайн та онлайн. Так, на платформі Chaarmi.com серед інших просторів побудовано віртуальний університет, в аудиторіях та лекційних залах якого можуть зустрічатися аватари викладачів та студентів. В Україні створена та активно розвивається Асоціація «Метавсесвіт-UA» (Association Metaverse-UA – <https://association.metaverse-ua.com.ua/>), яка плідно співпрацює з провідними архітекторами, розробниками та дизайнерами Метавсесвіту у будь-якій точці світу.

³ Радутний О. Е., Костенко О. В. Блокчейн і Метавсесвіт: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*: електронне наукове фахове видання / редкол.: Т. О. Коломоець та ін. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022. № 9. С. 499–507. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/123/> URL: http://lsej.org.ua/9_2022/9_2022.pdf (дата звернення: 11.11.2022).

⁴ Радутний О. Е. Правовий статус та характеристика цифрової людини. *Інформація і право: науковий журнал* / редкол.: В. Г. Пилипчук та ін. Київ: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, 2021. № 4 (39). С. 35–52.

⁵ Радутний О. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві. *Юридичний журнал «Право України»*, 1/2018. С. 123–136.

⁶ Аватар – графічне (двомірне, трьохмірне) зображення користувача, його 3D-модель або персоніфікація у Метавсесвіті.

Сьогодні власні виокремлені метавсесвіти мають такі корпорації як Nvidia, Facebook, Microsoft, Machine Brick, Baidu, ByteDance, Animoca, Decentraland, Epic Games, Nolan Consulting, UnitySDK, Mojang тощо. Не виключається, що у найближчому майбутньому до них можуть приєднатися окремі держави, у зв'язку з чим гостро постане питання внутрішнього правового регулювання цих роз'єднаних або об'єднаних метавсесвітів, а так само питання суверенітету та його співвідношення з положеннями «внутрішнього» законодавства (User Rules), яке поки що цілком відноситься до компетенції відповідних корпорацій.

Покладаються обґрунтовані сподівання на те, що Метавсесвіт сприяє позитивному оновленню економічної сфери завдяки розміщенню персоналізованої реклами з геоконтексною прив'язкою (geo targeting – метод видачі вмісту, що відповідає географічному положенню відвідувача), коли виробники одягу, взуття та фурнітури одержать можливість продавати свої продукти комбіновано у Метавсесвіті та реальному світі, одержить новий поштовх економіка спільного споживання (sharing economy), використання криптовалют та NFT тощо.

За оцінками компанії Grayscale⁷, у найближчий час річний виторг окремих ділянок Метавсесвіту досягне 1 трлн доларів США, завдяки чому цей сектор складе потужну конкуренцію Web 2.0. Так, 25 листопада 2021 р. корпорація Decentraland оголосила про найбільший в історії продаж віртуальної землі за рекордні 2,4 млн доларів США⁸: придбана ділянка знаходиться в районі «Fashion Street» на карті Decentraland і новий власник Tokens.com використовуватиме її для проведення цифрових модних заходів та в якості платформи для продажу віртуального одягу для аватарів. У жовтні 2021 р.

⁷ The Metaverse Web 3.0 Virtual Cloud Economies / Grayscale Research, November 2021/ URL: https://grayscale.com/wp-content/uploads/2021/11/Grayscale_Metaverse_Report_Nov2021.pdf (дата звернення: 11.11.2022).

⁸ Decentraland (MANA) annonce le Record de vente d'un terrain métavers: \$2.4 millions / Investing.com – Cryptomonnaies, 24/11/2021 URL: <https://web.archive.org/web/20211221163458/https://fr.investing.com/news/cryptocurrency-news/decentraland-mana-annonce-le-record-de-vente-dun-terrain-metavers-24-millions-2055556> (дата звернення: 11.11.2022).

аукціонний дім Sotheby's запустив платформу цифрового мистецтва під назвою Metaverse, де пропонуватимуть ретельно відібрані NFT⁹. У січні 2022 р. бренд H&M отримав власний концепт віртуального магазину в Метавесвіті CEEK City¹⁰. У лютому 2022 р. у Метавесвіті Decentraland пройшло перше весілля (для реєстрації шлюбу пара з Фініксу, що в Аризоні, Райан і Кендіс Херлі запросили юридичну компанію Rose Law Group, у церемонії брали участь представник суду, свідки та близько 2 тис. гостей)¹¹.

Американський софтверний гігант Microsoft зробив перший крок до створення свого метавесвіту («цифрового світу, населеного цифровими двійниками людей, місць та речей») і вирішив почати зі зміни традиційного офісного життя, тож компанія оголосила, що вже в першому півріччі 2022 р. в його сервісі відеоконференцій Teams з'являться віртуальні простори та 3D-аватари для спілкування, обміну даними та роботи¹².

Репер Snoop Dogg заявив про бажання перенести свій лейбл Death Row Records в метавесвіт, також він випустив альбом на технології блокчейн у вигляді NFT¹³. Фірма Victoria's Secret планує відкрити свої представництва у метавесвіті, для цього компанія подала заявки на реєстрацію нових торгових марок. Мережа ресторанів швидкого харчування McDonald's планує відкрити власні заклади в метавесвіті, де буде приймати замовлення з доставкою їжі додому, і подала в Відомство з патентів та товарних знаків США більше десяти заявок на реєстрацію товарних знаків, що стосуються віртуальних хар-

⁹ Sotheby's Metaverse / metaverse.sothebys.com. URL: <https://web.archive.org/web/20220220021543/https://metaverse.sothebys.com> (дата звернення: 11.11.2022).

¹⁰ Бренд H&M отримав власний концепт віртуального магазину в метавесвіті. *24Техно*, 4 січня 2022. URL: https://24tv.ua/tech/brend-hm-otrimav-vlasniy-kontsept-virtualnogo-novini-tehnologiy_n1834915 (дата звернення: 11.11.2022).

¹¹ У Метавесвіті Decentraland пройшло перше весілля. URL: <https://web.archive.org/web/20220209101616/https://thepage.ua/ua/news/u-metavsesviti-zigrali-pershe-vesillya> (дата звернення: 11.11.2022).

¹² John Roach. Mesh for Microsoft Teams aims to make collaboration in the 'metaverse' personal and fun / Microsoft, November 2, 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20220208171242/https://news.microsoft.com/innovation-stories/mesh-for-microsoft-teams/> (дата звернення: 11.11.2022).

¹³ Пишкін С. Сноор Dogg перенесе хіп-хоп лейбл в метавесвіт. *РБК-Україна*, 17 лютого 2022 р. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/snoop-dogg-pereneset-hip-hop-leybl-metavselennyu-1645089796.html> (дата звернення: 11.11.2022).

чових продуктів та напоїв, зокрема, NFT та керування віртуальним рестораноном онлайн з доставкою додому¹⁴. У лютому 2022 р. всесвітньо відомий банк JPMorgan першим з великих банків відкрив своє представництво у Метавсесвіті¹⁵.

Утім, кожний метавсесвіт або загальний Метавсесвіт може одержати у спадщину від реального світу традиційні проблеми (крадіжка, шахрайство, насильство, зловживання правами, невиконання обов'язків тощо), а так само генерувати нові, серед яких слід виділити наступні:

- проблема угоди користувача, яку у більшості випадків залишають поза належною увагою (для ілюстрації чого британський онлайн-продавець комп'ютерних ігор GameStation додав у відповідну угоду користувача пункт, згідно з яким покупець віддає свою душу у вічне користування магазину, в результаті чого 7500 осіб, що становить 88% покупців, формально погодилися на пропозицію¹⁶);
- зловживання відсутністю прозорості алгоритмів, непередбачувана поведінка «чорної скриньки» штучного інтелекту, який наділений повною обізнаністю про принципи своєї побудови і роботи, здатністю до самонавчання, саморозвитку, рекурсивного самовдосконалення, що ставить під сумнів можливість контролю з боку людини, у тому числі у зв'язку з відсутністю єдиного вразливого ядра, коли певний алгоритм штучного інтелекту розпорошений всюди за технологією блокчейну (blockchain) та в мережі Всесвітнього Інтернету (Internet of Everything);

¹⁴ Lenihan, Rob. McDonald's, Victoria's Secret Join the Metaverse? Because, of Course. Victoria's Secret and McDonald's join a growing list of companies looking to set up shop in the metaverse for no particular reason / Feb 14, 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220217145526/https://www.thestreet.com/investing/virtual-big-mac-mcdonalds-is-heading-to-the-metaverse> (дата звернення: 11.11.2022).

¹⁵ Зятюк С. У метавсесвіті з'явився перший великий банк з Волл-стріт. *24Бізнес*, 16 лютого 2022 р. URL: https://24tv.ua/business/metavsseviti-zyavivsvya-pershiy-velikiy-bank-voll-strit_n1869311 (дата звернення: 11.11.2022).

¹⁶ Блу Яна. Тисячі людей продали свої душі заради гри – власник онлайн-магазину підступно схитрував у договорі про покупку (7,5 тисяч осіб продали свої душі онлайн-магазину). *Знай. UA*, 1 червня 2020 р. URL: <https://znaj.ua/popcorn/314571-tisyachi-lyudey-prodali-svoji-dushi-zaradi-gri-vlasnik-onlayn-magazinu-pidstupno-shitruvav-u-dogovori-pro-pokupku> (дата звернення: 11.11.2022).

- привласнення та(або) використання чужої особистості або аватару, в тому числі шляхом підробки та(або) копіювання генетичних особливостей біологічного тіла та(або) інформаційної особистості через опанування її цифрової ідентичності та цифрового сліду;
- згвалтування або інше насильство по відношенню до віртуального персонажу (аватару), чим спричинюється шкода його власнику через майже повне ототожнення (так, у справі, яку розслідувала поліція Бельгії, комп'ютерний вірус дозволив агресору отримати повний контроль над аватаром потерпілої особи у грі Second Life та графічно вчинити над ним жорстоку сексуальну наругу¹⁷) тощо.

Тож не є дивним, що компанія Meta (Facebook), заявила про введення функції особистого простору у своїх метавсвітах Horizon Worlds та Horizon Venues, що сталося після скарг на домагання у віртуальній реальності¹⁸. Пізніше метавсвіт AltspaceVR також ввів межі особистого простору, які автоматично включені для всіх аватарів¹⁹.

Крім аватарів та інших віртуальних утворень до суб'єктів Метавсвіту можуть приєднатися децентралізовані юридичні особи (DAO), які вже існують у світі реальних фізичних осіб, юридичних осіб та держав. Їх правовою специфікою виступає відсутність виконавчого органу, що здійснює організаційно-розпорядчу або адміністративно-господарську функцію у традиційному розумінні²⁰. Зазначені функції в DAO здійснюються «позаперсонально»

¹⁷ Duranske Benjamin. Reader Roundtable: «Virtual Rape» Claim Brings Belgian Police to Second Life / Virtually Blind – Virtual Law – Legal Issues That Impact Virtual Worlds, April 24th, 2007. URL: <http://virtuallyblind.com/2007/04/24/open-roundtable-allegations-of-virtual-rape-bring-belgian-police-to-second-life/> (дата звернення: 11.11.2022).

¹⁸ Clayton, Molly. Mother says she was virtually groped by three male characters within seconds of entering Facebook's online world Metaverse / The Mail on Sunday, 29 Jan 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220209101616/https://www.dailymail.co.uk/news/article-10455417/Mother-43-avatar-groped-three-male-characters-online-Metaverse.html> (дата звернення: 11.11.2022)/.

¹⁹ Kipman, Alex. Making AltspaceVR a Safer Space / AltspaceVR, February 16, 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220217145527/https://altvr.com/making-altspacevr-a-safer-space/> (дата звернення: 11.11.2022).

²⁰ Радутний О. Е. Право та окремі аспекти світу атомів і бітів (робототехніка, штучний інтелект, цифрова людина. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головін та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 13–29.

(тобто, за відсутність відповідної фізичної особи) за допомогою технології блокчейн та смарт-контракту. Тож, неодмінно постане питання щодо неможливості визначення суб'єкта відповідальності за кримінальні правопорушення в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

У доповіді PricewaterhouseCoopers для Європейської комісії 2013 р.²¹ згадана економіка спільної участі (sharing economy, мережева економіка) визначається як така, що базується на наданні доступу до певних благ за принципом peer-to-peer (P2P, рівний до рівного – варіант архітектури системи з мережею з рівноправних вузлів, що також використовується в блокчейні). В цій моделі учасники-споживачі платять за право тимчасового використання (доступу) до ресурсу, який належить іншим учасникам (їх теж називають споживачами). Спростити сумісне споживання допомагають віртуальні майданчики (мобільні додатки або платформи), що дозволяє значно знизити транзакційні та фонові витрати, зокрема, з приводу усунення розбіжностей²².

В економіку спільного споживання тісно вплетена гіг-економіка (*Gig Economy*) – модель трудових відносин, що ґрунтується на короткострокових контрактах або неформальних домовленостях, прикладами якої є також сервіси Uber, Lyft, TaskRabbit, GrubHub, Postmates та інші. В її межах учасникам трудових відносин замість довгострокового найму пропонується самозайнятість типу freelance (вільний найм), платформи для одержання нестабільного доходу типу Uber, повна або часткова відмова від офісних приміщень з фактичним спонуканням облаштувати робоче місце самостійно (мати транспорт-

²¹ The Sharing Economy Accessibility Based Business Models for Peer-to-Peer Markets Business Innovation Observatory Contract No 190/PP/ENT/CIP/12/C/N03C01 – Authors: Kristina Dervojeda, Diederik Verzijl, Fabian Nagtegaal, Mark Lengton & Elco Rouwmaat, PwC Netherlands, and Erica Monfardini & Laurent Frideres, PwC Luxembourg. Coordination: Directorate-General for Enterprise and Industry, Directorate B «Sustainable Growth and EU 2020», Unit B3 «Innovation Policy for Growth». European Union, September 2013. URL: https://web.archive.org/web/20141021082307/http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/business-innovation-observatory/files/case-studies/12-she-accessibility-based-business-models-for-peer-to-peer-markets_en.pdf (дата звернення: 11.11.2022).

²² Goodwin Tom, 'The Battle Is for the Customer Interface' (TechCrunch, March 4, 2015). URL: <https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface> (дата звернення: 11.11.2022).

ний засіб, оргтехніку, ліцензійні програми та оплачений доступ до Інтернету у себе вдома тощо) за власний кошт.

Утім, залишається відкритим питання про те, хто є власником всього або більшої частини майна у реальному просторі або Метавсесвіті, якщо інші суб'єкти (споживачі) мають у найближчому майбутньому стати лише орендарями та користувачами, як це передбачає згаданий сценарій «Велике перезавантаження» (Great Reset) Всесвітнього економічного форуму 2021 р. Якщо таким кінцевим бенефіціаром виявиться Старший брат (Big Brother, суб'єкт за романом Дж. Орвелла «1984») чи інший узурпатор (у вигляді окремої особи, держави або корпорації), то це означатиме наявність у підгрунті ідеї економіки спільного споживання хибного коріння, яке відповідно до доктрини «плодів отруйного дерева»²³ здатне нейтралізувати будь-які позитивні аспекти.

Крім того, проблема соціальної незахищеності працівників і розмиття меж відповідальності роботодавців²⁴, здатна поширитися на прилеглі сфери економічних та трудових відносин і стати негативним, але привабливим прикладом для інших. Так, з початку пандемії викладачу університету за умовчанням виявилось необхідним самому обладнати своє робоче місце, зокрема, мати відповідну оргтехніку (ноутбук або стаціонарний комп'ютер), ліцензійні програми та оплачений Інтернет. З початку повномасштабної агресії росії та білорусі проти України з 24 лютого 2022 р. викладач мав самостійно врятуватися без будь-якого плану з боку роботодавця, облаштуватися на новому місці та знову самостійно організувати його в якості робочого з тим, щоб мати шанс бути включеним у відновлений навчальний процес та одержувати

²³ Доктрину «плодів отруйного дерева» (fruit of the poisonous tree) використовує у своїй практиці Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, зокрема, у справах № 488/2433/15, № 676/3183/15-к, № 153/109/17, № 664/506/16-к тощо та ЄСПЛ у справах «Гефген проти Німеччини», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України» «Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України» тощо.

²⁴ What Motivates Workers in the Gig Economy? Wharton's Gad Allon discusses his research on what drives decisions for gig economy workers / Wharton University of Pennsylvania, Knowledge@Wharton, Jan 07, 2019. URL: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/what-motivates-workers-in-the-gig-economy> (дата звернення: 11.11.2022).

заробітну плату. Можливо, в якості наступного кроку після нанесення загарбниками суттєвої шкоди енергетичній системі нашої країни, роботодавець буде співпрацювати лише з тими працівниками, які додатково до вищезгаданого та знову за власний кошт мають автономний генератор.

Таким чином, в контексті нових викликів в сфері захисту економічної, трудової та(або) господарської діяльності як важливих складових суспільного життя, актуальним стає пошук відповідей на наступні принципові питання: 1) чи є належним чином збалансовані права та обов'язки суб'єктів Метавсесвіту, економіки спільного споживання (sharing economy), гіг-економіки (gig economy), у зв'язку з чим які нові форми суспільно небезпечної поведінки можливо передбачити заздалегідь; 2) хто є кінцевим власником (бенефіціаром) в середовищі Метавсесвіту, економіки спільного споживання (sharing economy), гіг-економіки (gig economy) тощо; 3) чи можуть норми Метавсесвіту відрізнятися від правових норм відповідного суспільства; 4) на якій правовій підставі може бути сформований Метавсесвіт як об'єднання дрібних (автономних) метавсесвітів; 5) які форми правозастосовчої діяльності та здійснення правосуддя можливі та доцільні у межах Метавсесвіту тощо.

Вбачаються підстави припустити, що основу довіри в середовищі Метавсесвіту та економіки спільного споживання (sharing economy) можуть скласти технології блокчейн та смарт-контрактів. Тож, правове регулювання нових економічних відносин та Метавсесвіту має не тільки наслідувати приклади з традиційних правових доктрин, але утворювати нові правові норми та системні зв'язки між ними.

Висновки. Суттєві зміни соціальних укладів, в тому числі в сфері економічної діяльності, вимагають зосередитися на трьох основних напрямках вдосконалення відповідальності за окремі кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності: 1) декриміналізація діянь, які передбачені Розділом VII «Кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності» Особливої частини КК та втратили певний рівень суспільної небезпечно-

ті; 2) вдосконалення чинних кримінально-правових норм; 3) криміналізація нових форм суспільно-небезпечної поведінки в сфері економіки та господарської діяльності суспільства.

Вдосконалення чинного законодавства має відбуватися з урахуванням сучасних тенденцій розвитку глобальної та національної економіки з огляду на досягнення науково-технічного прогресу (штучний інтелект, Всеосяжний Інтернет, блокчейн, Великі Дані, криптовалюта, смарт-контракт тощо), а так само появу та існування нових комунікативних просторів (Метавсесвіт).

З метою передбачення та своєчасного реагування на нові форми суспільно небезпечної поведінки, а так само трансформації її традиційних проявів, слід обачно придивлятися до впливових політичних та економічних концепцій, зокрема, доктрини Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, WEF), яка включає концептуальні положення сценарію «Велике перезавантаження» (Great Reset) до 2030 р. в контексті Глобального перерозподілу всього (Redistribution of Everything) та IV Промислової революції (The Fourth Industrial Revolution) або Індустрії 4.0 (Industry 4.0).

Враховуючи той факт, що кожний окремий метавсесвіт (Nvidia, Facebook, Microsoft, Machine Brick, Baidu, ByteDance, Animoca, Decentraland, Epic Games, Nolan Consulting, UnitySDK, Mojang тощо) або загальний Метавсесвіт може одержати у спадщину від реального світу традиційні проблеми (насильство, протиправне заволодіння майном або майновими правами шляхом крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, шахрайства, або у іншій спосіб, зловживання правами, невиконання обов'язків тощо), а так само генерувати нові, тож основу довіри в зазначених середовищах або у межах економіки спільного споживання (sharing economy) можуть сформувати технології блокчейну та смарт-контрактів.

Перспективи подальших наукових досліджень. Порухнені питання та надана їм авторська оцінка є дискусійними та відкритими для конструктивної критики і широкого обговорення з огляду на їх актуальність та важливість

для забезпечення подальшого розвитку інформаційного суспільства, в тому числі економічної його складової.

Список використаних джерел

1. Clayton, Molly. Mother says she was virtually groped by three male characters within seconds of entering Facebook's online world Metaverse / The Mail on Sunday, 29 Jan 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220209101616/https://www.dailymail.co.uk/news/article-10455417/Mother-43-avatar-groped-three-male-characters-online-Metaverse.html>.
2. Decentraland (MANA) annonce le Record de vente d'un terrain métavers: \$2.4 millions / Investing.com – Cryptomonnaies, 24/11/2021. URL: <https://web.archive.org/web/20211221163458/https://fr.investing.com/news/crypto-currency-news/decentraland-mana-annonce-le-record-de-vente-dun-terrain-metavers--24-millions-2055556>.
3. Duranske Benjamin. Reader Roundtable: «Virtual Rape» Claim Brings Belgian Police to Second Life / Virtually Blind – Virtual Law – Legal Issues That Impact Virtual Worlds, April 24th, 2007. URL: <http://virtuallyblind.com/2007/04/24/open-roundtable-allegations-of-virtual-rape-bring-belgian-police-to-second-life>.
4. Goodwin Tom, 'The Battle Is for the Customer Interface' (TechCrunch, March 4, 2015). URL: <https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface>.
5. John Roach. Mesh for Microsoft Teams aims to make collaboration in the 'metaverse' personal and fun / Microsoft, November 2, 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20220208171242/https://news.microsoft.com/innovation-stories/mesh-for-microsoft-teams>.
6. Kipman, Alex. Making AltspaceVR a Safer Space / AltspaceVR, February 16, 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220217145527/https://altvr.com/making-altspacevr-a-safer-space>.
7. Lenihan, Rob. McDonald's, Victoria's Secret Join the Metaverse? Because, of Course. Victoria's Secret and McDonald's join a growing list of companies looking to set up shop in the metaverse for no particular reason / Feb 14, 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220217145526/https://www.thestreet.com/investing/virtual-big-mac-mcdonalds-is-heading-to-the-metaverse>.
8. The Metaverse Web 3.0 Virtual Cloud Economies / Grayscale Research, November 2021. URL: https://grayscale.com/wp-content/uploads/2021/11/Grayscale_Metaverse_Report_Nov2021.pdf.

9. The Great Reset You'll Own Nothing and Be Happy World Economic Forum Commercial WEF Advertisement AD. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aztvWxRKqDQ>.

10. The Sharing Economy Accessibility Based Business Models for Peer-to-Peer Markets Business Innovation Observatory Contract No 190/PP/ENT/CIP/12/C/N03C01 – Authors: Kristina Dervojeda, Diederik Verzijl, Fabian Nagtegaal, Mark Lengton & Elco Rouwmaat, PwC Netherlands, and Erica Monfardini & Laurent Frideres, PwC Luxembourg. Coordination: Directorate-General for Enterprise and Industry, Directorate B «Sustainable Growth and EU 2020», Unit B3 «Innovation Policy for Growth». European Union, September 2013. URL: https://web.archive.org/web/20141021082307/http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/business-innovation-observatory/files/case-studies/12-she-accessibility-based-business-models-for-peer-to-peer-markets_en.pdf.

11. Sotheby's Metaverse / metaverse.sothebys.com. URL: <https://web.archive.org/web/20220220021543/https://metaverse.sothebys.com/>

12. What Motivates Workers in the Gig Economy? Wharton's Gad Allon discusses his research on what drives decisions for gig economy workers / Wharton University of Pennsylvania, Knowledge@Wharton, Jan 07, 2019. URL: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/what-motivates-workers-in-the-gig-economy>.

13. Блу Яна. Тисячі людей продали свої душі заради гри - власник онлайн-магазину підступно схитрував у договорі про покупку (7,5 тисяч осіб продали свої душі онлайн-магазину). *Знай.UA*, 1 червня 2020 р. URL: <https://znaj.ua/popcorn/314571-tisyachi-lyudey-prodali-svoji-dushi-zaradi-gri-vlasnik-onlayn-magazynu-pidstupno-shitruvav-u-dogovori-pro-pokupku>.

14. Бренд Н&М отримав власний концепт віртуального магазину в метаверсі. *24Техно*, 4 січня 2022. URL: https://24tv.ua/tech/brend-hm-otrimav-vlasniy-kontsept-virtualnogo-novini-tehnologiy_n1834915.

15. Зятюк С. У метавсесвіті з'явився перший великий банк з Волл-стріт. *24Бізнес*, 16 лютого 2022 р. URL: https://24tv.ua/business/metavsesviti-zuavivsvya-pershiy-velikiy-bank-voll-strit_n1869311.

16. Клаус Шваб. Четвертая промышленная революция. Пер. с англ. *The Fourth Industrial Revolution* by Klaus Schwab. Изд-во Форс: 2019. 208 с.

17. Пишкін С. Snoop Dogg перенесе хіп-хоп лейбл в метавсесвіт. *РБК-Україна*, 17 лютого 2022 р. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/snoop-dogg-pereneset-hip-hop-leybl-metavselennuyu-1645089796.html>.

18. Радутний О. Е., Костенко О. В. Блокчейн і Метавсесвіт: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*: електронне наукове фахове видання / редкол.: Т.О. Коломоець та ін. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022. № 9. С. 499–507. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/9_2022.pdf.

19. Радутний О. Е. Правовий статус та характеристика цифрової людини. *Інформація і право: науковий журнал / редкол.: В. Г. Пилипчук та ін.* Київ: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, 2021. № 4 (39). С. 35–52.

20. Радутний О. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві. *Юридичний журнал «Право України»*. № 1/2018. С. 123–136.

21. Радутний О. Е. Право та окремі аспекти світу атомів і бітів (робототехніка, штучний інтелект, цифрова людина. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головкін та ін.* Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 13–29.

22. У Метавсесвіті Decentraland пройшло перше весілля. URL: <https://web.archive.org/web/20220209101616/https://thepage.ua/ua/news/u-metavsesviti-zigrali-pershe-vesillya>.

REFERENCES

1. Clayton, M. Mother says she was virtually groped by three male characters within seconds of entering Facebook's online world Metaverse / The Mail on Sunday, 29 Jan 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220209101616/https://www.dailymail.co.uk/news/article-10455417/Mother-43-avatar-groped-three-male-characters-online-Metaverse.html>.

2. Decentraland (MANA) annonce le Record de vente d'un terrain métavers: \$2.4 millions / Investing.com – Cryptomonnaies, 24/11/2021. URL: <https://web.archive.org/web/20211221163458/https://fr.investing.com/news/crypto-currency-news/decentraland-mana-annonce-le-record-de-vente-dun-terrain-metavers--24-millions-2055556>.

3. Duranske, B. Reader Roundtable: «Virtual Rape» Claim Brings Belgian Police to Second Life / Virtually Blind – Virtual Law – Legal Issues That Impact Virtual Worlds, April 24th, 2007. URL: <http://virtuallyblind.com/2007/04/24/open-roundtable-allegations-of-virtual-rape-bring-belgian-police-to-second-life>.

4. Goodwin, T. 'The Battle Is for the Customer Interface' (TechCrunch, March 4, 2015). URL: <https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface>.

5. John Roach. Mesh for Microsoft Teams aims to make collaboration in the 'metaverse' personal and fun / Microsoft, November 2, 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20220208171242/https://news.microsoft.com/innovation-stories/mesh-for-microsoft-teams>.

6. Kipman, A. Making AltspaceVR a Safer Space / AltspaceVR, February 16, 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220217145527/https://altvr.com/making-altspacevr-a-safer-space>.

7. Lenihan, R. McDonald's, Victoria's Secret Join the Metaverse? Because, of Course. Victoria's Secret and McDonald's join a growing list of compa-

nies looking to set up shop in the metaverse for no particular reason / Feb 14, 2022. URL:

<https://web.archive.org/web/20220217145526/https://www.thestreet.com/investing/virtual-big-mac-mcdonalds-is-heading-to-the-metaverse>.

8. The Metaverse Web 3.0 Virtual Cloud Economies / Grayscale Research, November 2021. URL: https://grayscale.com/wp-content/uploads/2021/11/Grayscale_Metaverse_Report_Nov2021.pdf.

9. The Great Reset You'll Own Nothing and Be Happy World Economic Forum Commercial WEF Advertisement AD. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aztvWxRKqDQ>.

10. The Sharing Economy Accessibility Based Business Models for Peer-to-Peer Markets Business Innovation Observatory Contract No 190/PP/ENT/CIP/12/C/N03C01 – Authors: Kristina Dervojeda, Diederik Verzijl, Fabian Nagtegaal, Mark Lengton & Elco Rouwmaat, PwC Netherlands, and Erica Monfardini & Laurent Frideres, PwC Luxembourg. Coordination: Directorate-General for Enterprise and Industry, Directorate B «Sustainable Growth and EU 2020», Unit B3 «Innovation Policy for Growth». European Union, September 2013. URL:

https://web.archive.org/web/20141021082307/http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/business-innovation-observatory/files/case-studies/12-sharing-economy-accessibility-based-business-models-for-peer-to-peer-markets_en.pdf.

11. Sotheby's Metaverse / metaverse.sothebys.com. URL: <https://web.archive.org/web/20220220021543/https://metaverse.sothebys.com>.

12. What Motivates Workers in the Gig Economy? Wharton's Gad Allon discusses his research on what drives decisions for gig economy workers / Wharton University of Pennsylvania, Knowledge@Wharton, Jan 07, 2019. URL: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/what-motivates-workers-in-the-gig-economy>.

13. Blu, Ya. Tisyachi ludey prodali svoi dushi zaradi gri – vlasnik onlayn-magazinu pidstupno shitruvav u dogovori pro pokupku (7,5 tisach osib prodali svoi dushi onlain-magazinu). *Znai.UA*, 1 chervnya 2020 r. URL: <https://znaj.ua/popcorn/314571-tisyachi-lyudey-prodali-svoji-dushi-zaradi-gri-vlasnik-onlayn-magazinu-pidstupno-shitruvav-u-dogovori-pro-pokupku> [in Ukrainian].

14. Brend H&M otrimav vlasniy konzept virtualnogo magazine v metavesviti. *24Tehkno*, 4 sichnya 2022. URL: https://24tv.ua/tech/brend-hm-otrimav-vlasniy-kontsept-virtualnogo-novini-tehnologiy_n1834915 [in Ukrainian].

15. Zyatuk, S.U metavesviti zyavivsyia pershiy velikiy bank z Voll—strit. *24Biznes*, 16 lutogo 2022 r. URL: https://24tv.ua/business/metavesviti-zyavivsyia-pershiy-velikiy-bank-voll-strit_n1869311 [in Ukrainian].

16. Klaus Shvab. (2019). Chetverta promislova revolusia. Per. z angl. The Fourth Industrial Revolution by Klaus Schwab. Izd-vo Fors [in Ukrainian].

17. Pishkin, S. Snoop Dogg perenese hip-hop leibl v metavseshvit. *RBK-Ukraina*, 17 lutogo 2022 r. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/snoop-dogg-pereneset-hip-hop-leibl-metavseshvitu-1645089796.html> [in Ukrainian].

18. Radutniy, O.E., Kostenko, O.V. (2022). Blokchein i Metavseshvit: pravovi aspekti / *Uridichniy naukoviy elektronniy gurnal: elektronne naukove fahove vidannya / regkol.*: T. O. Kolomoiez ta in. Zaporizhzhia: Zaporizkiy nazionalniy universitet, 9, 499–507. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/9_2022.pdf [in Ukrainian].

19. Radutniy, O.E. (2021). Pravoviy status ta kharakteristika zifrovoi ludini. *Informazia i pravo: naukoviy gurnal / redkol.* V.G. Pilipchuk ta in. Kyiv: Naukovo-doslidniy institute informatiki i prava Nazionalnoi akademii pravovih nauk Ukraini, 4 (39), 35–52 [in Ukrainian].

20. Radutniy, O. (2018). Subektnist shtuchnogo intelektu u kriminalnomu pravi. *Uridichniy gurnal «Pravo Ukraini»*, 1, 123–136 [in Ukrainian].

21. Radutniy, O.E. (2021). Pravo ta okremi aspekti svitu atomiv i bitiv (robototekhnika, shtuchniy intelekt, zifrova ludina). *Pitannya borotbi zi zlochinnistu: zb. nauk. pr. / redkol.*: B.M. Golovkin ta in. Kharkiv: Pravo. *Issue 41*, 13–29 [in Ukrainian].

22. U Metavseshviti Decentraland proishlo pershe vesillya. URL: <https://web.archive.org/web/20220209101616/https://thepage.ua/ua/news/u-metavseshviti-zigrali-pershe-vesillya> [in Ukrainian].

Radutniy O. E. Criminal law protection of new forms of economic activity

The article outlines proposals for making changes to certain articles of Section VII «Criminal offenses in the field of economic activity» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, criminalization (smuggling of goods) or decriminalization in a certain part of certain forms of behaviour (Articles 203-1, 205-1, 220-1, 222 of the Criminal Code of Ukraine), the latest trends in the development of economic relations (sharing economy, gig-economy, IV Industrial Revolution, Industry 4.0) and related social structures (Metaverse, Great Reset, Redistribution of Everything) based on the achievements of scientific and technological progress (artificial intelligence, blockchain, Big Data, All-inclusive Internet) are considered.

Taking into account the fact that each individual Metaverse (Nvidia, Facebook, Microsoft, Machine Brick, Baidu, ByteDance, Animoca, Decentraland, Epic Games, Nolan Consulting, UnitySDK, Mojang, etc, robbery, extortion, fraud, or in any other way, abuse of rights, failure to fulfil obligations, etc.), as well as generate new problems, it is proposed to rely on blockchain and smart contract technologies as the basis of trust in these environments or within the sharing economy.

Based on the analysis, the author outlines a number of promising issues, in particular: 1) whether the rights and obligations of the subjects of the Metaverse, sharing economy, gig economy are properly balanced, what new forms of socially dangerous behaviour can be foreseen in advance; 2) who is the ultimate owner (beneficiary) in the environment of the Metaverse, sharing economy, gig economy,

etc; 3) whether the norms of the Metaverse may differ from the legal norms of the respective society; 4) on what legal basis the Metaverse can be formed as an association of small (autonomous) Metaverse; 5) what forms of law enforcement and administration of justice are possible and appropriate within the Metaverse, etc.

The first steps towards solving these problems are proposed.

Key words: *economy, economic activity, sharing economy, network economy, economy of joint participation, Metaverse, artificial intelligence, Internet of Everything, Big Data, criminal offense, crime, decentralized legal entity, World Economic Forum, Great Reset, Redistribution of Everything, The Fourth Industrial Revolution, Industry 4.0, virtual reality, augmented reality, mixed reality, gig economy, freelance, fruits of the poisonous tree.*

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.268272>

С. С. Шрамко,

канд. юрид. наук, ст. дослідниця,
старша наукова співробітниця
відділу кримінологічних досліджень
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗНИЖЕННЯ ТЯЖКОСТІ НАСЛІДКІВ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД¹

У статті розглядається питання впровадження в Україні державної політики щодо зниження тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод. Констатується, що основи державної політики закладені у державних програмах, планах та стратегічних документах. Ключові напрями забезпечення дорожнього руху містяться у нормативно-правових актах, що відображають стратегічні, перспективні, короткострокові та довгострокові плани досягнення мети. Такими документами є Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні та Стратегія підвищення безпеки дорожнього руху в Україні. Зазначається, що частина заходів й напрямів, прийнятих на новий строк Державної програми та Стратегії, залишається без змін, але їх визначення щорічно вдосконалюється і стає менш декларативним.

Здійснено аналіз ефективності законодавчих змін щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами в стані сп'яніння. Зроблено висновок, що державна політика у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема, щодо зниження тяжкості наслідків ДТП, має достатнє нормативно-правове закріплення. У стратегічних і програмних документах містяться конкретні заходи та напрями забезпечення дорожнього руху, але не має жодної статистики щодо результативності виконуваних заходів, аналізу витрат за кожним пунктом та прорахунків, а також їх критичної оцінки.

Зроблено низку пропозицій, що сприятимуть більш ефективному впровадженню державної політики щодо зниження тяжкості наслідків ДТП. Це: удосконалення системи збору інформації про ДТП, її обробки, дослідження та аналізу з метою розробки та впровадження дієвих превентивних заходів; оцінка ефективності та результативності впроваджуваних заходів для визначення пріоритетності фінансування;

¹ Примітка. Стаття підготовлена на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» номер державної реєстрації 0120U10561.

проведення обґрунтованої економічної оцінки вартості життя, здоров'я та завданої економіці шкоди від ДТП.

Ключові слова: *державна політика, дорожньо-транспортні пригоди, безпека дорожнього руху, смертність та травматизм.*

Постановка проблеми. У сфері безпеки стратегічною метою кожної держави є захист і збереження життя та здоров'я людини, а також забезпечення оточуючого середовища від загроз. Державне управління безпекою базується на визначенні потенційних та реальних загроз, моніторингу відповідних сфер життєдіяльності суспільства, постановці завдань та розробці заходів щодо забезпечення суспільства. Складовою частиною механізму державного управління будь якої сфери є державна політика, яка у загальному вигляді визначається як відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювана безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, які впливають на життя суспільства². Для державної політики визначальним є результат її реалізації, тобто кількісний вимір її стратегічних цілей. Основи державної політики закладені у державних програмах, планах, які є механізмом: реалізації державної політики на пріоритетних напрямках розвитку відповідної сфери; координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій на розв'язанні найважливіших проблем галузі; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу³.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в аспекті кваліфікації злочину,

² Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні: навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. Київ: Вид-во НАДУ, 2000. С. 6.

³ Шрамко С. С. До питання впровадження державної політики у сфері безпеки дорожнього руху в Україні. *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.): електрон. наук. вид. / [уклад.: А. В. Калініна]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2021. С. 110–113.

адміністративної чи кримінальної відповідальності досліджувалася такими вченими: С. М. Гусаровим, Т. О. Гуржієм, В. А. Мисливим, С. І. Нежурбідою, А. О. Собакарем та ін. Кримінологічні розвідки у розглядуваній сфері проводилися В. С. Батиргарєєвою, К. О. Полтавою та є предметом наукових інтересів науковців відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, а саме: В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Ю. Б. Данильченка, А. В. Калініної, М. С. Кисельової, М. Г. Колодяжного, О. В. Новікова, І. О. Христич, С. В. Панової, С. С. Шрамко. Питання державної політики (кримінально-правової, кримінологічної) широко розглядалися у працях В. І. Борисова, В. В. Голіни, П. Л. Фріса, І. Б. Медицького, В. В. Василевича та ін. Попри вагомий внесок дослідників у розв'язання проблемних питань, що виникають у сфері безпеки дорожнього руху, залишаються питання, що потребують окремої уваги.

Мета статті – з'ясувати стан впровадження в Україні державної політики щодо зниження тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод.

Виклад основного матеріалу. Державна політика України у сфері безпеки дорожнього руху представляє собою комплекс прийнятих загальнодержавних рішень чи взятих зобов'язань щодо забезпечення стану захищеності життя і здоров'я українського народу, його життєво важливих інтересів, що виникають у процесі використання автомобільних транспортних засобів між учасниками дорожнього руху, шляхом реалізації сукупності політичних, правових, організаційних, економічних, медичних та соціальних заходів⁴.

Ключові напрями забезпечення дорожнього руху містяться у нормативно-правових актах, що відображають стратегічні, перспективні, короткострокові та довгострокові плани досягнення мети. Такими

⁴ Шрамко С. С. До питання впровадження державної політики у сфері безпеки дорожнього руху в Україні. *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.): електрон. наук. вид.; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2021. С. 110–113.

документами є Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні (приймається на три роки) (далі – Державна програма) та Стратегія підвищення безпеки дорожнього руху в Україні (приймається на 4 роки) (далі – Стратегія).

Метою Державної програми є зниження рівня аварійності та тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод, створення безпечних і комфортних умов руху транспортних засобів на вулично-дорожній мережі, а також удосконалення системи державного управління безпекою дорожнього руху. Для досягнення цієї мети ставилися завдання і заходи, а також визначалися очікувані результати від реалізації останніх. У цілому вони зводяться до таких: підвищення рівня безпеки дорожнього руху, зниження негативних наслідків (соціальних та економічних втрат і збитків) від аварійності на дорогах держави; підвищення ефективності державної системи управління безпекою дорожнього руху; покращення стану вулично-дорожньої мережі та дорожньої інфраструктури; зменшення кількості місць концентрації дорожньо-транспортних пригод та небезпечних для руху ділянок доріг; підвищення ефективності системи підготовки водіїв транспортних засобів та інших учасників дорожнього руху; дотримання правил дорожнього руху його учасниками, їх правової свідомості та відповідальності; забезпечення належного рівня надання допомоги потерпілим у дорожньо-транспортних пригодах⁵.

Що цікаво, у Державній цільовій програмі підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2013 р. № 294, наголошувалося, що виконання передбачених програмою заходів у повному обсязі дасть змогу

⁵ Державна цільова програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2013 р. № 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2013-%D0%BF#Text>; Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2018-%D0%BF#Text>; Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. *Офіційний вісник України*. № 1. 04.01.2021.

підвищити рівень безпеки дорожнього руху та зменшити до 2016 року кількість загиблих унаслідок ДТП з 11,1 до 7,5 осіб на 100 тис. населення. А у Державній програмі підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 435, передбачалося зменшення кількості загиблих унаслідок ДТП на 100 тис. населення з 8 осіб у 2016 році до 4 осіб у 2020 році. У той же час станом на 2020 р. кількість загиблих унаслідок ДТП становила 8,5 осіб на 100 тис. населення. Отже, цією Державною програмою не було досягнуто мети щодо зниження на 30 % рівня смертності внаслідок ДТП.

Що стосується Стратегії, то у цьому документі так само ставиться мета – зниження рівня смертності внаслідок ДТП, ступеня тяжкості наслідків ДТП для учасників дорожнього руху та зменшення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортного травматизму; запровадження ефективної системи управління безпекою дорожнього руху для забезпечення захисту життя та здоров'я населення. Основні напрями досягнення стратегічної мети, зводяться до: державного управління у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; ведення обліку та проведення аналізу даних стосовно дорожньо-транспортних пригод; безпека на дорогах та дорожньої інфраструктури; безпечності транспортних засобів; медичного забезпечення безпеки дорожнього руху; безпеки перевезення пасажирів та вантажів комерційним автомобільним транспортом; безпечної поведінки учасників дорожнього руху; забезпечення дотримання правил дорожнього руху⁶.

Слід зазначити, що частина заходів й напрямів Державної програми та Стратегії залишається без змін, але їх визначення із року в рік вдосконалюється і стає менш декларативним. Разом із тим у кожному наступному документі або у пояснювальних записках до них не має жодної

⁶ Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. *Урядовий кур'єр*. № 214. 04.11.2020.

статистики щодо результативності виконуваних заходів, аналізу витрат за кожним пунктом та прорахунків. Це може свідчити про те, що впровадження державної політики у сфері безпеки дорожнього руху зосереджено передусім на визначенні заходів й напрямів діяльності, а не результатах її реалізації, а головне її критичної оцінки. І наведений приклад стосовно недосягнення станом на 2020 р. мети зменшення кількості загиблих унаслідок ДТП на 30 % доводить це.

Серед актуальних питань, що виникають у процесі дослідження безпеки дорожнього руху, першочергове значення має оцінка ефективності заходів, спрямованих на зниження травматизму та смертності на дорогах. Це природно, адже оцінка досягнутих результатів на відповідність установленим критеріям сприятиме підвищенню функціональної ефективності системи, у нашому випадку системи убезпечення дорожнього року.

Соціально-економічні втрати України від дорожньо-транспортного травматизму за підрахунками Світового банку оцінюються в майже 70 млрд грн на рік. Це складає приблизно 2% ВВП⁷. Загибель людей внаслідок ДТП завдає Україні величезні матеріально-людські збитки. Лише кількість потенційних років втраченого життя (YPLL) внаслідок передчасної смерті в Україні у 2020 р. склало 98 039,22 років, а кількість працездатних років – 82 677. У матеріальному вимірі збитки від непрожитого життя дорівнюють майже 308 млн доларів США⁸.

За рекомендацією Світового Банку використовується методика оцінки економічних втрат від ДТП, відповідно до якої смертельний випадок оцінюється близько 70 ВВП на одну особу, а випадок тяжкого травмування – 17 ВВП. За такими підрахунками Директоратом з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України оцінено, що вартість соціально-

⁷ Ми хочемо знизити смертність на дорогах внаслідок ДТП щонайменше на 30% до 2024 року, – Владислав Криклій. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mi-hochemo-zniziti-smertnist-na-dorogah-vnaslidok-dtp-shchonajmenshe-na-30-do-2024-roku-vladislav-kriklij> (дата звернення: 25.10.2022).

⁸ Baturgareieva V. S., Shramko S. S., Samoiloa O. M. Mortality and injury in Ukraine as a result of traffic accidents in measuring of public health: to the analysis of social-legal and criminological problem. *Wiadomości Lekarskie*. Vol. LXXIV, Issue 11 Part 2, November 2021. P. 2870–2876.

економічних втрат України (без урахування матеріальних витрат, пов'язаних з пошкодженням майна та зниженням продуктивності праці) від ДТП та їх наслідків тільки за 2019 рік становить близько 4,79 млрд. доларів США (3,18 % ВВП України)⁹.

Зважаючи на те, що оцінка соціально-економічних втрат внаслідок ДТП в Україні досягає величезних масштабів, то від інвестицій у безпеку дорожнього руху можна очікувати значних вигід, не говорячи вже про збережені життя. Аналіз витрат і результатів запроваджених заходів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, проведений іноземними дослідниками, демонструє, що вигоди від інвестицій у безпеку дорожнього руху перевищують втрати внаслідок ДТП¹⁰. Це, зокрема, стосується і зниження кількості летальних випадків на дорогах. За підрахунками вартості ДТП в 31 європейській країні, лише грошова оцінка запобігання летального випадку варіюється від 0,7 до 3,0 млн євро. Оцінка запобігання тяжкої травми складає від 2,5% до 34,0% від суми одного летального випадку, а оцінка запобігання однієї легкої травми – від 0,03% до 4,2% від суми одного летального випадку. Загальні же втрати від ДТП нараховують 0,4–4,1% ВВП цих країн¹¹.

Директор Департаменту соціальних детермінант здоров'я ВООЗ Е. Круг зазначив, що більшість країн досягли безпечності на дорогах завдяки запровадженню важливих індивідуальних заходів: підвищення безпеки інфраструктури шляхом встановлення бар'єрів, тротуарів і велосипедних доріжок; підвищення стандартів правил експлуатації транспортних засобів; прийняття та забезпечення дотримання законодавства, що стосується

⁹ Стан справ аварійності на транспорті в Україні за 2019 рік. Київ: Директорат з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України, 2020. С. 9.

¹⁰ Daniels St., Martensen H., Schoeters A., Berghe W., Papadimitriou E., Apostolos Ziakopoulos A. A systematic cost-benefit analysis of 29 road safety measures. *Accident Analysis & Prevention*. Vol. 133, 2019, 105292. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.105292>.

¹¹ Wijnen W., Weijermars W., Schoeters A., Berghe W., Bauer R. and etc. An analysis of official road crash cost estimates in European countries. *Safety Science*. Vol. 113. 2019. P. 318–327. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.12.004>.

перевищення швидкості, керування автомобілем у стані сп'яніння, використання ременів безпеки (шоломів та ін.)¹².

Що стосується ситуації на дорогах, то у 2021 р. в Україні залишалися незмінними основні види недотримання правил дорожнього руху, що обумовлюють смертність і травматизм: перевищення безпечної швидкості – 38,6 %, порушення правил маневрування – 20 %, порушення правил проїзду перехресть і пішохідних переходів – 16 %, керування транспортними засобами у стані сп'яніння до 4 %, перехід пішоходів у невстановленому місці – до 4 % та ін.

Сімнадцятого березня 2021 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» № 1231-IX від 16 лютого 2021 р., який ставив за мету створення безпечних умов для учасників дорожнього руху, збереження життя і здоров'я громадян та підвищення ефективності впливу на дисципліну учасників дорожнього руху з чітким визначенням правових санкцій за вчинені правопорушення та забезпечення належного рівня реалізації прийнятих рішень в адміністративних справах у сфері безпеки дорожнього руху. Цим Законом були внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, а також законів України «Про дорожній рух» та «Про Національну поліцію»¹³. Зокрема, Законом встановлено, що «керування транспортними засобами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також передача керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а так само відмова

¹² Krug E. It's time to end deaths on our roads. URL: <https://www.who.int/news-room/commentaries/detail/it-s-time-to-end-deaths-on-our-roads>.

¹³ Роз'яснення щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» № 1231-IX від 16 лютого 2021 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/493818__669478.

особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, – тягнуть за собою накладення штрафу на водіїв у розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права керування транспортними засобами на строк один рік і на інших осіб – накладення штрафу в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». КК України доповнений статтею 286¹ «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння»¹⁴.

Чи досягли зазначені зміни поставленої мети? Відповідно до інформації стосовно практики застосування розглядуваного Закону, отриманої за запитом народного депутата України IX скликання Г. Мамки, простежується негативна динаміка щодо керування транспортом у стані сп'яніння та перевищення встановлених обмежень швидкості руху більше ніж на 20 км/год. Так, якщо порівняти статистику складених протоколів за керування транспортом у стані сп'яніння, то їх кількість за період з березня по грудень 2021 року зросла порівняно із аналогічним періодом 2020 р.: 108 896 у 2021 р. та 104 917 у 2020 р.¹⁵.

Досліджуючи світовий досвід досягнення безпеки на дорогах та аналізуючи ефективні заходи, що привели до позитивного результату у цій сфері, М. Г. Колодяжний доходить висновку: посилювати безпеку дорожнього руху в Україні необхідно не лише шляхом посилення відповідальності, хоча і це потрібно здійснювати, але періодично і в певних межах. На його думку, в Україні треба застосовувати європейську модель щодо реалізації саме стратегічних напрямів державної політики, що

¹⁴ Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху». rada.gov.ua. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/203384.html>.

¹⁵ Мамка Г. Штрафи за нетверезе керування. Що не так? URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/shtrafi-za-netvereze-keruvannya-shcho-ne-tak-.html>.

спрямовані на посилення безпеки доріг, інфраструктури, транспортних засобів, удосконалення медицини катастроф та ін.¹⁶.

У той же час у 2021 р. із метою підвищення рівня безпеки дорожнього руху поліція розпочала використання чотирьох спеціалізованих автомобілів, оснащених інтегрованою системою контролю швидкості рухомих транспортних засобів, зчитування та розпізнавання номерних знаків із автоматичною перевіркою в базах даних для фіксації порушень правил дорожнього руху в русі (спецавтомобілі «Фантом»). Завдяки вжитим заходам вдалося дещо покращити безпекову ситуацію на автошляхах держави. Так, при зростанні на 14% загальної кількості дорожньо-транспортних подій число ДТП з постраждалими знизилося на 6%. Водночас на 9% зменшилася кількість осіб, загиблих в ДТП, та на 7% – осіб, травмованих у таких подіях¹⁷.

Вважаємо, що відслідковування правозастосовної практики та оцінка впроваджуваних законодавцем змін мають постійно перебувати у фокусі уваги для розуміння які саме з впроваджуваних заходів є дієвими та економічно обґрунтованими.

Висновки. У контексті висловленого можна зробити висновок, що державна політика у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема, щодо зниження тяжкості наслідків ДТП, має достатнє нормативно-правове закріплення. У стратегічних і програмних документах містяться конкретні заходи та напрями убезпечення дорожнього руху, але немає жодної статистики щодо результативності виконуваних заходів, аналізу витрат за кожним пунктом та прорахунків, а також їх критичної оцінки. Вважаємо, що більш ефективному впровадженню державної політики щодо зниження тяжкості наслідків ДТП сприятиме:

¹⁶ Колодяжний М. Г. Правопорушення у сфері дорожнього руху: карати чи профілакувати? *Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практичної онлайн-конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 66–68.

¹⁷ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2021/Zvit_NPU_2021_.pdf (дата звернення: 25.10.2022).

- удосконалення системи збору інформації про ДТП, її обробки, дослідження та аналізу з метою розробки та впровадження дієвих превентивних заходів;
- оцінка ефективності та результативності впроваджуваних заходів для визначення пріоритетності фінансування;
- проведення обґрунтованої економічної оцінки вартості життя, здоров'я та завданої економічній шкоди від ДТП.

Список використаних джерел

1. Batyrgareieva V. S., Shramko S. S., Samoiloa O. M. Mortality and injury in Ukraine as a result of traffic accidents in measuring of public health: to the analysis of social–legal and criminological problem. *Wiadomości Lekarskie*. Vol. LXXIV, Issue 11 Part 2, November 2021. P. 2870–2876.
2. Daniels St., Martensen H., Schoeters A., Berghe W., Papadimitriou E., Apostolos Ziakopoulos A. A systematic cost-benefit analysis of 29 road safety measures. *Accident Analysis & Prevention*. Vol. 133, 2019, 105292. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.105292>.
3. Wijnen W., Weijermars W., Schoeters A., Berghe W., Bauer R. and etc. An analysis of official road crash cost estimates in European countries. *Safety Science*. Vol. 113. 2019. P. 318–327. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.12.004>.
4. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні: навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. Київ: Вид-во НАДУ, 2000. 232 с.
5. Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2018-%D0%BF#Text>.
6. Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. *Офіційний вісник України*. № 1. 04.01.2021.
7. Державна цільова програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2016 року: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2013 р. № 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2013-%D0%BF#Text>.
8. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2021/Zvit_NPU_2021_.pdf (дата звернення: 25.10.2022).
9. Колодяжний М. Г. Правопорушення у сфері дорожнього руху: карати чи профілакувати? *Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практичної онлайн-конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 66–68.

10. Мамка Г. Штрафи за нетверезе керування. Що не так? URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/shtrafi-za-netvereze-keruvannya-shcho-netak-.html>.

11. Ми хочемо знизити смертність на дорогах внаслідок ДТП щонайменше на 30% до 2024 року, – Владислав Криклій. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mi-hochemo-zniziti-smertnist-na-dorogah-vnaslidok-dtp-shchonajmenshe-na-30-do-2024-roku-vladislav-kriklij> (дата звернення: 25.10.2022).

12. Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху». rada.gov.ua. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/203384.html>.

13. Роз'яснення щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» № 1231-IX від 16 лютого 2021 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/493818_669478 (дата звернення: 29.10.2022).

14. Стан справ аварійності на транспорті в Україні за 2019 рік. Київ: Директорат з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України, 2020. 134 с.

15. Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. *Урядовий кур'єр*. № 214. 04.11.2020.

16. Шрамко С. С. До питання впровадження державної політики у сфері безпеки дорожнього руху в Україні. *Державна політика у сфері убезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.): електрон. наук. вид. / [уклад.: А. В. Калініна]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків: Право, 2021. С. 110–113.

REFERENCES

1. Batyrgareieva, V.S., Shramko, S.S., Samoilo, O.M. (2021) Mortality and injury in Ukraine as a result of traffic accidents in measuring of public health: to the analysis of social–legal and criminological problem. *Wiadomości Lekarskie*. Vol. LXXIV, Issue 11 Part 2.

2. Daniels, St., Martensen, H., Schoeters, A., Berghe, W., Papadimitriou, E., Apostolos Ziakopoulos, A. (2019) A systematic cost-benefit analysis of 29 road safety measures. *Accident Analysis & Prevention*. Vol. 133, 105292. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2019.105292>.

3. Wijnen, W., Weijermars, W., Schoeters, A., Berghe, W., Baue,r R. and etc. (2019) An analysis of official road crash cost estimates in European countries. *Safety Science*. Vol. 113. 2019. P. 318–327. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.12.004>.

4. Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizmy yii vprovadzhennia v Ukraini (2000): navch. posib. / kol. avt.; za zah. red. V. Rebkala, V. Tertychky. Kyiv: Vyd-vo NADU [in Ukrainian].

5. Derzhavna prohrama pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2020 roku: zatv. postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.04.2018. № 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Derzhavna prohrama pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 1. 04.01.2021 [in Ukrainian].

7. Derzhavna tsilova prohrama pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2016 roku: zatv. postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.10.2013. № 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Zvit Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2021. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2021/Zvit_NPU_2021_.pdf [in Ukrainian].

9. Kolodiaznyi, M.H. (2022) Pravoporushennia u sferi dorozhnoho rukhu: karaty chy profilaktuvaty? *Bezpeka dorozhnoho rukhu v umovakh voiennoho stanu: materialy Vseukr. nauk.-praktychnoi onlain-konferentsii*, (Kryvyi Rih, 27.05.2022). Kryvyi Rih [in Ukrainian].

10. Mamka, H. Shtrafy za netvereze keruvannia. Shcho ne tak? URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/shtrafi-za-netvereze-keruvannya-shcho-ne-tak-.html> [in Ukrainian].

11. My khochemo znyzty smertnist na dorohakh vnaslidok DTP shchonaimenshe na 30% do 2024 roku, – Vladyslav Kryklii. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mi-hochemo-zniziti-smertnist-na-dorogah-vnaslidok-dtp-shchonajmenshe-na-30-do-2024-roku-vladislav-kriklij> [in Ukrainian].

12. Pryiniato Zakon «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/203384.html> [in Ukrainian].

13. Roziasnennia shchodo okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu» № 1231-IX vid 16.02.2021. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/493818_669478 [in Ukrainian].

14. Stan sprav avariinosti na transporti v Ukraini za 2019 rik. Kyiv: Dyrektorat z bezpeky na transporti Ministerstva infrastruktury Ukrainy, 2020.

15. Stratehiia pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 roku. *Uriadovi kurier*. № 214. 04.11.2020 [in Ukrainian].

16. Shramko, S.S. (2021) Do pytannia vprovadzhennia derzhavnoi polityky u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini. *Derzhavna polityka u sferi ubezpechennia dorozhnoho rukhu: teoriia, zakonodavstvo, praktyka: materialy Vseukr. nauk. prakt. konf. (m. Kharkiv, 5 lystop. 2021 r.).* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Shramko S. S. Implementation in Ukraine of the state policy to reduce the severity of the consequences of road accidents

The article deals with the implementation of state policy in Ukraine to reduce the severity of the consequences of road accidents. It is stated that the foundations of state policy are laid down in state programs, plans and strategic documents. The key directions of road safety are contained in legal acts that reflect strategic, perspective, short-term and long-term plans for achieving the goal. Such documents are the State Program for Improving Road Safety in Ukraine and the Strategy for Improving Road Safety in Ukraine. It is noted that some of the measures and directions adopted for the new term of the State Program and Strategy remain unchanged, but their definition is being improved from year to year and becomes less declarative.

The analysis of the effectiveness of legislative changes to strengthen responsibility for driving while intoxicated is carried out. The conclusion is made that the state policy in the field of road safety, in particular, to reduce the severity of the consequences of road accidents, has sufficient regulatory and legal consolidation. Strategic and program documents contain specific measures and directions of road safety, but there is no statistics on the effectiveness of the measures taken, analysis of costs for each item and miscalculations, as well as their critical assessment.

A number of proposals were made that will contribute to more effective implementation of the state policy to reduce the severity of road accidents. These are: improvement of the system of collecting information on road accidents, its processing, research and analysis in order to develop and implement effective preventive measures; assessment of the effectiveness and efficiency of the measures implemented to determine the priority of funding; conducting a sound economic assessment of the cost of life, health and damage to the economy from road accidents.

Key words: *public policy, road accidents, road safety, mortality and injuries.*

УДК 343.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.268273>

Ю. В. Гродецький,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЗЛОЧИН. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК

Кримінальне правопорушення: поняття та класифікація

Поняття кримінального правопорушення (злочину) в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією. Воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів. У зв'язку з цим визначення цього поняття в кримінальному праві має велике значення.

У кримінальному праві існують різні підходи щодо дефініції поняття кримінального правопорушення (злочину), які відрізняються тим, якій характеристиці цього поняття надавалось більшого значення – соціальній чи правовій. У залежності від цього напрацьовані три види визначення вказаного поняття: формальне, матеріальне і формально-матеріальне.

У формальному визначенні зроблено акцент на правовій природі, юридичних ознаках кримінального правопорушення: кримінальним правопорушенням (злочином) визнається діяння, що передбачене законом як кримінально каране (кримінально-протиправним є те, що передбачено законом про кримінальну відповідальність).

Матеріальне визначення підкреслює лише соціальну сутність кримінального правопорушення: кримінальне правопорушення (злочин) – це суспільно небезпечне діяння (вчинок, яким можна заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі).

Формально-матеріальне визначення поєднує в собі юридичну та соціальну характеристики кримінального правопорушення (злочину): кримінальне правопорушення (злочин) – це суспільно небезпечне і передбачене законом

про кримінальну відповідальність діяння.

Останній вид дефініцій традиційно визнається найбільш вдалим, адже охоплює більшу кількість суттєвих ознак та дозволяє розкрити зміст поняття кримінального правопорушення (злочину) під кутом зору як соціальних так й юридичних характеристик у їх взаємозв'язку.

Такий вид визначення поняття кримінального правопорушення (злочину) був домінуючим у ХХ ст. серед науковців та у законодавстві. У зв'язку з цим саме він знайшов втілення у КК України 2001 року (далі – КК). У первісній редакції ч. 1 ст. 11 КК було зазначено, що злочином є передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Аналіз цього визначення дозволяє виокремити такі ознаки: 1) суспільна небезпечність; 2) передбаченість діяння КК; 3) винність; 4) вчинення діяння суб'єктом злочину. Науковці називають ще одну ознаку – караність, під якою розуміють вказівку у санкціях статей Особливої частини КК покарань за кожен злочин¹. Інколи у науці кримінального права піднімається питання про те, що діяння є також самостійною ознакою поняття злочину, але, окремі науковці не визнають такий підхід виправданим, аргументуючи це тим, що у дефініцію поняття злочину вказівка на діяння фактично здійснена для розкриття механізму вчинення злочину, а не його змісту².

Суспільна небезпечність злочину є матеріальною ознакою злочину і традиційно розглядається як одна з найважливіших його характеристик. Вона дозволяє зрозуміти, чому конкретне діяння було криміналізоване або декриміналізоване законодавцем. Саме за допомогою цієї ознаки можна відмежувати злочин від інших видів правопорушень, адже лише злочин має найвищий ступінь суспільної небезпечності. На підставі аналізу ч. 2 ст. 11 КК мо-

¹ Див., напр.: Тихий В. П., Панов М. І. Злочин, його види та стадії: науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Промені», 2007. С. 5, 11.

² Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 86.

жна дійти висновку, що під суспільною небезпечністю злочину слід розуміти здатність діяння заподіювати істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Утім, у науці суспільну небезпечність пропонують встановлювати з врахуванням ще й значущості об'єкта кримінально-правової охорони, способу вчинення діяння, стадії, якої досяг злочин, форми, виду та ступеня вини, мотивів та мети вчинення злочину тощо. Разом з тим, висловлена думка, що суспільна небезпечність не може міститися у кожній ознаці складу злочину. Існують такі ознаки, які самі по собі ніякої суспільної небезпечності не становлять³.

Суспільна небезпечність є оціночною характеристикою, зміст якої встановлюється шляхом дослідження істотності шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Істотність не має чіткого виміру на рівні загальної характеристики, тому для конкретизації змісту суспільної небезпечності злочину законодавець використовує поняття малозначності діяння. Відповідно до ч. 2 ст. 11 первісної редакції КК не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Метою ч. 2 ст. 11 КК є подолання розбіжності між формальною ознакою злочину – передбаченістю діяння КК, що відображає типовий і узагальнений ступінь його суспільної небезпечності в законі, і суспільною небезпечністю конкретного вчиненого діяння у випадках його малозначності. Ця норма застосовується за таких умов: 1) наявність у вчиненому діянні формально всіх об'єктивних і суб'єктивних ознак, які відповідно до певної статті КК визначають це діяння як злочин; 2) діяння не заподіює істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі; 3) діяння не повинно бути спрямоване на заподіяння такої істотної шко-

³ Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 184.

ди. Кожна з цих умов є обов'язковою для визнання діяння малозначним.

Передбаченість діяння КК, яку інколи називають протиправністю (протизаконністю), є формальною ознакою злочину, яка означає, що відповідне діяння зазначене у КК як кримінально каране. Дана характеристика означає, що визнати певне діяння злочином можна лише за умови, коли воно як таке вказане у відповідній статті Особливої частини КК. Ця вказівка свідчить про наявність кримінально-правової заборони щодо вчинення даного діяння. Відповідно до ч. 4 ст. 3 КК застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Це означає, що злочинність діяння визнається лише на підставі норм КК.

Законодавець криміналізує певні діяння лише за наявності у них суспільної небезпечності. У зв'язку з цим можна говорити, що передбаченість діяння КК є юридичним відображенням суспільної небезпечності. За допомогою цієї характеристики на підставі порівняльного аналізу норм різної галузевої приналежності можна відмежувати злочини від інших видів правопорушень.

Винність діяння вказує на обов'язкову наявність вини у особи, що вчинила злочин. Іншими словами особа повинна вчинити діяння з таким психічним ставленням до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, що має бути виражене у формі умислу або необережності. Ця ознака ґрунтується на принципі суб'єктивного ставлення у вину та ч. 1 ст. 62 Конституції України, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Остання ознака – вчинення діяння суб'єктом злочину означає, що злочин може винити лише фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК).

Вказівку законодавцем у ч. 1 ст. 11 КК на винність та вчинення діяння суб'єктом злочину у літературі іноді визнають надмірною, адже вони охоплюються ознакою передбаченості діяння КК⁴, оскільки вина та суб'єкт злочину є обов'язковими ознаками будь-якого складу злочину.

На момент прийняття КК у 2001 році домінуючим був підхід, що найважливішим критерієм для класифікації злочинів є ступінь їх тяжкості (суспільної небезпечності). Інші критерії (форма вини, стадія злочину, суб'єкт злочину тощо) відіграють допоміжну роль. Класифікація злочинів має як теоретичне, так й практичне значення. Вона використовується, зокрема, при кодифікації кримінального законодавства, при тлумаченні та застосуванні кримінально-правових норм. У ч. 1 ст. 12 КК «Класифікація злочинів» прямо було зазначено, що залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. У ч.ч. 2–5 ст. 12 КК наведені їх визначення: 1) злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання; 2) злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 3) тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років; 4) особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

З цих приписів випливає, що у КК було застосовано два критерії класифікації злочинів: матеріальний (основний) – ступінь тяжкості (суспільної небезпечності) злочинів та формальний (допоміжний) – певний вид та розмір покарання. Такий підхід було використано для зручності, адже ступінь тяжкості (суспільної небезпечності) злочинів не має чітких одиниць, які б дозво-

⁴ Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 92–93.

ляли на практиці достатньо просто її встановлювати. Натомість, вид та розмір покарання – зручні та зрозумілі показники. Можливість використання двох критеріїв (матеріального та формального) ґрунтується на принципі відповідності ступеня тяжкості (суспільної небезпечності) злочинів ступеню суворості покарання, що відображається у відповідних виді та розмірі покарання⁵.

На цей час до вказаних норм були внесені зміни два рази:

1) згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025-VI;

2) згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII.

Законом України від 15 листопада 2011 року ст. 12 КК «Класифікація злочинів» була викладена у новій редакції. При цьому зміни стосувалися запровадження штрафу як обов'язкового показника формального критерію класифікації злочинів. За результатами вказаних змін була утворена така класифікація: 1) злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 3) тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних міні-

⁵ Детальніше, див.: Кривоченко, Л. Н. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 46–48.

німумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років; 4) особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Включення до формального критерію класифікації злочинів найбільш суворих видів покарань (позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі) поряд з найбільш м'яким видом покарання (штрафом) викликало справедливу критику серед науковців⁶. Так, важко пояснити, чому, приміром, штраф у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян є формальним показником особливо тяжких злочинів, при тому, що відповідно до ст. 51 КК штраф – це найменш суворий вид покарання. Цікаво, що зазначену невідповідність розумів і сам законодавець, про що свідчить включення до ст. 12 КК нової ч. 6 такого змісту: ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Зміни від 22 листопада 2018 року стосуються впровадження інституту кримінального проступку в КК України та мають більш фундаментальний характер, тому їх слід розглянути в межах окремого питання.

Впровадження інституту кримінального проступку в КК України

Вибір Україною курсу на євроінтеграцію викликав низку правових питань, які потребують серйозного осмислення. Одним з таких питань стало дослідження проблем запровадження до законодавства України інституту кримінальних (підсудних) проступків. 8 квітня 2008 року Указом Президента України № 311/2008 була затверджена Концепція реформування криміналь-

⁶ Див., напр.: Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 94.

ної юстиції, якою встановлювалася необхідність впровадження в законодавство України кримінального проступку, а вже 19–20 травня 2008 року у Харкові відбулось обговорення проєкту Кодексу про кримінальні проступки.

Відповідно до вказаної Концепції, до категорії кримінальних (підсудних) проступків мали бути віднесені:

а) окремі діяння, що за КК відносились до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства законодавець повинен був визнати такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки;

б) передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУАП) діяння, які мали «судову юрисдикцію» і не визнавались управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

Ідея розмежування злочинів і проступків реалізована в законодавствах Австрії, Англії, Бельгії, Голландії, Іспанії, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Сан-Марино, США, Швейцарії, ФРН, Франції та активно обговорюється в інших країнах. На сучасному етапі збільшується кількість держав, що запровадили у своєму законодавстві категорію проступку.

Зарубіжний досвід законотворення передбачає два основні підходи щодо законодавчого закріплення проступків. Перший підхід полягає у тому, що категорія проступку виокремлюється у межах кримінального законодавства, інший підхід ґрунтується на тому, що слід приймати спеціальні нормативні акти про проступки. Останній спосіб, зокрема, відображений у Законі Хорватської Республіки «Про проступки проти публічного порядку і спокою» від 1990 р., Законі Чеської Республіки «Про проступки» від 1990 р., Законі Республіки Словенія «Про проступки» від 2002 р., Законі Республіки Сербія «Про проступки» від 2007 р.

На необхідність перегляду вітчизняних форм юридичної відповідальності у напрямку їх гуманізації та всебічного захисту прав і свобод громадян, неодно-

разово у своїх рекомендаціях звертав увагу Європейський Суд з прав людини⁷. Зокрема, відповідно до його рішень, віднесення діяння до злочину чи іншого виду правопорушення залежить не тільки від його місця у національній правовій системі, а й від характеру вчиненого діяння та ступеня обмежень прав і свобод особи, які визначаються застосованим видом стягнення (покарання)⁸.

Поняття кримінального проступку було легітимізоване у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК), де у п. 7 ч. 1 ст. 3 було передбачено, що під законом України про кримінальну відповідальність слід розуміти законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки). У подальшому Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII слова «(Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки)» з цього визначення були виключені.

Перед законодавцем виникло складне завдання правильного співвідношення традицій та новацій, стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. При вирішенні цього завдання слід було врахувати чисельні пропозиції, що виникли під час обговорення проблеми впровадження кримінального проступку на правотворчому, доктринальному та правозастосовному рівнях.

З одного боку, євроінтеграційні процеси вимагали запозичення зарубіжного досвіду. З іншого, у цивілізаційному процесі важливу роль грають як новації, так і традиції⁹. Національна правова культура та правовий менталітет

⁷ Рекомендація Rec (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту». Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec (2004) 6. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718.

⁸ Рішення Ради Європи, Європейський суд з прав людини: Справа від 06.09.2005; Справа «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00). URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2643>http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_437.

⁹ Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2001. С. 47.

відображають унікальні риси кожного народу¹⁰. Українські науковці чудово розуміють як важливо цю унікальність не втратити¹¹. У зв'язку з цим на базі колективу науковців різних кафедр Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого було створено робочу групу з розробки концепції впровадження проступку до законодавства України.

Перш за все, було визначено мету впровадження інституту проступку до правової системи України, під якою було встановлено наступне:

а) реалізація державної політики щодо гуманізації кримінальної відповідальності;

б) декриміналізація низки діянь, що на той час визнавалися злочинами;

в) забезпечення повного та всебічного захисту прав і свобод особи, яка притягується до відповідальності за адміністративні правопорушення так званої «судової юрисдикції», які тягнуть за собою найбільш суворі види заходів впливу;

г) зменшення кількості осіб, до яких застосовуються такі покарання, як позбавлення чи обмеження волі;

г) суттєве зменшення кількості осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності й у зв'язку з цим мають судимість.

У результаті досліджень були намічені такі шляхи досягнення поставленої мети.

Перший шлях передбачав запровадження поняття кримінального проступку як самостійної категорії злочинних діянь у межах КК України. При цьому за вчинення цієї категорії злочинів слід встановити більш м'які види покарань та зазначити, що вчинення таких діянь та призначення за них покарань не тягне за собою судимості. Оскільки до «кримінальних проступків» пропонувалося віднести і адміністративні правопорушення так званої судової

¹⁰ Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): монографія. Одеса: Юридична література, 2002. С. 155.

¹¹ Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4 (83) 2015. С. 54–66.

юрисдикції, такий підхід дозволив би розглядати їх за спеціальною процедурою, що вже передбачена КПК.

Недоліком такого рішення було те, що воно призведе до фактичного розширення меж криміналізації, оскільки діяння, які на той час визнавалися адміністративними правопорушеннями, відповідно до запропонованого підходу будуть розглядатися як злочинні, а отже тягнути за собою кримінальну відповідальність і засудження особи обвинувальним вироком суду, навіть за відсутності судимості.

У зв'язку з цим вирішення поставленої проблеми у такий спосіб не розглядалося як доцільне, бо мало б своїм наслідком істотне збільшення кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, причому, за незначні за ступенем своєї небезпеки діяння, що могло б призвести до зайвого напруження у суспільстві.

Другий шлях полягав у вирішенні вказаних завдань у межах КУАП. Утім, він також не у повній мірі вирішував проблему, бо за умови імплементації інституту проступку до КУАП особа, що буде притягнута до відповідальності, фактично позбавляється тих процесуально-правових гарантій, які є необхідними для всебічного захисту прав і свобод людини. Такі гарантії передбачені КПК.

Крім того, за такого підходу не вирішувалася б проблема виключення з КУАП не властивих йому норм, які встановлюють адміністративну відповідальність за правопорушення, що не пов'язані з посяганням на управлінські відносини і за своєю природою не є суто адміністративними (приміром, дрібне викрадення чужого майна, дрібне хуліганство, порушення правил безпеки дорожнього руху тощо).

Третій шлях розглядався робочою групою найбільш оптимальним і полягав у створенні окремого нормативного акту – Закону (Кодексу) України про проступки. Такий нормативний акт створив би підстави для формування самостійного виду юридичної відповідальності, який є відмінним як від ад-

міністративної, так й від кримінальної відповідальності.

Впровадження проступку останнім способом дозволяв:

а) декриміналізувати значну кількість діянь, які з позицій сучасної теорії та практики кримінального права, сприйняття їх у суспільстві, абсолютно не виправдано було визнано злочинами;

б) забезпечити повний та всебічний захист основних прав і свобод особи, яка обвинувачується у вчиненні проступку і до якої застосовуються судові стягнення за рахунок встановлення спеціальної процедури провадження про проступки;

в) створити умови для суттєвого розвантаження судової системи України за рахунок призначення у судах загальної юрисдикції з числа суддів таких, які спеціально уповноважені на розгляд справ про проступки, а в перспективі – запровадження інституту мирових суддів;

г) видалити з КУАП та включити до запропонованого Закону (Кодексу) про проступки значну кількість діянь, які були адміністративними проступками та відносились до так званої категорії справ «судової юрисдикції», що забезпечило б у такий спосіб більш повне, всебічне та об'єктивне провадження про проступки з урахуванням ступеню їх небезпечності;

г) зосередити у адміністративному законодавстві, у тому числі й у КУАП, норми лише так званого управлінського характеру та які не мають судової перспективи (стягнення за які накладаються різного роду інспекціями, вищестоящими посадовими особами тощо);

д) досягти значної гуманізації каральної системи держави за рахунок виключення великої кількості осіб з числа тих, що притягуються до кримінальної відповідальності, оскільки осіб, що вчинили проступки, по-перше, не будуть притягувати саме до кримінальної відповідальності, по-друге, стосовно них не будуть постановляти обвинувальний вирок суду, по-третє, до них будуть застосовувати з дотриманням відповідної судової процедури не кримінальні покарання, а судові стягнення, що, по-четверте, виключатиме навіть

постановку питання про такий стан, як судимість;

е) забезпечити певну економію матеріальних (фінансових) ресурсів держави, бо практична реалізація приписів нового нормативного акту дозволить зробити це без створення зайвих додаткових структур як в органах охорони правопорядку, так і в судовій системі.

Закон (Кодекс) України про проступки на думку його розробників мав складатися з трьох частин:

– *Загальна частина* повинна була містити законодавчі положення щодо принципів та завдань Закону (Кодексу) про проступки, поняття проступку, стадій його вчинення, співучасті у ньому, наводити систему (перелік) судових стягнень за його вчинення, вирішувати питання про звільнення від відповідальності та від стягнення тощо;

– *Особлива частина* мала містити системний опис вичерпного переліку проступків;

– *Процесуальна частина* повинна була містити спеціальну процедуру щодо розслідування та судового розгляду проваджень про проступки.

Правова процедура провадження про проступки при цьому не була б обтяжена обмеженнями, характерними для розгляду справ про злочини, однак водночас створювала б всебічні гарантії ефективного захисту прав і свобод винних осіб на відміну від існуючого у КУАП порядку для справ «судової юрисдикції».

Правовим наслідком провадження про проступки пропонувалося визнати відповідний акт суду, який ні за змістом, ні за своєю суттю та наслідками не відповідав би поняттю «вирок», що постановляється у кримінальному провадженні. Таким чином, було б здійснене чітке розмежування відповідальності за злочини, адміністративні правопорушення та проступки, що призвело б до суттєвої гуманізації чинного законодавства, декриміналізації цілої низки діянь, до зменшення кількості осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, зниження ризику їх злочинної соціалізації тощо.

Крім цього, такий нормативний акт призвів би до гармонізації законодавства України з законодавством країн Європи, наближення до європейських правових стандартів й більш чіткого розмежування між сферами адміністративної та кримінальної відповідальності.

Концепцією був передбачений детальний розгляд основних питань як матеріального, так й процесуального права. З метою широкого ознайомлення громадськості з напрацьованими матеріалами Концепція була опублікована¹².

Поряд з науковими дослідженнями в Україні йшла й інтенсивна підготовка законопроектів щодо впровадження кримінальних проступків. Активну участь у цьому приймали й науковці. У різний час були підготовлені та надіслані до відповідних органів правові висновки на проєкт Закону України від 03.03.2012 р. № 10146 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків», на проєкт Закону України від 17.10.2013 р. № 3438 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків», на проєкт Закону України від 16 квітня 2014 р. № 4712 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України», на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запровадження інституту кримінальних проступків», напрацьований у 2016 р. Генеральною прокуратурою України спільно з Міністерством внутрішніх справ України, на проєкт Закону України від 20.04.2018 р. № 7279 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», на проєкт Закону України від 20.04.2018 р. № 7279-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розсліду-

¹² Тацій В. Я. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (проект для обговорення) / Василь Тацій, Володимир Тютюгін, Оксана Капліна, Юрій Гродецький, Антон Байда *Юридичний вісник України*. 2014. 24–30 трав. (№ 21). С. 12–13; 31 трав.–6 черв. (№ 22). С. 12–13; 7–13 черв. (№ 23). С. 12–13.

вання окремих категорій кримінальних правопорушень». Матеріали окремих висновків стали поштовхом до написання наукових робіт¹³.

Аналіз законопроектної діяльності з вказаної проблеми показав, що законодавець на той час не сприймав поки що ідею прийняття окремого Закону (Кодексу) України про проступки. Зрозуміло, що такий підхід потребував би кардинального реформування національної правової системи з удосконаленням, перш за все, положень Конституції України та багатьох інших нормативно-правових актів. Безумовно, реалізація цього підходу вимагала тривалого часу і фактично створення нової галузі вітчизняного законодавства з специфічними предметом та методом правового регулювання. Виникло й завдання встановлення критеріїв відмежування нової галузі від кримінального й адміністративного права.

У зв'язку з цим виникла ідея запропонувати компромісний шлях вирішення цього питання – внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України без розширення меж криміналізації у цілому, тобто без віднесення до кримінальних проступків адміністративних правопорушень. Важливою перевагою такого підходу було мінімальне втручання в кримінальне законодавство та законодавство про адміністративну відповідальність, що дозволяло запровадити інститут кримінального проступку в правову систему України в найкоротші строк. Разом з тим, такий шлях міг би стати своєрідною передумовою для прийняття у майбутньому окремого Закону (Кодексу) України про проступки.

З цією метою на базі колективу науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого була створена робоча група з підготовки законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» під керівництвом професора В. Я. Тація. Законопроект був підготовлений у лютому 2017 року і

¹³ Див, напр.: Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Байда А. О. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 312–330.

спрямований у квітні цього ж року до Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. У цьому ж році його було опубліковано разом з основними концептуальними засадами законопроекту, пояснювальною запискою до нього та трьома порівняльними таблицями¹⁴. Це був повноцінний законопроект, готовий до розгляду.

Згідно з проектом кримінальними проступками визнавалася переважна більшість діянь, які у чинному КК віднесені до злочинів невеликої тяжкості. За вчинення кримінальних проступків пропонувалося встановити такі види покарань, що не пов'язані з позбавленням волі. При цьому виключалась можливість визнання такими, що мають судимість, осіб, як відбули покарання за проступки. Разом з тим, із системи адміністративних стягнень пропонувалося вилучити такі їх види, як арешт, конфіскація та оплатне вилучення майна. Поряд з цим, установлювалася спрощена процедура розгляду справ про кримінальні проступки у суді, але яка у повному обсязі гарантувала забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності.

Основні концептуальні положення законопроекту полягали у наступному.

1. Реформуванню підлягали кримінальне, кримінальне процесуальне законодавство та законодавство про адміністративну відповідальність.

2. У адміністративному законодавстві пропонувалося відмовитися від застосування адміністративного арешту (п. 7 ст. 24, ст. 32 КУпАП), конфіскації предметів, які були знаряддям чи засобом вчинення або безпосереднім предметом адміністративного правопорушення (п. 4 ст. 24, ст. 29 КУпАП) й оплатного вилучення таких предметів (п. 3 ст. 24, ст. 28 КУпАП). У ст. 51 КУпАП максимальний розмір вартості викраденого майна, необхідного для

¹⁴ Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Капліна О. В., Шило О. Г., Гарашук В. М., Демидова Л. М., Гродецький Ю. В., Євдокімова О. В., Пономаренко Ю. А., Байда А. О., Туманянц А. Р., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Пропозиції щодо запровадження інституту кримінальних проступків до законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права». Харків, 2017. Вип. 2 (9). С. 300–737.

кваліфікації вчиненого діяння як дрібного викрадення, слід було збільшити до 1 (одного) н. м. д. г.

Судове провадження стосовно адміністративних правопорушень мало здійснюватися в порядку, встановленому для кримінальних проступків.

3. У кримінальному законодавстві пропонувалося передбачити нову категорію кримінальних правопорушень – кримінальні проступки, до яких мали бути віднесені саме ті злочини невеликої тяжкості, за які у чинному КК передбачені лише такі види основних покарань, як штраф у розмірі до 3-х (трьох) тис. н. м. д. г. та інші, не пов'язані із позбавленням волі, види покарань, включно до обмеження волі.

Кримінальні проступки не становлять підвищеної суспільної небезпеки і тому взагалі не потребували у разі їх вчинення застосування такого суворого виду покарання, як позбавлення волі.

4. У кримінальному процесуальному законодавстві пропонувалося встановити, що провадження щодо кримінальних проступків мало здійснюватися за нормами чинного КПК України з урахуванням положень Глави 25 КПК. Досудове розслідування кримінальних проступків повинно було здійснюватися у формі дізнання.

У кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків могли проводитися лише дві з передбачених КПК негласних слідчих (розшукових) дії: а) зняття інформації з електронних інформаційних засобів або їх частин, доступ до яких не обмежується власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК); б) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК).

Розгляд обвинувального акту в кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків здійснювався б у спрощеному порядку.

Деякі з запропонованих ідей були запозичені законодавцем при прийнятті Закону України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового роз-

слідкування окремих категорій кримінальних правопорушень». Цей Закон мав спочатку набрати чинності з 1 січня 2020 року, але Законом України «Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 3 грудня 2019 року № 321-ІХ цей строк було перенесено на 1 липня 2020 року.

Після набрання чинності вказаним Законом термін «злочин» втратив своє значення єдиного поняття, що охоплювало всі діяння, за вчинення яких у КК була передбачена кримінальна відповідальність. Злочин став різновидом кримінального правопорушення поряд з кримінальним проступком, що відображено у ч. 1 ст. 12 КК. Нове для кримінального права України поняття «кримінальний проступок» у ч. 2 цієї статті визначене як передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Злочини відповідно до ч. 3 ст. 12 КК поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Нетяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 4 ст. 12 КК). Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років (ч. 5 ст. 12 КК). Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян,

позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі (ч. 6 ст. 12 КК).

Закон № 2617-VIII не позбавлений недоліків, основні з яких полягають у такому.

1. Не було здійснено гуманізації відповідальності за кримінальні (підсудні) проступки шляхом виведення їх за межі кримінального законодавства, що передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції, що затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008.

2. У Законі здійснено механічну заміну терміну «злочинний» на «кримінально-протиправний», що тягне за собою зміну змісту ознак злочину (кримінального правопорушення), змісту вини, ознак і правових наслідків обставин, що виключають злочинність діяння тощо.

3. Механістичність властива й класифікації кримінальних правопорушень, серед яких виокремлено кримінальні проступки, але це здійснено шляхом простого перейменування злочинів невеликої тяжкості.

4. В основу розмежування злочинів та кримінальних проступків не був закладений відповідний критерій. Поділ здійснено, знову ж таки, механічним чином, беручи до уваги лише встановлені в санкціях види та розміри покарань.

5. Не отримала реалізації ідея відмови від визнання осіб, що вчинили кримінальні проступки, судимими, хоча це передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції.

6. Крім того, однією з основних проблем залишається суперечливість таких змін з точки зору конституційних приписів. Так, поняття кримінального проступку у Конституції України взагалі не вживається. Про проступок згадується лише у значенні «дисциплінарного проступку». Натомість, поняття «злочин» вживається досить часто (див., напр.: ч. 3 ст. 29, ч. 3 ст. 30, ст. 31, ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 39, ч. 1, 2 ст. 60, ч. 1, 2 ст. 62, ч. 3 ст. 76, п. 22 ч. 1 ст. 92, ч. 1, 6 ст. 111 Конституції України, п. 13 Перехідних положень Кон-

ституції України). У п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України відображений поділ правопорушень на види, відповідно до якого згадуються злочини, адміністративні та дисциплінарні правопорушення, тоді як вказівка на кримінальний проступок відсутня. Зазначеним приписам Конституції України надане офіційне тлумачення у Рішенні Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001 (справа про відповідальність юридичних осіб), відповідно до якого діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями визнаються підставами кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Таким чином, інших підстав кримінальної відповідальності, крім діяння, що є злочином, згідно конституційних приписів не існує.

Список літератури

1. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 180–190.
2. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 84–102.
3. Кривоченко Л. Н. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
4. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2001. 158 с.
5. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): монографія. Одеса: Юридична література, 2002. 280 с.
6. Рекомендація Rec (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту». Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec (2004) 6. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718.
7. Рішення Ради Європи, Європейський суд з прав людини: Справа від 06.09.2005; Справа «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00). URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2643>http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_437.
8. Тацій В. Я. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (проект для обговорення) / Василь

Тацій, Володимир Тютюгін, Оксана Капліна, Юрій Гродецький, Антон Байда *Юридичний вісник України*. 2014. 24–30 трав. (№ 21). С. 12–13; 31 трав.–6 черв. (№ 22). С. 12–13; 7–13 черв. (№ 23). С. 12–13.

9. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Байда А. О. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 312–330.

10. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Капліна О. В., Шило О. Г., Гаращук В. М., Демидова Л. М., Гродецький Ю. В., Євдокімова О. В., Пономаренко Ю. А., Байда А. О., Туманянц А. Р., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Пропозиції щодо запровадження інституту кримінальних проступків до законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права». Харків, 2017. Вип. 2 (9). С. 300–737.

11. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4 (83) 2015. С. 54–66.

12. Тихий В. П., Панов М. І. Злочин, його види та стадії: науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Промені», 2007. 40 с.

УДК 343.231:030

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267697>

В. Я. Тацій,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого;
Ю. А. Пономаренко,
докт. юрид. наук, доц., завідувач
кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Об'єкт кримінального правопорушення – елемент складу кримінального правопорушення, що поєднує в собі ознаки, які характеризують те, проти чого спрямоване кримінальне правопорушення. До ознак об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення належать: 1) об'єкт як ознака складу кримінального правопорушення (об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні); 2) предмет кримінального правопорушення; 3) потерпілий від кримінального правопорушення. При цьому лише об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні є обов'язковою ознакою цього елемента складу кримінального правопорушення; предмет кримінального правопорушення і потерпілий від кримінального правопорушення є його факультативними ознаками.

Об'єкт кримінального правопорушення як ознака складу кримінального правопорушення – це те, на що посягає кримінальне правопорушення, чому воно заподіює істотної шкоди або створює загрозу заподіяння істотної шкоди. КК України визначає, що він має своїм завданням «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань,

забезпечення миру і безпеки людства» (ч. 1 ст. 1). Саме на вказані явища і посягають кримінальні правопорушення, заподіюючи їм істотної шкоди або створюючи загрозу її заподіяння.

В українській науці кримінального права сформульовані різні концепції розуміння і вивчення об'єкта як ознаки складу кримінального правопорушення. Найбільш поширеною і підтримуваною є концепція об'єкта як суспільних відносин (М. Й. Коржанський, А. А. Музика, А. О. Пінаєв, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій та ін.). В інших концептуальних підходах об'єкт розглядається через категорію цінностей (П. П. Андрушко, П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко та ін.); благ (С. Б. Гавриш, А. Ф. Зелінський, В. М. Куц та ін.), норм права (Л. В. Білогриць-Котляревський), порядку, необхідного для безпеки суспільства (О. М. Костенко), свободи у приватній сфері і порядку у публічній сфері тощо. Висловлювалися також судження про неможливість універсального визначення об'єкта, яке було б застосовним до всіх складів кримінальних правопорушень. У зарубіжній науці кримінального права категорія об'єкта кримінального правопорушення практично не досліджується, з огляду на те, що предмет доказування у більшості іноземних юрисдикцій становить не склад кримінального правопорушення, а елементи кримінального правопорушення (злочину), які охоплюють собою його зовнішній прояв (*actus reus*) і внутрішній психічний контроль (*mens rea*). Те, на що посягає кримінальне правопорушення, у зарубіжній кримінально-правовій літературі оцінюється через категорію шкоди (збитків), заподіюваних ним.

Суспільні відносини, що є об'єктом кримінального правопорушення, мають об'єктивний характер, тобто існують поза і незалежно від людської свідомості, а тому незалежно і від самого кримінального закону; є первинними як щодо нього, так і щодо самого кримінального правопорушення. Ці суспільні відносини регулюються різними галузями публічного чи приватного, національного чи міжнародного, позитивного чи

природного права. Ці відносини є об'єктом кримінально-правової охорони і при вчиненні кримінального правопорушення вони стають об'єктом кримінального правопорушення.

Уся сукупність суспільних відносин, що охороняється кримінальним законом від кримінальних правопорушень, є загальним об'єктом кримінального правопорушення. Загальний об'єкт на кожен окремий визначений момент часу є стабільним, але з плином часу є динамічним, оскільки внаслідок змін у кримінальному законі окремі суспільні відносини можуть додаватися до нього (братися під кримінально-правову охорону), а інші – вилучатися з нього (виводитися з-під кримінально-правової охорони). Обсяг загального об'єкта кримінального правопорушення на кожний окремо взятий момент часу свідчить, зокрема, про обсяг криміналізації у відповідному кримінальному законі і, загалом, про стан здійснення кримінально-правової політики в державі.

У межах загального об'єкта виділяються родові об'єкти кримінальних правопорушень – виокремлені групи однорідних або тотожних суспільних відносин, що охороняються нормами одного інституту Особливої частини кримінального права від однорідних кримінальних правопорушень. Сукупність родових об'єктів складає загальний об'єкт. Родовими об'єктами є, наприклад, суспільні відносини щодо охорони життя і здоров'я людини, суспільні відносини власності, суспільні відносин у сфері господарської діяльності тощо. Родові об'єкти кримінальних правопорушень покладені в основу поділу на розділи Особливої частини КК України. Інколи в окремих родових об'єктах виділяються видові об'єкти кримінальних правопорушень (наприклад: суспільні відносини у кредитно-фінансовій сфері як видовий об'єкт у межах суспільних відносин у сфері господарської діяльності).

У межах родових об'єктів виділяються безпосередні об'єкти кримінальних правопорушень – суспільні відносини, що є об'єктом кожного окремого виду одиничного кримінального правопорушення, передбаченого

окремою статтею Особливої частини КК. У деяких випадках безпосередні об'єкти різних одиничних кримінальних правопорушень збігаються (наприклад: умисного і необережного вбивства, крадіжки і грабежу тощо). Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення підлягає встановленню у правозастосовній діяльності і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення.

У кримінальних правопорушеннях, які одночасно посягають на два чи більше безпосередніх об'єкти, виділяються основний (головний) безпосередній і додатковий безпосередній об'єкти. Основний безпосередній об'єкт знаходиться в межах родового об'єкта і є суспільними відносинами, на які в першу чергу посягає кримінальне правопорушення. Додатковий безпосередній об'єкт – це ті суспільні відносини, посягання на які здійснюється чи може здійснюватися одночасно з посяганням на основний безпосередній об'єкт.

Список літератури

1. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2005. 252 с.
2. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві. Харків: Право, 2016. 256 с.
3. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред.: Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссруд, 2008. 364 с.

УДК 343.24 (477)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267249>

В. І. Тютюгін,
канд. юрид. наук, проф.,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального
права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

СУДИМІСТЬ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ¹

Поняття та ознаки судимості. Судимість є самостійним інститутом кримінального права, законодавча регламентація якого надається у ст.ст. 88–91 Розділу XIII, а стосовно неповнолітніх – у ст. 108 Розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Чинне кримінальне законодавство не містить визначення поняття судимості, але його основні і сутнісні ознаки можуть бути виокремлені, виходячи зі змісту наведених норм КК, аналіз яких свідчить, що судимість характеризується такими **ознаками:**

1) судимість є *наслідком* засудження особи за *вчинення тільки кримінального правопорушення* і не може бути результатом застосування інших видів відповідальності, які є наслідком вчинення будь-якого іншого правопорушення. Отже, судимість завжди пов'язана зі вчиненням особою кримінального правопорушення і жодне інше правопорушення (напр., адміністративний чи дисциплінарний проступок) не може створювати стан судимості;

2) формально-юридичною підставою виникнення судимості є *засудження особи за вчинення кримінального правопорушення шляхом постановлення обвинувального вироку суду, який набрав законної сили, у порядку, встановленому ст. 532 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК).* Саме з такого розуміння засудження виходить і ч. 2

¹ Лекція з навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина» для студентів II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

ст. 43 КПК, у якій зазначено, що засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. З цього виходить і ст. 4 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), згідно з якою підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили. З положень цих норм випливає, що судимість завжди пов'язана з визнанням особи винною у вчиненні кримінального правопорушення, процесуальною формою якого є *обвинувальний вирок суду*;

3) судимість є правовим наслідком не будь-якого засудження особи, а лише такого, яке пов'язане: а) з *призначенням* вироком суду *певного виду та міри покарання*² і б) з *реальним*, як правило, *відбуванням* засудженим (повністю або частково) цього *покарання*. Виняток з цього загального правила передбачений у п.п. 1 та 2 ст. 89 КК, згідно з якими особи, звільнені від реального відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 79 та 104 КК), визнаються такими, що мають судимість, *протягом* встановленого судом *іспитового строку*³;

4) виходячи з того, що наявність судимості припускає не тільки засудження особи до покарання, а й, як правило, його реальне відбуття, такими, що не мають судимості, закон (ч.ч. 3 і 4 ст. 88 КК) визнає *чотири* категорії осіб, до яких належать:

а) засуджені вироком суду, але без призначення покарання. По-перше, такі ситуації виникають у разі застосування ч. 4 ст. 74 і ст. 105 КК, коли суд визнає особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, постановляє обвинувальний вирок, але не призначає покарання⁴. По-друге, засудження без покарання може відбутися і у випадках, коли жоден з видів

² Постанова Верховного Суду від 27.09.2018 р. у справі № 647/1831/15-к (провадження № 51-336км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945371>.

³ Див. далі про це більш докладно.

⁴ Хоча в ч. 4 ст. 74 та в ст. 1 КК йдеться про звільнення від покарання, але у дійсності при застосуванні цих норм суд визнає особу винною, постановляє обвинувальний вирок, тобто засуджує особу, але при цьому не звільняє особу від призначеного покарання, а взагалі не призначає його.

покарань, передбачених в санкції статті Особливої частини КК, за якою засуджується винний, не може бути до нього застосований (напр., якщо за ст. 128 КК засуджується особа, що досягла пенсійного віку, то жоден з видів покарань, передбачених у санкції цієї статті (громадські, виправні роботи, обмеження волі), згідно з ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57 та ч. 3 ст. 61 КК не може бути їй призначено). Тому у цьому випадку суд теж визнає особу винною, постановляє обвинувальний вирок, але без призначення зазначеного у санкції покарання. З моменту набрання таким вироком законної сили особа визнається такою, що не має судимості;

б) засуджені вироком суду і звільнені від покарання. По-перше, така ситуація може виникнути у разі застосування ч.ч. 1–3 ст. 84 КК, коли суд звільняє особу від призначеного їй покарання у зв'язку з наявністю певної хвороби, що перешкоджає відбуванню покарання. По-друге, звільнення від призначеного покарання можливе і у разі застосування амністії (ст. 86 КК) чи помилування (ст. 87 КК);

в) засуджені, що відбули покарання за діяння, караність якого усунена знову прийнятим законом (ч. 2 ст. 74 КК);

г) засуджені, які були реабілітовані, тобто, визнані несправедливо репресованими в судовому або позасудовому порядку з поновленням їх в усіх правах (ч. 4 ст. 88 КК)⁵;

5) судимість має *строковий* характер і відповідно до ч. 1 ст. 88 КК виникає з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду та триває певний проміжок часу до моменту її погашення чи зняття. Саме на цю ознаку судимості неодноразово звертав увагу Верховний Суд, підкреслюючи, що «судимість має строковий характер. Закон визначає, коли вона виникає (з дня набрання законної сили обвинувальним вироком), та встановлює підстави її припинення. Такими підставами є погашення судимості та її зняття. Як

⁵ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» (п. 6). *Вісник ВСУ*. 2004. № 2. С. 10.

погашення, так і зняття судимості пов'язані зі спливом певних термінів, протягом яких особа повинна перетерпіти негативні наслідки та своєю поведінкою довести остаточне виправлення»⁶.

Таким чином, стан судимості: а) виникає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено певний вид та обрана конкретна міра покарання; б) зберігається увесь час відбування покарання (основного і додаткового) чи триває протягом іспитового строку (ст.ст. 75, 79 і 104 КК); в) у випадках, передбачених п.п. 5–9 ст. 89 КК, також поширюється на певний проміжок часу після відбуття покарання (основного і додаткового) чи після дострокового звільнення від його відбування (напр., у разі застосування ст. 81 КК) і триває до моменту погашення (ст. 89 КК) чи зняття (ст. 91 КК) судимості⁷;

б) судимість тісно пов'язана з призначеним покаранням, а тривалість її строків визначається не тільки ступенем тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а залежить і від виду призначеного покарання, тому і завданням судимості є досягнення і остаточне закріплення цілей покарання, зазначених у ч. 2 ст. 50 КК;

7) судимість знаходиться у тісному взаємозв'язку і взаємодії з такими фундаментальними інститутами кримінального права, як «кримінальне правопорушення» та «покарання», а отже, і «кримінальна відповідальність», правовим наслідком якої і, отже, одним із її засобів (ч. 3 ст. 3 КК) судимість, в кінцевому підсумку, і виступає. Ця ознака судимості обумовлена тим, що її виникнення завжди є результатом визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення і засудження до певного виду і міри покарання, тобто пов'язано з однією із форм реалізації кримінальної

⁶ Постанови Верховного Суду: 1) від 27.09.2018 р. у справі № 647/1831/15-к (провадження № 51-336 км 17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945371>; 2) від 20.08.2019 р. у справі № 759/10001/18 (провадження № 51-773км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83836416>; 3) від 17.09.2020 р. у справі № 739/1140/18 (провадження № 51-1858км20). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=91702621&red=1000035027f58e63fbe51d5b9b127d3f06d511&d=5>.

⁷ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 10.

відповідальності. Саме тому протягом того проміжку часу, коли особа перебуває у статусі (стані) судимої, продовжують зберігатися і кримінально-правові відносини між засудженою особою та державою, які припиняють своє існування лише з моменту погашення чи зняття судимості. Отже, є всі підстави вважати, що судимість є одним із засобів кримінальної відповідальності;

8) судимість створює *особливий правовий стан – статус засудженої особи*, який має негативний характер, бо завжди пов'язаний з обмеженням прав і свобод засудженого, що знаходить своє вираження у низці несприятливих для нього правових наслідків⁸. Згідно з ч. 2 ст. 88 КК судимість має правове значення у разі вчинення нового кримінального правопорушення, а також в інших випадках, передбачених законами України⁹. Таким чином, із цих положень закону випливає, що судимість тягне за собою для засудженої особи несприятливі наслідки як *кримінально-правового*, так і *загальноправового* характеру.

Правові наслідки судимості. Як вже зазначалось, судимість завжди пов'язана з певними негативними наслідками для засудженого. Усі ці наслідки, які породжує стан судимості, можуть бути розподілені на *дві* групи.

1. До *першої* з них належать несприятливі наслідки *кримінально-правового характеру*, бо судимість – це, перш за все, інститут кримінального права. Аналіз норм КК свідчить, що наявність судимості певним чином впливає на кримінальну відповідальність:

1) вчинення особою, що має судимість, нового *тотожного* (ч. 1 ст. 32 КК), а у деяких випадках і *однорідного* (ч. 3 ст. 32 КК) кримінального правопорушення визнається *повторністю*, яка у багатьох статтях Особливої

⁸ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 10; Постанови Верховного Суду: 1) від 27.09.2018 р. у справі № 647/1831/15-к (провадження № 51-336км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945371>; 2) від 17.09.2020 р. у справі № 739/1140/18 (провадження № 51-1858 км 20). URL: <http://iplix.com.ua/doc.php?regnum=91702621&red=1000035027f58e63f5e51d5b9b127d3f06d511&d=5>.

⁹ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 10; Постанова Верховного Суду від 05.04.2018 р. у справі № 297/178/16-к (провадження № 51-1430км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304780>.

частини КК впливає на *кваліфікацію* (є кваліфікуючою ознакою) діяння і тим самим призводить також до встановлення в санкції більш суворого покарання (ст. 35 КК)¹⁰. Напр., якщо особа, що має судимість за грабіж (ч. 1 ст. 186 КК), знову вчиняє такий саме злочин, то діяння кваліфікується вже за ч. 2 цієї статті, в санкції якої встановлено і більш суворе покарання за повторне вчинення грабежу;

2) вчинення *умисного* кримінального правопорушення особою, що має судимість за раніше скоєне *умисне* кримінальне правопорушення, визнається *рецидивом* (ст. 34 КК), який у багатьох статтях Особливої частини КК теж впливає і на *кваліфікацію* діяння, і на встановлення у санкції більш суворого покарання (напр., у п. 13 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікуючою ознакою умисного вбивства визнається вчинення цього злочину особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за яке в санкції передбачено не тільки позбавлення волі на певний строк, а й довічне позбавлення волі);

3) вчинення особою, яка має судимість, нового злочину, що утворює повторність (ст. 32 КК) або рецидив (ст. 34 КК), які хоча і не є кваліфікуючими ознаками злочину, але їх наявність *зобов'язує* суд урахувати ці *обставини*, як такі, що *обтяжують покарання*.(п. 1 ч. 1 ст. 67 КК). Напр, якщо особа, що має судимість за спричинення тяжких тілесних ушкоджень, знову вчиняє такий самий злочин, суд повинен врахувати цю обставину як таку, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК) і призначити більш суворе покарання у межах санкції ч. 1 ст. 121 КК;

4) вчинення особою, що відбуває покарання і має судимість, будь-якого нового кримінального правопорушення до повного відбуття покарання за попереднє, згідно зі ст. 71 КК тягне за собою призначення покарання за сукупністю вироків, згідно з правилами якої до покарання, призначеного за новим вирок, повністю або частково приєднується невідбута частина

¹⁰ Постанова Верховного Суду від 05.04.2018 р. у справі № 297/178/16-к (провадження № 51-1430км18). URL: <https://lpd.juscourt.com/home/search/3175>.

покарання за попереднім вироком. У цих випадках перебіг строків погашення судимості за обома кримінальними правопорушеннями починає обчислюватися лише після фактичного відбуття засудженим покарання, визначеного за сукупністю вироків (ч. 5 ст. 90 КК)¹¹;

5) вчинення особою, що вже відбула покарання, але має судимість, до закінчення її строку нового кримінального правопорушення, перериває і перебіг строку погашення судимості за попереднє кримінальне правопорушення. У цьому випадку строк погашення судимості за попереднє кримінальне правопорушення обчислюється *заново* (із самого початку) після відбуття покарання за знову вчинене кримінальне правопорушення. Тому особа визнається такою, що має судимість, за обидва кримінальні правопорушення до моменту її погашення за кожне з них (ч. 5 ст. 90 КК);

6) наявність на боці особи, що має судимість, такої обтяжливої покарання обставини, як повторність чи рецидив (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК), виключає можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), а також його пом'якшення на підставі ст. 69¹ КК, що теж негативно позначається на відповідальності особи;

7) наявність судимості виключає і звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст.ст. 45–48 КК, бо таке звільнення застосовується лише стосовно особи, яка *вперше* вчинила певне кримінальне правопорушення;

8) наявність судимості негативно позначається і на застосуванні деяких видів звільнення від покарання чи заміни його більш м'яким (ст.ст. 81, 82, 86, 87 КК), а у деяких випадках і повністю виключає таке звільнення чи заміну (напр., ч. 2 ст. 62 КК);

2. До *другої* групи належать несприятливі наслідки судимості, які мають *загальноправовий характер* і тому передбачені не нормами

¹¹ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 10–11.

кримінального закону, а іншими нормативно-правовими актами. Ці наслідки пов'язані з обмеженням *загального правового статусу особи*, згідно з якими особам, що мають судимість, забороняється обіймати певні посади (напр., посаду судді, прокурора тощо) чи займатися певною діяльністю (напр., пов'язаною з розпорядженням матеріальними цінностями), а також встановлюються деякі інші обмеження їх прав (напр., права одержувати дозвіл на володіння зброєю). Зокрема, такі наслідки полягають у тому, що:

1) особа, що має судимість за вчинення умисного злочину, не може, напр., бути обрана народним депутатом України (ст. 76 Конституції України). Така особа не може бути суддею (п. 3 ч. 2 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Набрання законної сили обвинувальним вироком суду, з моменту якого виникає судимість, є також підставою для звільнення судді з деяких посад (ст. 126 Конституції України) та для дострокового припинення повноважень народного депутата України (ст. 81 Конституції України);

2) особа, що має судимість, не може бути адвокатом або нотаріусом (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ст. 3 Закону України «Про нотаріат»). Така особа не може бути призначеними на посаду прокурора (п. 3 ч. 6 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру») тощо. Судимість виключає можливість реалізації й інших прав особи. Напр., наявність у особи судимості за тяжкі (ч. 5 ст. 12 КК) або особливо тяжкі (ч. 6 ст. 12 КК) злочини є перешкодою для допуску її до державної таємниці (ст. 23 Закону України «Про державну таємницю»).

3. Указуючи на негативні кримінально-правові та загальноправові наслідки судимості, слід при цьому враховувати, що особа не може визнаватися такою, що має судимість, безстроково, бо остання обмежує правовий статус особи лише на *певний*, чітко визначений у законі *проміжок часу*, після закінчення якого за умов, зазначених у законі, судимість погашається (ст.ст. 89–90) чи знімається (ст. 91 КК) і тим самим *анулюються*

(визнаються юридично неіснуючими) усі негативні наслідки засудження. Неодноразова звертав увагу на це і Верховний Суд, підкреслюючи, що «припинення судимості анулює всі кримінально-правові та загальноправові наслідки засудження та призначення покарання. Особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана будь-де вказувати про вчинення нею в минулому злочину та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних наслідків колишньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у т. ч. і при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості і є неприпустимим»¹².

4. Сукупність розглянутих ознак судимості та аналіз тих несприятливих наслідків, яких зазнає засуджена особа, надає можливість визначити *судимість як певний правовий стан (статус) особи, пов'язаний з обмеженням її прав і свобод, який є наслідком засудження особи за вчинення кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду до певного виду та міри покарання, що виникає з моменту набрання законної сили цим вироком та зберігається увесь час відбування покарання (основного і додаткового), а у випадках, передбачених п.п. 5–9 ст. 89 КК, – протягом встановленого законом проміжку часу після відбуття покарання чи дострокового звільнення від його відбування, тривалість якого залежить від ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та відбутого за нього покарання*¹³.

¹² Практика судів України з кримінальних справ (2012–2013 рр.) / уклад. В. І. Тютюгін; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2014. С. 417–425; Постанови Верховного Суду: 1) від 27.09.2018 р. у справі № 647/1831/15-к (провадження № 51-336км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945371>; 2) від 17.09.2020 р. у справі № 739/1140/18 (провадження № 51-1858 км 20). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=91702621&red=1000035027f58e63f5e51d5b9b127d3f06d511&d=5>.

¹³ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» (п. 1). Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 10.

Поняття, передумова, підстава та порядок погашення судимості.
Закон не містить визначення погашення судимості, проте системний аналіз приписів ст.ст. 88–90 КК дає підстави для висновку, що *погашення судимості – це автоматичне припинення стану судимості внаслідок закінчення встановлених законом строків, які у випадках, передбачених п.п. 5–9 ст. 89 КК, обчислюються з моменту відбуття засудженим призначеного вироком покарання (основного і додаткового) чи дострокового звільнення від його відбування, за умови, якщо протягом перебігу цих строків особа не вчинить нового кримінального правопорушення.*

1. З наведеного визначення випливає, що:

1) погашення судимості відбувається *автоматично* – по закінченні (зі спливом) певного, встановленого у ст. 89 КК, проміжку часу – строку погашення судимості, і «...не потребує свого посвідчення спеціальним рішенням суду чи іншим документом»¹⁴;

2) перебіг строку погашення судимості у випадках, передбачених п.п. 5–9 ст. 89 КК, обчислюється з *дня відбуття покарання (основного і додаткового) або з моменту дострокового звільнення від його відбування.* При цьому у випадках реального відбування засудженим як основного, так і додаткового покарання, останнє не впливає на загальну тривалість строку погашення судимості. Але *початковим* моментом, з якого обчислюється у таких випадках перебіг цих строків, є *день відбуття саме додаткового покарання* за умови, якщо останнє повністю або хоча б частково відбувалося (виконувалося) після відбуття засудженим основного покарання (напр., у засудженого до 2-х років позбавлення волі і додатково позбавленого права керувати транспортними засобами на строк 3 роки, строк погашення

¹⁴ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 10.

судимості буде обчислюватися з моменту відбуття саме додаткового, а не основного покарання);

3) з моменту погашення судимості особа вважається не судимою з анулюванням усіх несприятливих правових наслідків. Тому у разі вчинення такою особою у подальшому нового кримінального правопорушення, останнє визнається вчиненим *уперше*.

Які ж чинники виступають *передумовою* та *підставою* погашення судимості і який *порядок* (правила) її погашення встановлює закон?

2. За загальним правилом, *передумовою* погашення судимості є *відбуття засудженням (повністю або частково) призначеного вироком суду основного і додаткового покарання*. Але із цього загального правила закон встановлює *два винятки*, згідно з якими:

1) у випадках, передбачених ч 2 ст. 90 КК, судимість погашається по *закінченні строків давності виконання обвинувального вироку*, бо при звільненні особи від відбування покарання на підставі ст.ст. 80 і 106 КК до строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано. Таким чином, у цих випадках *строк погашення судимості дорівнює строку давності виконання обвинувального вироку*, з моменту закінчення якого погашається і судимість;

2) у випадках, передбачених п.п. 1 та 2 ст. 89 КК, стосовно осіб, які були *звільнені* від відбування призначеного судом покарання з *випробуванням* на підставі ст.ст. 75, 79 і 104 КК, судимість погашається по *закінченні іспитового строку*¹⁵.

3. **Підстава** погашення судимості складається з *двох* обов'язкових чинників (елементів), до яких належать: а) *закінчення (сплив) встановлених у ст. 89 КК строків погашення судимості* і б) *невчинення протягом цих строків нового кримінального правопорушення*.

¹⁵ Більш докладно про порядок погашення судимості у цих випадках, див. у подальшому.

4. *Перший чинник* (елемент), що складає підставу погашення судимості, має *об'єктивний* (формалізований в законі) характер, бо не пов'язаний з поведінкою засудженого, а свідчить про наявність такої події (факту, обставини), як *закінчення* (сплив) встановлених у ст. 89 КК *строків погашення судимості*. Згідно з ч. 1 ст. 90 КК *початковий* момент перебігу цих строків обчислюється з дня *набрання законної сили обвинувальним вироком суду*, а умовою сприятливого *закінчення* цих строків згідно з ч. 5 ст. 90 КК є *невчинення особою протягом їх перебігу нового кримінального правопорушення*.

5. Відповідно до ч. 1 ст. 90 КК обчислення строків погашення судимості, за загальним правилом, починається з дня відбуття (виконання) основного і додаткового (якщо останнє призначалось) покарання. Але це загальне правило, бо можливі ситуації, коли особа засуджується зі звільненням від відбування призначеного покарання (напр., із випробуванням за ст.ст. 75, 79 чи 104 КК) або достроково звільняється від частини строку призначеного покарання (напр., умовно-достроково за ст. 81 КК). Крім того, питання про погашення судимості кожного разу вирішується стосовно осіб, які вчинили різні за ступенем тяжкості кримінальні правопорушення і у зв'язку з цим були засуджені і відбували різні види покарань, які, до того ж, можуть бути призначені судом і у різних їх розмірах.

6. Ураховуючи усі ці особливості, закон встановлює такий *порядок* погашення судимості, згідно з яким у ст. 89 КК передбачено *декілька варіантів* (способів, правил) обчислення строків її погашення:

1) *перший* з них встановлений у п.п. 1 і 2 ст. 89 КК, згідно з якими особи, *звільнені від відбування покарання з випробуванням* (ст.ст. 75, 79, 104 КК), визнаються такими, що не мають судимості, *після закінчення іспитового строку*, але за умови, *якщо протягом цього строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення* (ч. 3 ст. 78 КК) і рішення про їх звільнення не

буде скасоване з інших підстав (ч. 2 ст. 78 КК). Таким чином, такі особи вважаються судимими лише *протягом іспитового строку*.

Але такі особи можуть бути засуджені не тільки до основного, а й до додаткового покарання (ст. 77 КК), зокрема, до такого *строкового* його виду, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю¹⁶ (ст. 55), яке при застосуванні ст.ст. 75 і 104 КК завжди відбувається *реально*. Що ж стосується ст. 79 КК, то у разі її застосування це додаткове покарання теж може виконуватися реально, якщо у звільненні від нього судом було відмовлено. Якщо у таких випадках строк цього додаткового покарання *перевищує* тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, не по закінченні іспитового строку, а тільки *після відбуття додаткового покарання* (напр., якщо особа, що засуджена до 2-х років позбавлення волі з позбавленням права на 3 роки, звільняється від відбування основного покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК), а тривалість іспитового строку складає лише один рік (ч. 4 ст. 75 КК), то вона буде визнана такою, що не має судимості, не по закінченні іспитового строку (один рік), а лише після відбуття додаткового покарання, тобто лише через 2 роки після закінчення іспитового строку). Таким чином у осіб, звільнених від відбування основного покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 79, 104 КК), судимість погашається: а) або з моменту сприятливого закінчення іспитового строку, б) або з дня відбуття додаткового покарання, якщо строк останнього перевищує тривалість іспитового строку;

2) *другий* варіант обчислення строків погашення судимості встановлений у п. 2¹ ст. 89 КК, згідно з яким особи, засуджені за вчинення *кримінального проступку*, визнаються такими, що не мають судимості, *після відбуття покарання* (основного і додаткового), призначеного судом і відбутого засудженим. Отже, цей варіант погашення судимості: а) стосується

¹⁶ Далі – позбавлення права.

лише осіб, засуджених за вчинення кримінального проступку (ч. 2 ст. 12 КК), б) судимість у яких поширюється тільки на час відбування призначеного судом покарання (основного і додаткового);

3) *третій* варіант обчислення строків погашення судимості передбачений в п. 4 ст. 89 КК, згідно з яким такими, що не мають судимості, визнаються *чотири* категорії осіб, які: а) відбули покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців (ст. 58 КК); б) відбули покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК); в) були достроково звільнені від покарань, передбачених ст.ст. 58 і 62 КК г) є військовослужбовцями, що відбули покарання на гауптвахті замість арешту¹⁷.

Аналіз п. 4 ст. 89 КК, свідчить, по-перше, що у ньому йдеться про погашення судимості лише стосовно такої категорії засуджених як *військовослужбовці*. По-друге, ці особи повинні повністю або хоча б частково відбути лише такі *три* види покарань, які передбачені у ст.ст. 58, 60 і 62 КК. По-третє, ці покарання були застосовані до них за вчинення тільки *злочину*, а не кримінального проступку, бо у разі вчинення останнього погашення судимості здійснюється не за п. 4, а за правилами п. 2¹ ст. 89 КК. По-четверте, у п. 4 ст. 89 КК йдеться про застосування цих видів покарань за вчинення злочину *будь-якого ступеня тяжкості*. Нарешті, по-п'яте, у п. 4 ст. 89 КК вказується на *відбуття* зазначених покарань, незалежно від того, чи були вони *безпосередньо* призначені вироком суду або застосовані лише *на заміну* (напр., за ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК) більш суворого виду покарання. Таким чином, судимість у осіб, зазначених у п. 4 ст. 89 КК: а) поширюється *виключно на строк відбування покарання* (основного і додаткового)

¹⁷ Слід зазначити, що стосовно четвертої категорії осіб, використана в п. 4 ст. 89 КК визначення: «військовослужбовці, що відбули покарання на гауптвахті замість арешту» є не зовсім коректним. Більш точним є визначення, наведене у ч. 2 ст. 60 КК, у якій вказується не на відбування покарання на гауптвахті *замість* арешту, а на відбування арешту на гауптвахті. Тобто, у даному випадку йдеться не про заміну одного виду покарання (арешту) іншим (триманням на гауптвахті), а лише про *особливий порядок* відбування покарання у виді арешту військовослужбовцями. Саме з цього виходить і ст. 55 КВК, у ч. 1 якої зазначається, що «військовослужбовці, засуджені до арешту, відбувають покарання на гауптвахті».

і б) погашається з дня його відбуття чи з моменту дострокового звільнення від покарання (напр., за ч. 3 ст. 84 КК);

4) *четвертий* варіант обчислення строків погашення судимості встановлений у п.п. 5–9 ст. 89 КК і стосується тих *п'яти* категорій осіб, які: а) засуджені за вчинення тільки *злочину*, а не кримінального проступку; б) засуджені до *певного виду покарання* (за винятком тих, які перелічені у п. 4 ст. 89 КК); в) *реально* (фактично) *відбули* ці покарання *повністю* або *частково*; г) вважаються судимими (на відміну від п.п. 2, 2¹ та 4 ст. 89 КК) не тільки під час відбування покарання, а і протягом визначених у п.п. 5–9 ст. 89 КК строків *після відбуття* покарання (основного і додаткового).

Отже, судимість за правилами п.п. 5–9 ст. 89 КК погашається по закінченні (зі спливом) встановлених у законі строків, які тривають *після фактичного відбуття* (повністю або частково) призначеного судом *покарання* (основного і додаткового).

Ці строки є *диференційованими* і відповідно до п.п. 5–9 ст. 89 КК становлять 1, 2, 3, 6 чи 8 років, а їх *тривалість* залежить від: а) виду призначеного і реально відбутого основного покарання; б) розмір штрафу (ст. 53 КК), призначеного як основне покарання, в) ступеню тяжкості вчиненого злочину.

7. Аналіз п.п. 5–9 ст.89 КК свідчить, що порядок погашення судимості у осіб, засуджених до основного покарання у виді *штрафу*, має свої особливості і тому буде розглянутий окремо. Що ж стосується осіб, засуджених до інших видів основних покарань, то погашення судимості стосовно них здійснюється в такому порядку:

1) за п. 5 ст.89 КК особи, засуджені за вчинення *злочину* до таких основних видів покарань, як: а) позбавлення права (ст. 55 КК), б) громадські роботи (ст. 56 КК), в) виправні роботи (ст. 57 КК), г) арешт (ст. 60 КК), визнаються такими, що не мають судимості, за умови, якщо протягом *одного року* з дня відбуття покарання (основного та додаткового) вони не вчинять

нового кримінального правопорушення. Отже, у цих осіб: а) перебіг строку погашення судимості обчислюється з моменту відбуття покарання (основного і додаткового), а його тривалість (один рік) б) визначається лише видом відбутого основного покарання і в) *не залежить* від ступеня тяжкості вчиненого злочину;

2) за п. 6 ст. 89 КК особи, засуджені за вчинення злочину до обмеження волі (ст. 61 КК), визнаються такими, що не мають судимості, за умови, якщо протягом *двох років* з дня відбуття покарання (основного та додаткового) вони не вчинять нового кримінального правопорушення. Отже, у цих осіб: а) перебіг строку погашення судимості обчислюється з моменту відбуття покарання (основного і додаткового), а його тривалість (2 роки) б) визначається лише видом відбутого основного покарання і в) *не залежить* від ступеня тяжкості вчиненого злочину;

3) за п.п. 7–9 ст. 89 КК особи, засуджені за вчинення злочину до позбавлення волі (ст. 63 КК), визнаються такими, що не мають судимості, якщо при засудженні: а) за нетяжкий злочин (ч. 4 ст. 12 КК) – протягом *трьох років* (п. 7); б) за тяжкий (ч. 5 ст. 12 КК) – протягом *шести років* (п. 8); в) за особливо тяжкий (ч. 6 ст. 12 КК) – протягом *восьми років* (п. 9) з дня відбуття покарання (основного та додаткового) вони не вчинять нового кримінального правопорушення. Отже, у цих осіб: а) перебіг строку погашення судимості обчислюється з моменту відбуття покарання (основного і додаткового), а його тривалість (3, 6 чи 8 років) залежить: б) від виду відбутого основного покарання (позбавлення волі) і в) ступеня тяжкості вчиненого злочину (ч.ч. 4–6 ст. 12 КК);

8. Як у п. 5, так і в п.п. 7–9 ст. 89 КК йдеться про погашення судимості щодо осіб, засуджених за злочин до такого основного виду покарання, як *штраф* (ст. 53 КК). Проте, якщо у п. 5 ст. 89 КК тривалість строку погашення судимості (один рік) закон пов'язує не тільки з призначенням штрафу, а і з його *розміром* – *не більше трьох тис. неоподатковуваних мінімумів доходів*

*громадян*¹⁸, то у п.п. 7–9 ст. 89 КК тривалість цих строків (3, 6 чи 8 років) обумовлена лише *ступенем тяжкості вчиненого злочину* без вказівки на розмір призначеного за нього штрафу. У зв'язку з таким різним законодавчим підходом до порядку погашення судимості у разі засудження до штрафу, в судовій практиці виникло питання, як обчислювати у цих випадках тривалість строку погашення судимості: а) спираючись тільки на розмір штрафу і незалежно від ступеня тяжкості злочину, за який його призначено (тобто, за п. 5 ст. 89 КК), або б) виходячи тільки зі ступеню тяжкості злочину, за який штраф було призначено, незалежно від його розміру (тобто, за п.п. 7–9 ст. 89 КК)?

Саме тому це питання стало предметом розгляду Верховного Суду, який, спираючись на практику ЄСПЛ, зазначив, що однією з вимог якості закону є його *доступність для зацікавлених осіб, чіткість та передбачуваність у своєму застосуванні*. Виходячи з цього, Верховний Суд дійшов висновку про *неоднозначність* законодавчого вирішення питання про обчислення строку погашення судимості у п. 5 та у п.п. 7–9 ст. 89 КК стосовно штрафу, що, на думку Верховного Суду, свідчить про наявність певної *колізії* в законі. За позицією Верховного Суду, ця колізія повинна тлумачитись (вирішуватися) на користь засудженого щодо якого має бути застосований *найбільш сприятливий підхід* у вирішенні питання про погашення судимості¹⁹. Таким чином, з урахуванням позиції Верховного Суду, погашення судимості у цих випадках має здійснюватися у такому порядку:

1) якщо особа засуджується за *злочин* до основного покарання у виді штрафу в розмірі *до (не більше) трьох тис. н.м.д.г.*, то *незалежно від ступеня тяжкості вчиненого нею злочину*, строк погашення судимості

¹⁸ Далі – н.м.д.г.

¹⁹ Постанова Верховного Суду від 20.08.2019 р. у справі № 759/10001/18 (провадження № 51-773км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83836416>.

визначається за правилами п. 5 ст. 89 КК. Виходячи з цього, а) перебіг строку погашення судимості обчислюється у цих випадках з моменту сплати штрафу (або з дня відбуття додаткового покарання, якщо останнє було призначено), а б) його тривалість становить *один рік*;

2) якщо ж особа засуджується за *злочин* до основного покарання у виді штрафу в розмірі *понад три тис н.м.д.г.*, то строк погашення судимості визначається вже за правилами п.п. 7–9 ст. 89 КК. Виходячи з цього, а) перебіг строку погашення судимості обчислюється в цих випадках з моменту сплати штрафу (або з дня відбуття додаткового покарання, якщо останнє було призначено), а б) його тривалість може складати 3, 6 чи 8 років, бо в) залежить від *ступеня тяжкості* вчиненого злочину.

9. **Другий чинник** (елемент), що утворює підставу погашення судимості, має *суб'єктивний* характер, бо характеризує певну поведінку засудженого, який протягом строків погашення судимості, тривалість яких визначена у ст. 89 КК, *не повинен вчинити будь-яке нове кримінального правопорушення*, незалежно від того, чи є воно кримінальним проступком або злочином.

10. У разі порушення цієї умови – вчинення до закінчення строку погашення судимості нового кримінального правопорушення згідно з ч. 5 ст. 90 КК перебіг цього строку *переривається*. *Переривання* строку погашення судимості означає, що та його частина, яка вже спливла до моменту вчинення нового кримінального правопорушення, повністю відкидається, не враховується (визнається юридично неіснуючою). Тому перебіг строку погашення судимості за попереднє кримінальне правопорушення починає обчислюватися із самого *почату* (заново) з моменту (після) фактичного відбуття покарання (основного і додаткового) за останнє (знову вчинене) кримінальне правопорушення²⁰. Але одночасно із

²⁰ Постанова Верховного Суду від 05.04.2018 р. у справі № 297/178/16-к (провадження № 51-1430км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73304780>.

цим строком починає обчислюватися і перебіг строку погашення судимості за знову вчинене кримінальне правопорушення²¹.

11. Таким чином, з моменту відбуття покарання (основного і додаткового) за знову вчинене кримінальне правопорушення *одночасно спливають два строки погашення судимості*: а) за перше (раніше вчинене) і б) за останнє (знову вчинене) кримінальні правопорушення, завдяки чому певний проміжок часу особа визнається судимою за всі вчинені нею кримінальні правопорушення. У такій ситуації згідно з ч. 5 ст. 90 КК строки погашення судимості за всі вчинені особою кримінальні правопорушення *обчислюються окремо за кожне з них*. Причому, ці строки спливають не послідовно (один за одним), а *паралельно* (один поряд з іншим). Вони також не поглинаються і не складаються між собою і закінчуються *самостійно* (кожен у свій час), залежно від їх тривалості, яка визначена в ст. 89 КК²².

12. Підводячи підсумок, слід зазначити, що саме такі чинники (елементи), як: а) закінчення встановлених у ст. 89 КК строків погашення судимості та б) невчинення протягом їх перебігу нового кримінального правопорушення у своїй сукупності (єдності) і складають *підставу* погашення судимості, а, отже, і призводять до автоматичного (без будь-якого спеціального рішення суду) визнання особи такою, що не має судимості.

Порядок погашення судимості у випадках дострокового звільнення від відбування призначеного судом покарання. З підстав, передбачених законом, особа, засуджена до певного виду та міри покарання, може бути до закінчення його строку (достроково) звільнена від його відбування. Перш за все слід зазначити, що *дострокове* звільнення можливо лише стосовно так званих *строкових* видів покарань, тобто таких, які: а) відбуваються протягом певного проміжку часу, б) мінімально та максимально припустимі межі яких

²¹ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 10–11.

²² Постанова Верховного Суду від 26.08.2020 у справі № 431/2787/19 (провадження № 51-2894 км 20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91260580>.

встановлені в ст.ст. 55–58, 60–63 Загальної частини КК, в) строки, в межах яких вони можуть бути призначені, передбачені в санкціях статей Особливої частини КК, а г) конкретна міра (строк), що призначається засудженому, визначається у вироку суду.

1. Найбільш розповсюдженим видом звільнення від відбування покарання є *умовно-дострокове звільнення*, за якого на підставі ст. 81 КК особа, яка відбула певну, встановлену законом (п.п.1–3 ч. 3 ст. 81 КК) частину строку покарання, і довела своє виправлення (ч. 2 ст. 81 КК), умовно-достроково звільняється судом від *подальшого відбування покарання* під умовою невчинення протягом невідбутої частини строку покарання нового кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 81 КК). У цих випадках погашення судимості здійснюється в порядку (за правилами) ч. 3 ст. 90 КК, згідно з якою:

1) якщо особу було достроково (у тому числі й умовно-достроково) звільнено від відбування покарання, то перебіг строку погашення судимості *обчислюється з дня (з моменту) дострокового її звільнення* від відбування покарання (основного і додаткового);

2) тривалість цього строку згідно зі ст. 89 КК залежить від: а) виду основного покарання, певна частину строку якого була вже відбута, та б) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;

3) якщо засуджений до основного покарання і такого додаткового, як позбавлення права (ст. 55 КК), умовно-достроково звільняється лише від відбування основного покарання, без звільнення від додаткового, то у таких випадках тривалість строку погашення судимості також залежить від виду призначеного вироком і частково відбутого основного покарання та ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (ст. 89 КК). Але перебіг строку погашення судимості обчислюється в такій ситуації лише після (з моменту) відбуття особою додаткового покарання.

2. У разі умовно-дострокового звільнення може статися і так, що строк погашення судимості опиниться менш тривалим, ніж невідбута частина покарання (напр., засуджений до 5-ти років обмеження волі (ст. 61 КК) за нетяжкий злочин, згідно з п. 1 ч. 3 ст. 81 КК може бути умовно-достроково звільнений після фактичного відбуття половини строку цього покарання. Отже, у цьому випадку невідбута частина строку покарання дорівнює 2 рокам і 6 місяцям, тоді як строк погашення судимості згідно з п. 6 ст. 89 КК становить лише 2 роки). У таких випадках особа визнається судимою до закінчення невідбутої частини покарання, бо згідно з ч. 4 ст. 81 КК остання є своєрідним іспитовим строком, порушення умов якого тягне за собою наслідки, передбачені ст. 71 КК;

3. Закон не містить спеціальних вказівок щодо порядку погашення судимості у випадках, коли умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК) застосовується до особи, засудженої за вчинення *кримінального проступку*. При вирішенні цього питання слід виходити з того, що ст. 81 КК встановлює не тільки дострокове, а й *умовне* звільнення від відбування покарання. Тому невідбута частина покарання є у цьому випадку своєрідним іспитовим строком, протягом якого звільнена особа повинна утримуватися від вчинення нового кримінального правопорушення. Причому, згідно з ч. 4 ст. 81 КК така умова звільнення зберігає своє правове значення протягом всієї невідбутої частини строку покарання. Саме тому, системний аналіз приписів ч. 4 ст. 81 КК та п. 2¹ ст. 89 КК дає підстави для висновку, що особа, яка була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, призначеного за *кримінальний проступок*, визнається такою, що не має судимості, не з моменту її звільнення, а лише *після сприятливого закінчення невідбутої частини покарання* (основного і додаткового).

4. Аналіз закону свідчить, що *три* види звільнення від покарання безпосередньо в КК не передбачені, а їх застосування регламентується лише у нормах КВК. *Перший* з них передбачений ч. 3 ст. 37 КВК, згідно з якою

особа, засуджена до *громадських робіт* (ст. 56 КК), яка після ухвалення вироку визнана особою з інвалідністю першої або другої групи або досягла пенсійного віку, а також жінка, яка стала вагітною, можуть бути звільнені від *подальшого відбування* покарання. *Другий*, – передбачений ч. 5 ст. 42 КВК, згідно з якою засуджена до *виправних робіт* (ст. 57 КК) жінка, яка стала вагітною, може бути *достроково* звільнена від відбування покарання. *Третій* вид звільнення передбачений ч. 9 ст. 59 КВК, згідно з якою особа, яка після постановлення вироку, яким її засуджено до обмеження волі (ст. 61 КК), визнана особою з інвалідністю першої чи другої групи або досягла пенсійного віку²³, може бути *звільнена від відбування покарання*. Оскільки в усіх цих випадках особа *достроково звільняється від подальшого відбування покарань*, передбачених ст.ст. 56, 57, 61 КК, то погашення судимості здійснюється в цих випадках у такому порядку:

1) якщо *громадські чи виправні роботи або обмеження волі* призначені за вчинення *кримінального проступку*, то погашення судимості здійснюється за правилами п. 2¹ ст. 89 КК і особа визнається такою, що не має судимості, з моменту її *дострокового звільнення від основного покарання* або із дня відбуття *додаткового*, якщо останнє було призначено і хоча б частково реально відбувалося після звільнення від основного покарання;

2) якщо *громадські чи виправні роботи* призначені за вчинення *злочину*, то погашення судимості здійснюється за правилами п. 5 ст. 89 КК, згідно з якими: а) *перебіг строку погашення судимості обчислюється з моменту звільнення від цих основних покарань* або із дня відбуття *додаткового*, якщо останнє було призначено і хоча б частково реально відбувалося після звільнення від основного покарання, а б) *тривалість строку погашення судимості становить один рік*;

²³ У ч. 9 ст. 59 КВК передбачено і звільнення від відбування обмеження волі (ст. 61 КК) щодо особи, яка захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, а також стосовно жінки, яка завагітніла, але такі види звільнення регламентовані і у КК, зокрема, в ст.ст. 83, 84 КК. Тому порядок погашення судимості у цих випадках розглядається далі.

3) якщо *обмеження волі* було призначено за вчинення злочину, то погашення судимості здійснюється за правилами п. 6 ст. 89 КК, згідно з якими: а) перебіг строку погашення судимості обчислюється з моменту звільнення від цього основного покарання або із дня відбуття додаткового, якщо останнє було призначено і хоча б частково реально відбувалося після звільнення від обмеження волі, а б) тривалість строку погашення судимості становить *два роки*.

5. За ч. 1 ст. 83 КК жінка, яка стала вагітною або народила дитину під час відбування покарання у виді обмеження (ст. 61 КК) чи позбавлення (ст. 63 КК) волі, може бути звільнена від відбування покарання²⁴ в межах строку, на який згідно з законом жінку звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. У свою чергу, в ч. 4 ст. 83 КК встановлено, що після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд, залежно від поведінки засудженої, може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного вироком. Таким чином, у цих випадках звільнення від відбування покарання здійснюється у *два етапи*, у зв'язку з чим погашення судимості здійснюється у такому порядку:

1) якщо за ч. 1 ст. 83 КК жінка звільняється від відбування покарання до досягнення дитиною трирічного віку (перший етап звільнення), то цей проміжок часу є своєрідним іспитовим строком, протягом якого вона визнається такою, що має судимість. Такий висновок впливає із приписів ч. 6 ст. 83 КК, у якій встановлено: якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинить нове кримінальне правопорушення, суд призначає їй покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК);

2) якщо після досягнення дитиною трирічного віку жінка *остаточно* звільняється від відбування обмеження чи позбавлення волі (другий етап

²⁴ Згідно з ч. 1 ст. 83 КК таке звільнення виключається у разі засудження жінки до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі (ч. 5 ст. 12 КК) та особливо тяжкі (ч. 6 ст. 12 КК) злочини.

звільнення), то саме з моменту такого звільнення або із дня відбуття додаткового покарання, якщо останнє було призначено і хоча б частково відбувалося реально після звільнення від основного покарання, вона визнається такою, що не має судимості;

3) якщо жінка, звільнена від відбування покарання за ч. 1 ст. 83 КК, порушила умови такого звільнення, зазначені в ч. 5 ст. 83 КК, і у зв'язку з цим була направлена для реального відбування призначених вироком обмеження чи позбавлення волі, погашення судимості здійснюється за правилами ст. 89 КК, а тривалість строку погашення судимості залежить від:

- а) виду призначеного покарання (обмеження чи позбавлення волі) та
- б) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

б. За ст. 84 КК особа може бути звільнена від покарання *за хворобою*. У цих випадках погашення судимості здійснюється у такому порядку:

1) якщо за ч. 1 ст. 84 КК звільняється від відбування покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, то погашення судимості здійснюється за правилами ст. 89 КК, а тривалість строку погашення судимості залежить від: а) виду призначеного покарання, яке особа частково відбула до її звільнення, та б) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;

2) якщо за ч. 2 ст. 84 КК у зв'язку із захворюванням на іншу тяжку хворобу (не психічну), що перешкоджає відбуванню покарання, особа *повністю* звільняється від призначеного їй покарання, то згідно з ч. 3 ст. 88 КК вона визнається такою, що не має судимості, з моменту такого звільнення;

3) якщо за ч. 2 ст. 84 КК у зв'язку із захворюванням на іншу тяжку хворобу (не психічну), що перешкоджає відбуванню покарання, особа звільняється лише від *подальшого відбування покарання*, частина якого була вже відбута, то: а) перебіг строку погашення судимості обчислюється з

моменту звільнення від покарання, а його тривалість залежить від б) виду частково відбутого покарання та в) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;

4) якщо за ч. 3 ст. 84 КК військовослужбовець, засуджений до службових обмежень (ст. 56 КК), арешту (ст. 60 КК) або тримання в дисциплінарному батальйоні (ст. 62 КК), звільняється від цих видів покарань у зв'язку з визнанням його непридатними до військової служби за станом здоров'я, то погашення судимості здійснюється за правилами п. 4 ст. 89 КК, згідно з якими з моменту такого звільнення або із дня відбуття додаткового покарання, якщо останнє було призначено і хоча б частково реально відбувалося після звільнення від основного покарання, особа визнається такою, що не має судимості;

5) якщо у зв'язку з одужанням від хвороби зазначені в ч.ч. 1 і 2 ст. 84 КК особи направляються для реального відбування призначеного їм покарання, то погашення судимості здійснюється за правилами ст. 89 КК, а тривалість строків погашення судимості залежить від: а) виду відбутого покарання та б) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

7. За ст. 85 КК на підставі закону про амністію (ст. 86 КК) або акта про помилування (ст. 87 КК) засуджений може бути *повністю* або *частково* звільнений від основного і додаткового покарань. У таких випадках порядок погашення судимості залежить від того, чи є таке звільнення повним або частковим:

1) у разі *повного* звільнення від призначеного покарання (основного і додаткового) згідно з ч. 3 ст. 88 КК особа визнається такою, що не має судимості, з моменту її звільнення;

2) у разі *часткового* звільнення від покарання²⁵ (тобто, від подальшого його відбування) погашення судимості здійснюється за правилами ст. 89 КК,

²⁵ До часткового звільнення належать і випадки, коли конкретним законом про амністію встановлюється *скорочення* строку покарання, призначеного судом.

а тривалість строку погашення судимості залежить від: а) виду частково відбутого покарання і б) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;

3) у разі звільнення особи лише від основного покарання (без звільнення від додаткового) вона визнається такою, що не має судимості, лише після відбуття (виконання) додаткового покарання.

8. Саме з такого порядку погашення судимості виходить і Закон України «Про застосування амністії в Україні», в ч. 3 ст. 6 якого зазначено, що «питання про погашення чи зняття судимості стосовно осіб, до яких застосовано амністію, вирішується відповідно до положень Кримінального кодексу України»²⁶.

Порядок погашення судимості у випадках заміни призначеного судом покарання іншим видом покарання. За умов, встановлених законом, призначене вироком суду *покарання* або *невідбута його частина* можуть бути замінені іншим – *більш м'яким* або *більш суворим* видом покарання.

1. Найбільш розповсюджений видом такої заміни є передбачена ст. 82 КК *заміна* невідбутої частини обмеження (ст. 61 КК) чи позбавлення волі (ст. 63 КК), а також довічного позбавлення волі *більш м'яким видом основного покарання*. При застосуванні такої заміни порядок погашення судимості здійснюється в порядку (за правилами) ч. 4 ст. 90 КК, згідно з якими у цих випадках:

1) строк погашення судимості обчислюється з моменту (із дня) відбуття засудженим того *більш м'якого основного покарання, яке було застосовано на заміну, або з дня відбуття і призначеного вироком додаткового* покарання (якщо особу не було звільнено від останнього за правилами ч. 2 ст. 82 КК);

2) тривалість строку погашення судимості визначається за правилами п.п. 5–9 ст. 89 КК і залежить від: а) того більш суворого виду покарання,

²⁶ ВВР України. 1996. № 48. Ст. 263.

частина строку якого була вже відбута до заміни і г) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Таке рішення щодо визначення тривалості строку погашення судимості засновано на тому, що, встановлюючи в п.п. 5–9 ст. 89 КК ці строки, закон пов'язує їх тривалість з двома чинниками: а) засудженням особи вироком суду до певного виду покарання і б) реальним *відбуттям* (повністю або частково) цього покарання. Оскільки у разі застосування ст. 82 КК особа була не тільки засуджена до певного виду покарання, а й відбула частину його строку до заміни, саме тому цей вид покарання і має бути покладено в основу визначення тривалості строку погашення судимості. Що стосується більш м'якого покарання, застосованого на заміну, то останнє не впливає на тривалість строку погашення судимості, але момент його відбуття визначає початок обчислення перебігу її строку;

3) закон не містить спеціальних вказівок стосовно порядку погашення судимості у разі застосування ст. 82 КК щодо особи, засудженої до обмеження волі (ст. 61 КК) за вчинення *кримінальний проступку*. Але системний аналіз приписів ст. 82 і п. 2¹ ст. 89 КК дає підстави для висновку, що така особа вважається судимою лише протягом всього строку відбування покарання – як частини обмеження волі, що відбувалась до заміни, так й того більш м'якого покарання, що відбувалось після заміни. Таким чином, у цих випадках, особа визнається такою, що не має судимості, з моменту відбуття більш м'якого покарання, застосованого на заміну.

4) встановлюючи в ч. 5 ст. 82 КК можливість заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням – позбавленням волі на строк від 15 до 20 років (за умови, якщо до такої заміни засуджений відбув не менше 15 років призначеного вироком суду покарання), закон не містить спеціальних вказівок стосовно порядку погашення судимості у цьому випадку. Але системний аналіз приписів ст.ст. 82 і 89 КК дає підстави для висновку, що у цьому випадку погашення судимості здійснюється у такому

порядку: а) перебіг строку погашення судимості обчислюється тут з моменту відбуття засудженим позбавлення волі на певний строк (від 15 до 20 років), застосованого на заміну довічного позбавлення волі, а б) тривалість цього строку визначається за правилами п. 9 ст. 89 КК і дорівнює 8 рокам, бо особа була засуджена за вчинення особливо тяжкого злочину (ч. 6 ст. 12 КК) і як до заміни, так й після неї відбувала покарання у виді позбавлення волі.

2. За ч. 3 ст. 57 КК (ч. 5 ст. 42 КВК) особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку, *виправні роботи* можуть бути замінені *штрафом* із розрахунку трьох встановлених законодавством н.м.д.г. за один місяць виправних робіт. У цих випадках погашення судимості здійснюється у такому порядку:

1) якщо виправні роботи, замінені штрафом, були призначені вироком за вчинення *кримінального проступку*, то погашення судимості здійснюється за правилами п. 2¹ ст. 89 КК і особа визнається такою, що не має судимості, після сплати штрафу, а у разі призначення вироком суду і додаткового покарання, – з моменту його відбуття;

2) якщо виправні роботи, замінені штрафом, були призначені судом за вчинення *злочину*, то погашення судимості здійснюється за правилами п. 5 ст. 89 КК, згідно з якими: а) строк погашення судимості обчислюється з моменту сплати штрафу, а у разі призначення і додаткового покарання, – після його відбуття, а б) тривалість цього строку становить *один рік*.

3. У разі звільнення за ч. 1 ст. 83 КК від відбування обмеження (ст. 61 КК) чи позбавлення (ст. 63 КК) волі засудженої жінки, яка народила дитину, після досягнення цією дитиною трирічного віку, невідбуте покарання на підставі ч. 4 ст. 83 КК може бути замінено *більш м'яким покаранням*. У цих випадках погашення судимості здійснюється в порядку (за правилами) ч. 4 ст. 90 КК, згідно з якими:

1) у разі заміни невідбутої частини строку *обмеження волі*, призначеного за вчинення *кримінального проступку*, згідно з п. 2¹ ст. 89 КК

особа визнається такою, що не має судимості, з моменту відбуття застосованого на заміну більш м'якого основного покарання, а у разі призначення і додаткового покарання, – з моменту відбуття останнього;

2) у разі заміни невідбутої частини строку *обмеження волі*, призначеного за вчинення *злочину*, перебіг строку погашення судимості: а) обчислюється з моменту відбуття застосованого на заміну більш м'якого основного покарання, а у разі призначення і додаткового покарання, – після відбуття останнього; б) а тривалість цього строку згідно з п. 6 ст. 89 КК складає *два роки*;

3) у разі заміни невідбутої частини строку *позбавлення волі* перебіг строку погашення судимості: а) обчислюється з моменту відбуття застосованого на заміну більш м'якого основного покарання, а у разі призначення і додаткового, – після відбуття останнього; б) а тривалість цього строку визначається за правилами п.п. 7–9 ст. 89 КК і залежить від ступеня тяжкості вчиненого злочину.

4. При вирішенні питання про порядок погашення судимості на підставі ч. 4 ст. 90 КК слід ураховувати, що в цій нормі передбачена заміна: а) лише *невідбутої частини основного покарання* і б) *тільки більш м'яким видом покаранням*. Утім, закон встановлює й інші види заміни, за яких призначене вироком основне покарання може бути *повністю* замінюється іншим. Причому, в одних з таких випадків *більш суворе основне покарання замінюється менш суворим* (ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ч. 5 ст. 80, ч. 2 ст. 87 КК), а в інших, – *менш суворе – більш суворим* (ч. 5 ст. 53 КК). Таким чином, виникає ситуація, за якої засуджений *повністю звільняється від відбування одного – більш суворого чи менш суворого виду покарання, яке було призначено вироком суду, і реально відбуває інше – менш або більш суворе, яке застосовується на заміну*.

5. Повна заміна призначеного судом покарання іншим передбачена в ч. 1 ст. 58 та ч. 1 ст. 62 КК, згідно з якими суд має право *замінити* обмеження

чи позбавлення волі (за ч. 1 ст. 58 КК) або позбавлення волі (за ч. 1 ст. 62 КК), призначених військовослужбовцю на строк не більше 2-х років, службовими обмеженнями (за ст. 58 КК) або триманням в дисциплінарному батальйоні (за ст. 62 КК) на той самий строк. У цих випадках погашення судимості здійснюється за правилами п. 4 ст. 89 КК, який пов'язує вирішення цього питання лише з *відбуттям* покарань, передбачених ст.ст. 58 і 62 КК, незалежно від того, чи були вони призначені вироком суду безпосередньо або застосовані лише на заміну попередньо призначених судом обмеження чи позбавлення волі. Отже, за правилами п. 4 ст. 89 КК у цих випадках особа визнається такою, що не має судимості, з моменту *відбуття* основного покарання, передбаченого ст. 58 або ст. 62 КК і застосованого на заміну, а у разі призначення і додаткового покарання, – з моменту відбуття останнього.

6. За ч. 5 ст. 80 і ч. 2 ст. 87 КК *довічне позбавлення волі* (ст. 64 КК) може бути замінено *позбавленням волі на певний строк*. Оскільки така заміна здійснюється стосовно особи, засудженої за вчинення особливо тяжкого злочину (ч. 6 ст. 12 КК), за який вона відбуває покарання у виді позбавлення волі, то погашення судимості у цих випадках здійснюється за правилами п. 9 ст. 89 КК, згідно з якими: а) перебіг строку погашення судимості обчислюється з моменту відбуття засудженням позбавлення волі, застосованого на заміну, а б) його тривалість дорівнює 8 рокам з дня відбуття цього покарання.

7. Заміна призначеного судом покарання більш м'яким також можлива і при застосуванні *індивідуальної амністії* (стосовно певної особи чи конкретно визначеної групи осіб) на підставі ч. 2 ст. 2 Закону України «Про застосування амністії в Україні». Якщо така заміна застосовується без зняття судимості, то її погашення здійснюється за правилами ст. 89 КК, а тривалість строків погашення судимості залежить від: а) виду призначеного судом на заміну покарання, та б) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

8. Певні особливості має порядок погашення судимості у випадках заміни *штрафу*, призначеного як *основне* покарання, більш суворим видом покарання за ч. 5 ст. 53 КК, коли несплачену засудженим сума штрафу суд заміняє більш суворими видами покарань: громадськими (ст. 56 КК) чи виправними (ст. 57 КК) роботами або позбавленням волі (ст. 63 КК). Така заміна може бути як *повною* (коли штраф не сплачено в повному його розмірі, визначеному вироком), так й *частковою* (коли не сплачена тільки певна частина штрафу).

При вирішенні питання про порядок погашення судимості в цих випадках, необхідно, по-перше, відрізнити *несплату* штрафу, яка є результатом матеріальної (фінансової) неспроможності засудженого і тягне за собою його заміну (ч. 5 ст. 53 КК), від умисного *ухилення* від сплати штрафу, яке є кримінальним правопорушенням проти правосуддя і тягне за собою відповідальність за ч. 1 ст. 389 КК. По-друге, слід урахувувати і те, що вироком суду особа *засуджується* саме до штрафу, тоді як його заміна здійснюється лише ухвалою суду в порядку виконання цього вироку (п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК). З урахуванням наведеного, у разі як *повної*, так й *часткової заміни* штрафу більш суворими видами покарань погашення судимості відбувається у такому порядку:

1) перебіг строку погашення судимості обчислюється в цих випадках з моменту відбуття того більш суворого виду покарання, яке застосовано на заміну штрафу, а у разі призначення вироком і додаткового покарання, – з моменту відбуття останнього;

2) тривалість цього строку визначається за правилами п.п. 2¹ або 5 чи 7–9 ст. 89 КК і залежить від: а) ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і б) розміру штрафу, призначеного вироком. Інакше кажучи, обраний вироком розмір штрафу і ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення впливають на тривалість строку погашення судимості, тоді

як більш суворе покарання, застосоване на його заміну, – на момент, з якого починає обчислюватися перебіг цього строку;

3) якщо штраф як основне покарання призначено за вчинення *кримінального проступку*, то згідно з п. 2¹ ст. 89 КК особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття того більш суворого виду покарання, яке застосоване на заміну штрафу;

4) якщо штраф призначено за вчинення *злочину будь-якого ступеня тяжкості*, але у розмірі *до (не більше) трьох тис. н.м.д.г.*, то згідно з п. 5 ст. 89 КК тривалість строку погашення судимості становить *один рік*²⁷;

5) якщо штраф призначено за вчинення *злочину*, але у розмірі *понад три тис. н.м.д.г.*, тривалість строку погашення судимості визначається за правилами п.п. 7–9 ст. 89 КК і залежить від ступеня тяжкості вчиненого злочину.

Порядок погашення судимості у випадках засудження особи за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків.

1. У нормах КК України порядок погашення судимості у цих випадках безпосередньо не регламентований²⁸, але системний аналіз приписів ст.ст. 70–71 і 88–90 КК дає підстави для висновку, що при вирішенні цього питання необхідно врахувати такі положення:

1) у ст. 89 КК закон встановлює строки погашення судимості стосовно кожного *окремого* кримінального правопорушення, незалежно від того, чи засуджується особа за вчинення лише одного з них або декількох;

²⁷ Постанова Верховного Суду від 20.08.2019 р. у справі № 759/10001/18 (провадження № 51-773км19) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83836416>.

²⁸ На відміну від КК України, напр., у ч. 6 ст. 79 КК Республіки Казахстан 2014 р. чітко зазначено, що при засудженні особи за сукупністю кримінальних правопорушень або за сукупністю вироків за злочини, що відносяться до різного ступеня тяжкості, судимість погашається за кожен злочин самостійно, при цьому строки її погашення обчислюються з моменту відбуття покарання за сукупністю кримінальних правопорушень або сукупністю вироків. Уявляється, що саме до такого підходу стосовно вирішення цього питання можна дійти і на підставі аналізу (тлумачення) приписів ст.ст. 89 і 90 КК України, зі змісту яких випливає, що строки погашення судимості мають обчислюватися самостійно стосовно кожного окремого кримінального правопорушення, що входить до сукупності.

2) як за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК), так й за сукупністю вироків (ст. 71 КК) суд засуджує винного за кожне окреме кримінальне правопорушення, які при цьому можуть належати як *одного, так і різного ступеня тяжкості*, що впливає на порядок погашення судимості за кожне з них, бо згідно зі ст. 89 КК саме ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення є одним з показників (критеріїв), покладених в основу визначення *тривалості* строків погашення судимості;

3) перш ніж визначити остаточну міру покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК) чи сукупністю вироків (ст. 71 КК), суд призначає певне покарання за кожне окреме кримінальне правопорушення, яке належить як *до одного, так й до різних їх видів*, що теж впливає на порядок погашення судимості, бо згідно із ст. 89 КК *вид покарання* (а у разі призначення штрафу і його розмір) є теж одним з показників (критеріїв), який впливає як *на обчислення перебігу строків погашення судимості* за кожне окреме кримінальне правопорушення, так й *на визначення їх тривалості*;

4) за правилами ст.ст. 70 і 71 КК усі покарання, призначені за окремі кримінальні правопорушення, об'єднуються в *остаточну* (сукупну) *міру покарання* (за винятком випадків, передбачених ч.ч. 3 і 4 ст. 72 КК), яка, в кінцевому підсумку, і *відбувається* засудженим, а сам факт її відбуття визначає той момент, з якого, як правило, починає обчислюватися перебіг строку погашення судимості за кожне окреме кримінальне правопорушення, що входить до сукупності.

2. Виходячи з наведених положень, погашення судимості як за сукупності кримінальних правопорушень, так і сукупності вироків здійснюється у такому порядку:

1) строки погашення судимості обчислюються *самостійно* стосовно кожного *окремого* кримінального правопорушення, що входить до сукупності;

2) перебіг цих строків обчислюється з моменту відбуття засудженим того об'єданого (сукупного) покарання (основного і додаткового), яке остаточно визначено судом за правилами ст.ст. 70 і 71 КК;

3) тривалість кожного з цих строків залежить від: а) виду покарання, призначеного за кожне окреме кримінальне правопорушення, що входить до сукупності (а стосовно штрафу і від його розміру), та б) ступеня тяжкості кожного окремого кримінального правопорушення, що входить до сукупності.

3. Із врахуванням усіх наведених вище положень, у випадках засудження особи за сукупністю кримінальних правопорушень чи сукупністю вироків погашення судимості здійснюється у такому порядку:

1) у разі засудження за вчинення декількох кримінальних правопорушень із застосуванням ст.ст. 75, 79, 104 КК судимість погашається за правилами п.п. 1 або 2 ст. 89 КК після закінчення встановленого судом іспитового строку. У разі ж приєднання до основного покарання такого додаткового, як позбавлення права (ст. 55 КК), яке перевищує тривалість іспитового строку, судимість погашається після (з моменту) відбуття цього додаткового покарання;

2) у разі засудження за вчинення декількох кримінальних проступків судимість погашається відповідно до п. 2¹ ст. 89 КК після відбуття покарання (основного і додаткового), остаточно визначеного за сукупністю кримінальних проступків.

3) у разі засудження за сукупністю кримінального проступку і злочину, судимість погашається: а) за кримінальний проступок – після відбуття покарання, визначеного за сукупністю (п. 2¹ ст. 89 КК); б) за злочин – за правилами п.п. 4–9 ст. 89 КК залежно від ступеня його тяжкості та виду (а стосовно штрафу і розміру) призначеного за нього покарання;

4) у разі засудження військовослужбовця за сукупністю до службових обмежень (ст. 58 КК), тримання в дисциплінарному батальйоні (ст. 62 КК),

арешту (ч. 2 ст. 60 КК), судимість погашається за правилами п. 4 ст. 89 КК після відбуття цих покарань або дострокового звільнення від них;

5) у всіх інших випадках засудження за *злочини* із застосуванням ст.ст. 70 чи 71 КК, строки погашення судимості обчислюється відповідно до п.п. 5–9 ст. 89 КК за кожний окремий злочин. Ці строки спливають *самостійно* (паралельно – без поглинення і складання між собою), а тривалість кожного з них залежить від: а) виду (а, стосовно штрафу і його розміру) покарання, призначеного за кожен із цих злочинів, і б) ступеня тяжкості кожного з цих злочинів.

Поняття, передумова, підстава та порядок зняття судимості. Відповідно до закону судимість може бути не тільки автоматично погашена (ст.ст. 89–90 КК), а й *знята* судом з підстав, зазначених у ст. 91 КК. Закон не містить визначення зняття судимості, але системний аналіз приписів ст.ст. 89 і 91 КК свідчить, що *зняття судимості – це дострокове припинення стану судимості, яке здійснюється судом до закінчення перебігу строків її погашення і застосовується щодо осіб, які відбули покарання у виді обмеження чи позбавлення волі, якщо протягом не менш як половини встановленого законом строку погашення судимості ці особи зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довели своє виправлення.*

1. З наведеного визначення випливає, що:

1) зняття судимості – це *дострокове* припинення стану судимості, бо воно завжди здійснюється до закінчення перебігу строків погашення судимості. Інакше кажучи, зняття судимості – це встановлений законом (ст. 91 КК) своєрідний виняток із загального правила про її погашення;

2) на відміну від погашення судимості, її зняття відбувається не автоматично, а внаслідок прийняття спеціального рішення з цього питання – *винесення судом ухвали про дострокове зняття судимості* (ст.ст. 538, 539 КПК). Таким чином, *суб'єктом* прийняття рішення про зняття судимості є, як правило, тільки *суд* (ст. 538 КПК). Виняток з цього загального правила

встановлений лише у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про застосування амністії в Україні», на підставі якої зняття судимості може бути здійснено також актом застосування *індивідуальної амністії*;

3) на відміну від погашення судимості, її зняття має не обов'язковий, а *факультативний* характер, бо закон не зобов'язує, а лише наділяє суд *правом* з підстав, передбачених у ст. 91 КК, вирішити *на свій власний розсуд* питання про зняття судимості чи про відмову в її знятті²⁹. Цей висновок прямо впливає з ч. 7 ст. 539 КПК, згідно з якою «у разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо зняття судимості розгляд повторного клопотання з цього ж питання може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову»;

4) на відміну від погашення судимості, дострокове її зняття відповідно до ст. 91 КК стосується не всіх, а лише *окремих* категорій осіб, які мають судимість (ч. 1), і може бути застосовано після перебігу (закінчення) чітко визначеного в законі проміжку часу (ч. 3) та за наявності певних умов (ч. 1). Тобто, закон (ст. 91 КК) встановлює певну *передумову* та *підставу* зняття судимості.

Які ж чинники складають *передумову* та *підставу* зняття судимості і в якому *порядку* воно здійснюється?

2. Аналіз ст. 91 КК свідчить, що *передумова* зняття судимості включає до себе декілька чинників (елементів), кожен із яких є обов'язковим для її наявності. До цих чинників належать:

1) засудження особи лише до таких *строкових* і *основних* видів покарань, як *обмеження* (ст. 61 КК) чи *позбавлення* (ст. 63 КК) *волі*. Засудження і відбуття особою інших видів покарань виключає дострокове зняття судимості;

²⁹ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 11.

2) зазначені види покарань мають бути призначені за вчинення тільки злочину, бо особа, засуджена до обмеження волі за *кримінальний проступок*, визнається такою, що не має судимості з моменту відбуття цього покарання (п. 2¹ ст. 89 КК);

3) реальне *відбуття* засудженим *всього* (повністю), визначеного вироком, *строку* покарань, передбачених ст.ст. 61 або 63 КК, бо закон (ч. 1 ст. 91 КК) виключає можливість зняття судимості у разі дострокового звільнення від відбування цих покарань. Якщо на додаток до обмеження чи позбавлення волі вироком суду було приєднане таке *строкове* додаткове покарання, як позбавлення права (ст. 55 КК), що відбувається після відбуття цих основних покарань (ч. 3 ст. 55 КК), то це не виключає можливості дострокового зняття судимості. Але перебіг строку судимості у цьому випадку обчислюється з моменту відбуття цього додаткового покарання.

3. Встановлюючи передумову дострокового зняття судимості, закон (ч. 2 ст. 91 КК) передбачає і *виняток* з неї, згідно з яким зняття судимості до закінчення строків її погашення *не допускається* (виключається) у випадках засудження особи за *чотири* групи злочинів: а) умисні тяжкі (ч. 5 ст. 12 КК); б) особливо тяжкі (ч. 6 ст. 12 КК); в) корупційні (примітка до ст. 45 КК); г) пов'язані з корупцією (примітка до ст. 45 КК).

4. *Підстава* зняття судимості складається з *двох* чинників (елементів), кожен із яких є обов'язковим для її наявності:

1) *перший* з цих чинників, який має *об'єктивний* (формалізований в законі) характер, бо не залежить від поведінки особи, що має судимість, передбачений в ч. 3 ст. 91 КК, згідно з якою зняття судимості допускається лише після закінчення *не менше як половини строків погашення судимості*, зазначених у п.п. 6–7 ст. 89 КК. Тобто, дострокове зняття судимості допускається лише за умови, якщо закінчилась не менше (а може бути і більше) як половина строків, встановлених у п.п. 6–7 ст. 89 КК для

погашення судимості у осіб, засуджених до обмеження (п. 6) або позбавлення волі (п. 7) за *нетяжкий злочин*;

2) *другий* чинник підстави, який передбачено у ч. 1 ст. 91 КК, має *суб'єктивний* характер, бо характеризує поведінку особи, що має судимість. Відповідно до нього рішення про дострокове зняття судимості може бути прийнято судом лише за умови, якщо після відбуття покарання особа, що має судимість, *своєю зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці доведе свої виправлення*. Цей чинник підстави має *оціночний* характер і в кожному конкретному випадку встановлюється судом на основі ретельного і всебічного аналізу та оцінки даних про поведінку особи, що має судимість.

Таким чином, для застосування ст. 91 КК необхідна *сукупність* умов, які складають передумову і підставу дострокового зняття судимості³⁰, після якого, (як і при погашенні судимості) особа визнається такою, що не має судимості, з усіма сприятливими для її правового статусу наслідками, що з цього випливають.

5. При застосуванні *індивідуальної* амністії (стосовно конкретної особи чи індивідуально визначеної групи осіб) згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про застосування амністії в Україні» може бути вирішено питання не тільки про звільнення особи від покарання, а й про *зняття* з неї судимості.

Порядок погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці. Порядок погашення та зняття судимості стосовно цієї категорії осіб врегульований ст. 108 КК.

1. Відповідно до ч. 1 ст. 108 КК погашення і зняття судимості у цих випадках здійснюється за правилами ст.ст. 88–91 КК і з урахуванням положень, передбачених у ч.ч. 2 та 3 ст. 108 КК, з аналізу яких випливають такі особливості порядку погашення і зняття судимості з неповнолітніх:

³⁰ Вісник Верховного Суду України. 2004. № 2. С. 11.

1) у разі погашення та зняття судимості за правилами ст. 108 КК враховується вік особи, (неповнолітній), у якому вона вчинила кримінальне правопорушення. Тому правила ст. 108 КК застосовуються і у випадках, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці, к моменту погашення чи зняття судимості вже досягти повноліття;

2) у разі засудження до будь-якого основного *покарання, не пов'язаного з позбавленням волі*, за вчинення як *кримінального проступку*, так і *злочину*, погашення судимості здійснюється за правилами п. 1 ч. 2 ст. 108 КК, згідно з якими особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття покарання (основного і додаткового);

3) у разі засудження до *позбавлення волі* за вчинення *злочину* погашення судимості здійснюється за правилами п.п. 2–4 ч. 2 ст. 108 КК, згідно з якими: а) перебіг строків її погашення обчислюється після (з моменту) відбуття покарання (основного і додаткового), а їх тривалість є *диференційованою* (1, 3, 5 років) і залежить від б) *ступеня тяжкості вчиненого злочину*.

Тому у разі засудження: а) за нетяжкий злочин (ч. 4 ст. 12 КК) особа визнається такою, що не має судимості, після закінчення *одного року* (п. 2 ч. 2 ст. 108 КК); б) у разі засудження за тяжкий злочин (ч. 5 ст. 12 КК) – *трьох років* (п. 3); в) у разі засудження за особливо тяжкий злочин (ч. 6 ст. 12 КК) – *п'яти років* (п. 4) з дня відбуття покарання (основного і додаткового). У разі вчинення протягом цих строків нового кримінального правопорушення, настають наслідки, передбачені ч. 5 ст. 90 КК.

2. Відповідно до ч. 3 ст. 108 КК *передумовою* дострокового *зняття судимості* з цієї категорії осіб закон визнає: а) засудження і відбуття особою тільки *позбавлення волі* (ст. 63 КК) і тільки б) за вчинення у неповнолітньому віці *тяжкого* (ч. 5 ст. 12 КК) або *особливо тяжкого* (ч. 6 ст. 12 КК) *злочину*.

3. Відповідно до ч. 1 ст. 91 і ч. 3 ст. 108 КК *підстава* дострокового зняття судимості з цієї категорії осіб складається з *двох* чинників (елементів):

- а) закінчення (сплив) *не менш як половини строку погашення судимості*, зазначеного у п.п. 3 або 4 ч. 2 ст. 108 КК (об'єктивний чинник) і
- б) доведеність засудженим свого виправлення (ч. 1 ст. 91 КК) зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці (суб'єктивний чинник).

Список літератури

1. Голіна В. В. Судимість. Харків: Харків юрид., 2006. 384 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
3. Муратова С. О. Судимість у системі інститутів Загальної частини кримінального права України: монографія. Харків: Право, 2017. 272 с.
4. Письменський Є. О. Інститут судимості в кримінальному праві України / Є. О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка; [наук. ред. А. С. Беніцький]. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. 215 с.
5. Расюк А. Судимість як кваліфікуюча ознака складу злочину. *Наук. часопис Національної академії Прокуратури України*. 2014. № 2. С. 82–90.
6. Тютюгін В. І. Кримінальне право України. Загальна частина: посіб. для підгот. до заліків та іспитів / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко; відп. ред. В. І. Тютюгін. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2022. 242 с.
7. Тютюгін В. І. Лекція за темою: «Судимість: поняття, ознаки, правові наслідки, погашення та зняття судимості (статті 88–91 КК України)». *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: [б. в.], 2021. Вип. 1(15). С. 296–330.
8. Устрицька Н. І. Судимість як захід кримінально-правового характеру. *Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична*. 2017. № 1. С. 304–312.